KÂZIM TAŞKENT KLASİK YAPITLAR DİZİSİ

Francis Bacon

DENEMELER

Çeviren: Akşit Göktürk

YKY

Denemeler

Francis Bacon

Yapı Kredi Yayınları (2006)

Derecelendirme: ★★★★★

Etiketler: Deneme

Sir Francis Bacon (1561-1626), zenginlik ile yoksulluk, ün ile düşüş, tutarlılık ile tutarsızlık, akıl ile boş inanç arasında dalgalanan bir çağda yaşadı.Bacon'ın yetenekleri, ilgilerindeki evrensellik, düşüncesindeki esneklik, araştırıcılık, çağının pek az kişisinde vardır. Geçmiş gelenekleri ve yöntemleri tanır, çoğunu benimser, ama bununla kalmaz, o geleneklerle yöntemlerin hepsini umulmadık yeni gözlemlerle, kökten değişikliklerle aşmasını da bilir.Bacon, Denemeler'inde, değişik alanlardan edindiği gözlemler ve deneylere dayanarak kurduğu bilgelik ile "deneme"nin isim babası Montaigne'den ayrılır. O, Montaigne gibi kendi benliğini anlatmaz, yaşama uygulanabilecek bir bilgelik ortaya koyar. Bunu yaparken yarattığı zengin imgelerle bir dil ustası olduğunu da kanıtlar. Baronluğu ve Vikontluğu unutulsa da, Bacon'ın yazarlığı dört yüz yıldır hâlâ taze.

KÂZIM TAŞKENT KLASİK YAPITLAR DİZİSİ

Francis Bacon
DENEMELER

Çeviren: Akşit Göktürk

YKY
Yapı Kredi Yayınları

Yapı Kredi Yayınları - 1025
Kâzım Taşkent
Klasik Yapıtlar Dizisi - 26
Denemeler / Francis Bacon
Özgün adı: Essays
Çeviren: Akşit Göktürk

Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel
Dijital Kitap Yapım: Sistematik Dijital Kitap Atölyesi
1. baskı: Ocak 1982, Adam Yayıncılık
YKY'de 1. baskı: İstanbul, Nisan 1998
10. baskı: İstanbul, Ocak 2013
E-kitap 1. Sürüm Kasım 2013, İstanbul
Ocak 2013 tarihli 10. Basım esas alınarak hazırlanmıştır.
ISBN 978-975-082951-2
© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2012
Sertifika No: 12334
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.
Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
Adres: İstiklal Caddesi No: 142 Odakule İş Merkezi Kat: 3 Beyoğlu 34430 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
facebook: facebook.com/YapiKrediKulturSanatYayincilik
twitter: @YKYHaber

GİRİŞ

I

Baron Verulam, Viscount St. Albans Francis Bacon'ın (1561-1626) yaşadığı dönem, İngiliz toplumsal tarihinde, çelişkilerle, kıyasıya çatışmalarla, apansız değişmelerle, yeniliklerle dolu bir çağdır. Ülke yönetiminde, iç-dış ticarette, denizaşırı sömürgecilik serüveninde, sanatta, gündelik yaşayışta büyük girişimlerin, büyük kazançların, büyük yitirişlerin çağıdır bu. Alınyazısının insanları başdöndürücü bir hızla ünün doruğuna çıkardığı, sonra hiç umulmadık bir anda yerden yere çaldığı, yeni zengin orta tabakanın azılı bir yükselme yarışı içinde, düzenlerle dolaplarla kendini için için yediği bir dönem. İnsanlık tarihinde yeni bir çağ başlatmış olan Rönesans'ın etkileri İngiltere'de bu dönemde duyurur kendini. Ortaçağ dünya görüşünün temelindeki skolastikçi felsefenin çatırdaması; kilisenin katı yetkileri üstüne temellenmiş din egemenliğinin sarsılması; derebeylik düzeninin yıkılmasıyla, soykütüklerine değil kesesinin ağırlığına güvenerek politika yapan yeni zengin orta tabakanın ülkelerin yönetiminde söz sahibi olmaya başlaması türünden gelişmeler İngiltere'de etkilerini bu dönemde göstermektedir. Denizaşırı keşiflerin açtığı yeni ülkelerde hızlanan sömürgecilik yağmasında İngiltere, İspanya'nın yanısıra en başta yarışmaktadır. Kraliçe Elizabeth'in 1558-1603, Kral I. James'in 1603-1625 yılları arasındaki saltanatını aşağı yukarı bu yeni gelişmelerle bunların sonuçları belirler. Francis Bacon da tam bu süre içinde yaşar. Yaşadığı toplumda, bir yanda yoksulluk, ortaçağ dünya görüşünden artakalan boş inançlar, saplantılar, bir yandan da zenginlik, gösterişli yapılar, göz kamaştırıcı süsler, maskeli oyunlar, tantanalı geçit törenleri, olağanüstü bir incelik, çokyönlü bir

beğeni yer alır. Din alanında bir yandan en köklü değişiklikler yapılmaya çalışılırken, bir yandan da en softa akımlardan biri olan Puritancılık hızla gelişir.

Francis Bacon da gerek düşüncesi, gerek yüklendiği görevler, gerekse yapıtları bakımından çağının bu zengin barok çokyönlülüğünü taşır. Onun kişiliğinde da karşıtlıklar yan yanadır. Bir yandan ortaçağ artığı skolastikçi düşünceye, o düşüncenin baş silahı olan Aristoteles mantığına savaş açar, öte yandan Copernicus, Kepler, Galilei gibi bilginlerin buluşlarına kuşkuyla bakar, Copernicus'u değil, yanlışlığı kanıtlanmış yer-merkezli evren görüşüyle Ptolemaios'u benimser. Çağdaşı William Gilbert'in bulduğu magnetik yasalara, William Harvey'in kan dolaşımıyla ilgili açıklamalarına inanmaz, ama öte yandan tümdengelimci Aristoteles mantığının karşısına araştırıcı, somut gözlemci bir kafayla çıkarak, modern deneysel bilimlerin çekirdeği olan tümevarımcı yöntemin temellerini atar. Çağının büyüklüğü ve tutuculuğu, tantanası ile hesapçılığı onun kişiliğinde de yan yana, iç içedir. Küçük yaşta devlet adamı olmayı kor kafasına, kendini bu amaçla yetiştirir, ama özlediği önemli devlet görevlerine ancak uzun bekleyişlerden, kırgınlıktan, nice çabalardan sonra ulaşabilir. Yargıçlık görevinin en yüksek aşamasında sekiz yıl hizmet eder, "kendini en güçlü duyduğu anda" birden düşerek bir köşeye itiliverir. Böylece çağın sürekli dalgalanmaları içinde o da, ünün doruğundayken alınyazısının bir cilvesine uğrar, yuvarlanıverir. Onun yaşamı da çağının zenginlik ile yoksulluk, ün ile düşüş, tutarlılık ile tutarsızlık, akıl ile boş inanç arasında dalgalanan çizgisinde akar.

Bacon'ın yetenekleri, ilgilerindeki evrensellik, düşüncesindeki esneklik, araştırıcılık çağının pek az kişisinde vardır. Geçmiş gelenekleri, yöntemleri tanır, çoğunu benimser, ama bununla kalmaz, o geleneklerle yöntemlerin hepsini, umulmadık yeni gözlemlerle, kökten değişikliklerle aşmasını da bilir. Duyguda düşüncede, yöntemde, böylesine bir esneklikle kıvraklık, barok bir yaratıcı kafanın özelliğidir. Belli birtakım yüksek ülküleri vardır, ama ülkülerin soyut düzeyinde kalmaz, işe nesnel

deneylerden, uygulamadan başlanacağını bilir. Büyük doğal akışın, evrenin gidişinin, yalın nesnelerin tek tek gözlenmesiyle kavranabileceğini görür. Yaşayışında olsun, düşüncelerinde olsun, değişiklikler, aşırı dönüşler, çelişik tutumlar gösterir boyuna. Çağının yaygın modası olan maskeli saray oyunlarındaki kişilerin, büyülü bir dokunuşla herhangi bir hayvana ya da bir canavara, sonra birden gene insana dönüşmeleri gibi tıpkı. Tanrısal ile insanca, en yüce ile en bayağı, inanç ile akıl, soyut ülkü ile somut uygulama Bacon'ın kafasında trajik bir denge içinde yan yanadır.

II

Francis Bacon 22 Ocak 1561'de doğdu. Babası Sir Nicholas Bacon, yirmi yılı aşkın bir süre Kraliçe Elizabeth'in mühür bakanlığını, danışmanlığını yapmış, dürüstlüğü ile tanınmış ünlü bir devlet adamıdır. Küçük Francis daha çocukluğunda Elizabeth'in sarayına girip çıkmaya başlar, orda gördüğü tantanayla gözleri kamaşır. Kraliçe Elizabeth'in o zamanlar kendisinden şaka yollu "küçük mühür bakanım" diye söz etmesi, Bacon'ın saray görevlerine, devlet işlerine erken yaşta ilgi duymasına yol açmış etkenlerden biri olmalı. Babasının ikinci evliliğindeki eşi Lady Ann'ın Bacon ile kardeşi Antony'nin yetişmesinde büyük payı olduğu söylenir. Lady Ann, Kral VI. Edward'ın özel öğretmeninin kızı, öğrenimli, aydın, titiz bir kadındır. Yunancayı Latinceyi çok iyi bilir, bu dillerde mektuplar yazar, din konusunda ise koyu bir Kalvincidir. Bacon'a çalışkanlığı, bir amaca bağlanmayı, değişik konulara ilgi duymayı, analığı Lady Ann öğretir. Bacon'ın bu kadına ne büyük bir saygı duyduğunu, onun yattığı kiliseye gömülmek istemesinden anlıyoruz.

On iki yaşında Cambridge Üniversitesi'nde Trinity College'a girer Francis Bacon, dört yıl sonra Londra'da bir hukuk okulu olan Gray's Inn'e kabul edilir. 1577'de Kraliçe Elizabeth'in Fransa Büyükelçisi Sir Amyas Paulet'in yanına gönderilir. Üç yıla yakın bir süre kalır Fransa'da.

Babasının ansızın ölümü üzerine İngiltere'ye döndüğünde, Elizabeth çağı Londra'sının yarışçı toplumunda geçimini sağlamak için yollar aramaya başlar. Babasından pek az şey kalmıştır kendisine, üstelik babasının ölümüyle, yüksek devlet görevlerine atanmasında destek olabilecek en önemli kişiyi de yitirmiştir. Çetin bir dönem başlar Bacon'ın yaşamında.

Yeteneklerinin bilincindedir genç Bacon, bu yeteneklere yaraşacak yüksek bir devlet görevi almak başlıca tutkusudur. Anne yönünden yakın akrabası William Cecil'in yardımını ister bu konuda. Sonradan Lord Burleigh sanını alan Cecil, saray çevrelerinde etkili bir kimsedir ama Bacon'a yardımcı olmaktan daha çok, kendi yeteneksiz oğlunu bir yerlere yerleştirme çabasındadır. Uzun bir süre kime başvurduysa eli boş döner Bacon. "Yüksek Görevler Üstüne" denemesinde, bu dönemin sıkıntılarını yıllar sonra anımsar gibi konuşur:

> *"İnsanın, özgürlüğü pahasına bir güçlülük ardında koşması , ya da başkalarından güçlü olmaya çalışırken kendi üzerindeki gücünü yitirmesi, yadırganacak bir özlemdir. Bir göreve yükselmek çetin bir iştir; insan çabaladıkça yeni güçlüklere sürüklenir, zaman zaman küçülür, onursuzluk yoluyla onur kazanır. Yüksek görevlerin tabanı kaygan olur, buralardaki insanın sonu ya yuvarlanmak ya da en azından gözden düşmektir. Pek iç açıcı bir şey değildir bu."*

Bir göreve atanmayı beklediği süre içinde, Gray's Inn'de hukuk çalışmalarını daha da ilerletir. Bacon, 1582'de baroya çağrılır, hukuk alanında ünü birden büyüyüverir. 1584'te parlamento üyesi seçilir. 1603'te I. James'in tahta geçişiyle, şövalyelik sanını alır. Öteden beri atanmak istediği, ancak kıskanç akrabası Lord Burleigh'in kendi oğlu Robert Cecil'i yerleştirmek için, atanmasını bin bir dolapla engellediği krallık başsavcılığına neden sonra 1607 yılında, orta yaşında erişebilir, 1613'te de krallık başyargıcı olur. Sonra yıldızı parlar Bacon'ın. 1617'de I. James'in mühür bakanlığı, 1618'de de adalet bakanlığı, Lordlar Kamarası

başkanlığı görevlerine yükselir. Baron Verulam olur, 1621'de daha da büyük olan Viscount St. Albans sanını alır, ama ölümlü insanları avutacak gelip geçici sanlardır bunlar. Gerçekte en sonunda o da her ölümsüz gibi yüzyıllar boyunca yalnız kendi adıyla Francis Bacon diye anılacaktır.

Yaşadığı süre boyunca gözü her zaman yükseklerde olmuştur Bacon'ın. Büyük görevlere düşünlüğü yanısıra, doğa, insan, bilim konularında da büyük tasarılar koymuştur ortaya. Daha yirmi üç yaşındayken yazdığı *The Greatest Birth of Time, or the Great Renewal of Empire of Man Over the Universe* (Zamanın En Büyük Doğuşu ya da İnsan Egemenliğinin Evren Üzerinde Büyük Yenilenişi) adlı yapıtında yurttaşlarına "Tanrının yüceltilmesi, insanın da rahata kavuşturulması amacıyla" doğadan nasıl yararlanabileceklerini gösterecek yeni bir bilimsel teknik gelişmenin temelinde bu görüş yer alıyordu. Yardımını istediği sıralarda akrabası William Cecil'e yazdığı bir mektupta Bacon, "yurttaşlık görevimle ilgili tasarılarım yanısıra, düşünce alanında da çok geniş ölçüde tasarılarım var, çünkü bilginin tümünü kendi alanım olarak gördüm ben," diyordu. "Gerçek üstüne" denemesinde, gerçeğin araştırılmasının, bilinmesinin, inanılmasının insan yaradılışındaki en büyük erdem olduğunu dile getiren sözleri de aynı duyguyla söylenmiştir.

Otuz yaşındayken Bacon, Kraliçe Elizabeth'in biricik gözdesi Essex Kontu ile tanışmıştır. O sıralarda saray işlerinde önemli bir yer tutan Essex, nerdeyse devletle ilgili her şey kendisinden sorulduğu için, uyanık, aklı başında bir danışmanın yokluğunu çekmektedir. Bacon'ın bu konuda yardımcılığından çok hoşnut kalır, ona saray görevlerinin kapısını açmak için uzun süre uğraşır, ancak Kraliçe Elizabeth, gözdesinin akıl hocasını saraya sokmaya bir türlü yanaşmaz. Bunun üzerine Essex, Bacon'a duyduğu büyük borçluluğu ona büyük bir yurtluk bağışlayarak ödemeye çalışır. Buna karşılık, Essex'in Kraliçe'nin düşürülmesini amaçlayan hazırlıklara girişmesi, bu konuda yaptığı uyarmalara, verdiği öğütlere kulak asmaması üzerine Bacon onun bir hain olduğunu kanıtlayarak cezalandırılmasına yol açar. Essex öldürülür, ama Bacon'ın

önüne de kocaman bir leke düşer böylece. İsa'yı ele veren Yahuda'nın davranışına benzetilir bu davranışı.

Ancak Bacon'ın güvenilir bir dost olduğunu kanıtlayacak başka ilişkileri de yok değildir. Sözgelişi, Canterbury başpiskoposunun oğlu Tobie Matthew, Roma Katolik dinine girerek bütün Protestan İngiltere'nin düşmanlığını kazandığında, Bacon bu yakın dostunun hapisten çıkmasını sağlar, sürgüne gönderileceğini öğrenince de onu bir süre evinde alıkor. Katoliklerin parlamentoyu uçurmak için giriştikleri, başarısız Barut Fıçısı Kundakçılığı'ndan sonra azılı bir Katolik düşmanlığının her yerde kol gezdiği günlerde bile Bacon, Matthew'la dostluğunu sürdürür, Matthew ise ona bağlılığını, ölümü üzerine söylediği şu sözlerle belli eder:

> *"Büyüklüğü değil hayran olduğum, ama erdemi; sayıca sonsuz olmakla birlikte; ondan gördüğüm iyilikler de değil benim gönlümü böylesine kul köle eden önünde, ama bütün yaşamıyla kişiliği."*

Yakın çevresindeki kişilerle hep karşılıklı candan dostluk bağları kurar Bacon. Uşaklarıyla hizmetçileriyle her zaman iyi geçinir, onlara sevgiyle davranır. Kardeşi Antony ile bütün bir yaşam boyunca sürekli bir uyum içinde kalır. Yazı işlerinde kendine yardım eden George Herbert, John Selden, Thomas Hobbes gibi ünlülerin bu iyiliğini hiçbir zaman unutmaz. Gray's Inn'de de en çok sevilen sayılan hukukçulardan biridir.

I. James 1603'te tahta çıktığı zaman, Bacon bu bilgi dostu kralın kendisinin bilim alanında tasarladığı yenilikleri destekleyeceği umudundadır. Ama Kral buna bir türlü yanaşmaz. Bacon'ın önerdiği yeni yöntemin ilkelerini belirten *The Advancement of Learning* (Bilimin Gelişmesi) yapıtı bile kandıramaz Kralı. James, Bacon'ın başka yeteneklerini görerek gene de yararlanır ondan, ona büyük sanlar, görevler bağışlar. Ancak, Bacon tutturduğu tantanalı yaşayış yüzünden borca düşmekten kurtulamaz. Mahkemede davalarına baktığı

kimselerden armağanlar almaya başlar. Gerçi o zamanın Londra'sında olağan bir şeydir bu. Bütün devlet görevlileri, yargıçlar sık sık armağanlar almaktadır. I. James bir Venedik elçisine "rüşvet alanları cezalandırmaya kalksam, çok geçmez ceza yemedik tek uyruğum bile kalmaz,"der . Böylesine yaygın bir alışkanlık Bacon'a da sıçrar, o da rüşvet almakla suçlandırıldığı zaman durumu gizlemek için en küçük bir çaba bile göstermez. İşin garibi, Bacon'a rüşvet verdiklerini ileri sürenlerin çoğu, onun yargıç olarak verdiği kararlarla, türlü davaları yitirmiş kimselerdir. Bu ağır suçlama üzerine, 3 Mayıs 1621'de Lordlar Kamarası'nda 40.000 sterlinlik bir para cezasına çarptırılması, devlet görevlerinden uzaklaştırılması, Kralın istediği sürece de hapsedilmesi kararlaştırılır. Kısa bir süre Londra Kulesi'nde hapis yattıktan sonra salıverilir, giydiği para cezası da alacaklılarına yüklenir, 1624'te ise bütün suçu sonuçlarıyla birlikte bağışlanır. Saraya gene dönebilecektir isterse, ama hiçbir zaman dönmez. Yükselme tutkusundan arınmış, bu tutku yüzünden bulaştığı küçüklükleri, düzenleri dolapları üzülerek anımsayan, durmuş oturmuş bir yaşlı adamdır artık Bacon. Gençliğinden beri kafasında taşıdığı, bilimin gelişmesi konusundaki tasarılar üzerinde çalışmaya verir kendini. Bu konuda daha önce *The Advancement of Learning* (1605), *De Sapientia Veterum* (Eskilerin Bilgeliği, 1609), *Instauratio Magna* (Büyük Yenilenme, 1620), *Novum Organum* (Yeni Organum, 1620) gibi yapıtlar yayımlamıştır. Ayrıca da Essex Kontu'nun hainliği, kilise çatışmaları, İskoçya İngiltere birleşmesi, İrlanda'da yerleşme gibi sorunlar üstüne kitapçıklar da yazmıştır. Şimdi kendini bütünüyle bilimsel çalışmalara, bir yandan da bahçe bakımına verecektir Bacon.

"Yüce Tanrı bir bahçe yaparak işe başladı" der bahçeler üstüne denemesinde. Bu sözleri belki de Gray's Inn'de yazmıştır Bacon. 1590'larda bir arkadaşıyla Gray's Inn'in çevresindeki yeşil alanı bir bahçeye çevirmiştir. İlkin karaağaçlar dikmiş, bir çit çekmişler, sonra sekiz huş ağacı, on altı kiraz, en az yüz türlü gül, karanfil, menekşe, çuhaçiçeği gibi çiçek dikmişlerdir. Bir an bile boş durmayan, kendine önemli önemsiz, büyük küçük bir uğraş bulmadan edemeyen, bir tedirgin

adamdır Bacon. "Bahçeler Üstüne" denemesinde küçücük sıradan çiçeklere, bitkilere yönelmiş, her birinin görünüşünü, rengini, rüzgâr eserken ya da sabah çiyi altında kokusunu ayrıntılarıyla yakalayan titiz, alçakgönüllü bir gözlemle çıkar karşımıza. Kuruyan çilek yapraklarının güzel bir koku saçtığı bile kaçmaz gözünden.

Bu küçük oyalanmalar yanısıra, gerçeğin araştırılmasında gitgide derinleşir Bacon. Bilimsel tasarılarında Kral'dan destek bulamamış olması, görüşlerini kimseye benimsetememesi küstürmemiştir onu. İnsanlara hiçbir zaman düşman olmaz. Gözden düştükten sonra bile iyimser bir çabayla VI. Henry'nin tarihsel bir yaşam öyküsünü (1622), *Advancement*'ın genişletilmiş bir Latince basımı olan *De Augmentis Scientiarum*'u (1623), özdeyişleri *Apophthegms*'i yazar, ölümünden sonra basılmak üzere de *Sylva Sylvarum* ya da *Doğal Tarih* ile bitiremediği *Nova Atlantis*'i (Yeni Atlantis) bırakır. Bu süre içinde durmadan bilimsel deneyler yapar, doğadaki gelişmeleri hep yerinde saptamak, gözlemleriyle öğrenmek ister. Ölümü de bu yüzden olur. Karlı bir günde soğuk hava ile etin çürümesi arasındaki karşılıklı etkileri araştırmak için yaptığı bir deney sırasında soğuk alır, bu hastalık sonucu 9 Nisan 1626 günü ölür. Çağdaşı tarihçi William Camden şöyle anlatır onu:

> *"Orta yapıda bir adamdı; yüzü, daha yaşlanmadan yaşlı bir görünüş almıştı; ağırbaşlı, hoş bir dostluğu vardı; yükseklerden uçan canlı zekâsıyla bir yerlere varmaya çabalarken, anlamaktan daha çok hayran kalırdı ona insan. Ama bir şey anlatmak istediği zaman öyle kolay öyle çabuk dile getirirdi ki kendini, belleği de öyle güçlü öyle işlekti ki, kocaman bereketli bir bilgi ambarının sahibi olarak görünür, doğanın bir ebesi gibi, önce onun civcivlerini çıkarttırır, sonra da onları yepyeni bir biçimde donatırdı. Son derece hızlı bir zekâsı vardı… Kısacası, kusurları onu daha da ileri götürerek parıltısına gölge düşürmeseydi, yükselen bir ülkeyi süslemek, güzelleştirmek için*

eşsiz bir değerli taştı o."

III

Bacon'ın 1597'de yayımladığı ilk on denemenin başlıca ortak konusu, yaşamada sağduyu ile insanın dünya işleri karşısındaki tutumudur. Bu ilk denemeler, herhangi bir derlemeler kitabında rastlanabilecek özdeyişlerden yola çıkan, bunları inceleyici bir gözlemle, özlü düşüncelerle açıklayan yazılardır. Öğrenim, partiler, dilekçeler, görgü kurallarıyla incelik, dostlarla yandaşlar, iş görüşmeleri, söyleşi, ün san, sağlığın korunması, para harcamak üstüne denemeleri kapsayan bu ilk basım, bu konularda düşünen bir kafanın yarattığı bir dizi giriş yazılarıdır. Anlatım kesin, "aphoristic" denilen türden, özdeyişlerle kurulu, denemelerden her birinin küçük bölümleri kuruluş yönünden birbirinden bağımsızdır. Özdeyişlerinin kuruluşunda ise sık sık üçlü, arasıra da ikili bir anlam vurgulaması gözetir. Bir önermede görülen bu üçlü nitelik, hemen ardından gelen tümcede de sürerek pekişir:

"Öğrenim bizler için kıvanç, ruh güzelliği, yetenek kaynağıdır. Kıvancı, bir köşeye çekilip yalnız kalmaktadır, ruha kattığı güzellik konuşmada belli olur, kazandırdığı yeteneklerin ise yargılar vermemizde, işlerimizi düzenlememizde yararı dokunur."

Aynı üçlü gidiş:

"Kitap vardır, ancak tadına bakılmak içindir; kitap vardır yutulmak, kitap da vardır çiğnenmek özümlenmek içindir; başka deyimle, kimi kitapların insan ancak birkaç bölümüne göz atmalı, kimisini baştan sona şöyle bir okuyup geçmeli, pek azını da her ayrıntı üzerinde titizlikle durarak adamakıllı

okumalı."

örneğinde de görülür. İkili bir kuruluşa ise şu örnek verilebilir:

"*Öğrenim insan kişiliğini bütünler, ama öğrenimin kendisi de kişiliğin deneyleriyle bütünlenir.*"

Bunların yanısıra daha karmaşık deyişler de yer alır:

"*Tarih insanı bilge kılar, şiir iç zenginliği, matematik titizlik, doğal bilimler derinlik, mantık ile söz söyleme sanatı ise tartışma yeteneği kazandırır.*"

İkili, üçlü ya da çoklu karmaşık deyişlerde, anlamda görülen paralel vurgu düzeni, öneri karşıt-öneri etkisi, bu denemelerdeki her tümcenin okurun belleğinde kesin izlerle kalmasına yol açar. Derin bir bilgelik karşısında duyar okur kendini. Ancak, bu deyişlerde dile gelen, gerçekte hiç de öyle derin şeyler değil, apaçık ama çoğunluğun gözleminden kaçan şeylerdir. Bacon, apaçık gerçeği çarpıcı bir deyişle anlatmayı seçmiştir bu ilk denemelerinde. Okuyanın kafasında yer etsin diye.

Bu ilk on denemenin gördüğü ilgi karşısında 1607-1612 arasında yirmi dört deneme daha yazar Bacon, ama yayımlamadan önce bekler bir süre. Yeni bir biçimde, başlıbaşına bir kitap olarak yayımlamak ister denemelerini. İlk on denemesini başka yazılarını da kapsayan bir kitap içinde yayımlamıştır çünkü. Yeni kitabının hazırlığındayken bir dostuna yazdığı mektubunda "*Denemeler* adını verdiğim birtakım kısa notlar" diye tanımlar yazılarını. *Essaies* başlığını daha önce ilk kullanan, bu türün büyük ustası Fransız yazarı Montaigne olmuş, Bacon yazılarına taktığı "deneme" adını ondan almıştır. Ancak, Bacon ile Montaigne'in denemeciliği arasında önemli bir ayrım vardır. Bacon'ın denemelerindeki anlatımda, Montaigne'in kendine dönük, görünüşte gelişigüzel, söyleşici sesinden daha çok, kişisel olmayan, özlü, betimci, nesnel bir ses göze

çarpar. Bacon'ın çabası, Montaigne gibi kendi benliğini anlatmak değil, değişik alanlardan edinmiş olduğu gözlemlerle deneylere dayanarak insanoğlunun yaşamına uygulanabilecek, ona yararlı olacak bir bilgelik ortaya koymaktır. Bu bakımdan, Bacon ile Montaigne arasında benzerlik aramak boşuna bir iştir.

Ama Bacon, denemelerinde kendine Seneca'nın mektuplarındaki "dağınık düşünceler" havasını örnek aldığını söylerse de, yüzeydeki bir biçim benzerliği dışında onun Seneca'dan daha çok Montaigne'e yakın düştüğü bir gerçektir. Montaigne, kendine dönük gözlemi, canayakın kuşkucu insanlığı ile Rönesans düşüncesinin başka bir yönünü dile getirir. Bacon'ın yaptığı ise, gerçeğin bilimsel araştırılmasında da ilkelerini koyduğu tümevarımcı yönteme uyarak, gelmiş geçmiş tek tek olaylara, durumlara, kişisel gözlemlere dayanarak, dünyanın gidişi üstüne, insan yaşamı üstüne birtakım gerçekleri göstermektir. Görmüş geçirmiş, sağduyusu gözlemi keskin bir bilgenin sesiyle benimsetir kendini Bacon. Montaigne'in özentisiz bezentisiz, sanki çekinerek söylediği, kendi benliğinin odağından yayılan gerçekleri ise onun söyleyişindeki yalınlıktan, akıcılıktan dolayı içine işler okurun.

1612'de Bacon, *Denemeler*'inin ikinci basımını yayımlar. Bu arada ilk basımdaki on deneme de yeniden gözden geçirilmiştir. İkinci basıma eklenen denemeler, ölüm, çirkinlik, dinde birlik, ana babalarla çocuklar, evlilik ile bekârlık, övgü, yüksek görevler, sevgi, iyilikle huy güzelliği, soyluluk, tanrıtanımazlık, boş inanç, ülke yönetimi, öğüt, tezcanlılık, bilge görünmek, kurnazlık, bencilin çıkarcılığı, gençlik yaşlılık, güzellik, dostluk, krallıklar ile devletlerin gerçek büyüklüğü, zenginlik, alışkanlık ile eğitim, talih, böbürlenme, yargıçlık, yükselme tutkusu konulu denemelerdir. Bu basımdaki denemelerin özelliği, anlatımda daha göze çarpar bir süreklilik göstermeleri, ilk basımdaki denemelerin kesik kesik anlatımından biraz uzaklaşmalarıdır. 1625'te bugün elimizde bulunan elli sekiz denemenin bütününü kapsayan üçüncü basımda ise dil daha da rahat, konudan konuya geçişler daha akıcı, açıklayıcı örnekler ise daha çok sayıdadır. Tümceler daha uzun, daha kıvrak, daha iç içedir. Bütün

bunlar Bacon'ın böyle bir anlatıma ancak zamanla ulaşabildiğini düşündürmemelidir. Yazarlığında çok değişik anlatım biçimlerini, değişik yerlerde büyük ustalıkla kullanmıştır Bacon. Bu bakımdan, ilk denemelerin kesik, çarpıcı, yoğun anlatımını bile bile de seçmiş olabilir. Bacon'ın denemelerinin ilk basımı ile sonraki basımları arasındaki anlatım değişikliğini, Montaigne'in denemelerini ünlü Florio çevirisinin İngilizce'de 1603 yılında yayımlanmış olmasına, çevirinin İngiliz okurundan gördüğü büyük ilgi sonucu Bacon'ın da Montaigne'inkine benzer akıcı bir anlatıma özendiğine bağlayanlar da var. Ama çok uzak bir olasılık bu. Gerçekte daha akla yatkın bir açıklama, Bacon'ın bu yazılarında gerçeğin aranmasını, düşüncenin değişik olanaklarını denemesi gibi, anlatım olanaklarını da denemiş olmasıdır. Sonuç büyük bir başarıdır. İşin garibi, özellikle denemelerindeki diliyle İngiliz düzyazısının büyük ustalarından biri olan Bacon, ulusal dillerin geleneğine her zaman kuşkuyla baktığı için, sonraki kuşaklara kalabilsin diye, bilimsel yapıtlarının çoğu gibi, *Denemeler*'inin de Latince bir çevirisini kendi gözetimi altında *Essays* başlığıyla değil, *Sermones Fideles-Sive interiora rerum* başlığıyla yaptırır. Candan konuşmalar ya da nesnelerin iç yüzü, diye açıklanabilir bu başlık belki. Bu Latince çeviride George Herbert, Thomas Hobbes gibi ünlü kişilerin emeği olduğu da bilinmektedir.

1597 basımındaki ilk on denemenin en belirgin özelliği olan çarpıcı özdeyişlerle anlatım, sonraki iki basımda gitgide azalan bir oranda olmakla birlikte, Bacon'ın bütün denemelerinde dilin en belirgin yönlerinden biri olarak kalır. "Gerçek nedir? diye sormuş Pilatus alay ederek, sorusuna bir yanıt da beklememiş." "İnsanların ölümden korkması, çocukların karanlık bir yere girmekten korkmasına benzer." "Geziler gençlerde eğitimin, yaşlılarda görgünün bir parçasıdır." "Kendini benden çok seviyor diye bir başkasına ne diye kızayım?" "Kendisi erdemsiz olan kişi, başkalarının erdemini hiçbir zaman çekemez," gibi sözleri örnektir buna. Bu türden daha yüzlerce örnek çıkarılabilir *Denemeler*'den.

Bacon'ın denemelerindeki yöntemi, sorunları incelerken, olması gereken ile gerçekte olanı, her birinin iyi kötü yanlarını göstererek çizmek, son kararı her zaman okura bırakmaktır. Amacı kendi duygularını dile getirmek olmadığı için *Denemeler*'i yazarın iç dünyasının bir açıklanışı olarak okumak yersiz bir duygusallık olur. Evlilik, bekârlık, çocuklar üstüne yazarken bu konularda olumlu yönleri de belirten görüşleri sıralar, ama kendisi ne olumlu ne de olumsuz görüşü benimser bir tutum takınır. Kendi benliğinin içerden bir kavranışı değil, kamu önünde bir aydınlatma görevidir yüklendiği. Yarışmacı bir toplumda insanların nasıl başarıya ulaştıklarını gözönüne serer. Her şeyi olduğu gibi yansıtmaya çalışır. "Gerçek (…) insan yaşamasında en büyük erdemdir," ama insan yaşamasında gerçeğe her zaman biraz yalan da karıştırıldığını, "bir işe yalan karıştırmanın altın ya da gümüş paraların yapımında kullanılan, madenin dayanıklılığını arttırmakla birlikte değerini de düşüren alaşımlara benzetildiğini" belirtmeden geçemez Bacon. Ölümü düşünmek "kutsal, dine uygun" bir şeydir ama, sürekli bir ölüm korkusu da insanın yeteneklerine köstek vurur. Öç almak "vahşi bir adalet" yoludur ama, en iyisi işi yasalara bırakmak, ya da kötülük edeni bağışlamaktır, yoksa insanın zamanını alır, çalışmasına, ilerlemesine engel olur öç duygusu. Mutsuzluk pek de imrenilecek bir şey değildir, ama bilge kişiler mutsuzlukta güçlüklere dayanmayı öğrenir, başarıya ulaşmak için gerekli gücü kazanırlar. Karısı ya da çocukları bir insana büyük girişimlerinde ayakbağı olabilir, ama aile yaşayışı onu derleyip toplayarak zararlı etkinliklerden alıkor. Çekememezlik, yükselmiş bir insanın karşılaşacağı en büyük tehlikedir, ama o çekemezliği başkalarının üzerine yönelterek, bütün yıkıcı sonuçlarından kurtulabilir. Sevgi, sahnede göründüğü biçimiyle hoş, gerçek yaşamda ise bir sürü uğursuzluğun kaynağıdır. Ölçülü olmalıdır sevgi. "Sevgiyi alt edemeyenlerin yapabileceği en iyi şey bu duyguyu dizginlemek, yaşamın ağırbaşlı konularıyla işlerinden güçlerinden kesinlikle uzak tutmaktır. Yoksa insanın işine gücüne bir karıştı mı, her şeyi altüst eder, insanı amaçlarına hiçbir zaman bağlı kalamayacak bir duruma sokar." Duygusal yanımızı

hiç de okşamayacak türden nesnel yargılar bunlar. Ancak, bu örneklere bakarken Bacon'ın *Denemeler*'de yaşamanın gerçeklerini sunarken çatıkkaşlı bir bilgiç soğukluğuna düştüğü izlenimine de kapılmamak gerekir. Çoğu yerde gözlemlerindeki ayrıntı ile incelik hem eğlendirici, hem de dile getirilmek istenen anlamı daha bir açıklayıcı niteliktedir. "Sabah çiyi üzerlerindeyken" bile koku vermeyen kırmızı güller, ya da "ayağınızın altında ezildikleri zaman havayı en hoş kokularla dolduran" yaban otları, naneler, kekikler, merdiven boşluklarının alt kattaki odalardan yemek kokularını baca gibi çekişi, alçakgönüllü, hoş birer duyu gözlemi örneğidir. Ayrıca Elizabeth çağı İngilizcesinin çok yatkın olduğu özlü benzetmeleri, karşılaştırmaları, kıvrak deyişleri de anlamı pekiştirme, ışıklandırma amacıyla bol bol kullanır Bacon:

> *"Ben bunu gerçek dediğimiz şeyin, dünyadaki soytarılıkların, dilsiz oyunlarının, tören alaylarının göz kamaştırıcılığı ile görkemini bize bir mum ışığının, ancak yarısı kadar gösterebilen parlak çırılçıplak bir günışığı olmasından başka bir şeyle açıklayamıyorum."*
>
> *"Dostluğun bu iki yüce yararından, duyguların dirliği ile düşünce yönünde desteğinden sonra, nar gibi çok çekirdekli olan son yararına gelelim: dostun her yerde her işte yardımcı olması."*
>
> *"Kuşlar arasında yarasa ne ise, düşünceler arasında kuşku da odur: ikisi de hep alacakaranlıkta uçarlar."*

Denemeler'den gelişigüzel alınmış bu örneklerde görüldüğü gibi, anlatımda kullanılan her imge, anlatılmak istenen şeyi daha etkili kılmak içindir. Bu etkiye varmak, Bacon'ın denemelerini okumanın okura sağlayacağı kıvançlardan biridir. Ünlü romantiklerden Shelley, dildeki bu imge özelliklerinden dolayı Bacon'ın bir ozan olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Bacon'ın kullandığı imgelerde, anlatılan şeyin yoğunlaştırılması,

derinleştirilmesi, zenginleştirilmesi gibi amaçların ikinci üçüncü derecede kaldığını, ilk amacı, baştan belirlenmiş bir anlamın etkili bir açıklanması olduğunu, her şeyden önce çok ünlü bir avukat karşısında bulunduğumuzu unutmamak gerekir.

Denemeler'indeki nesnel bakışıyla Bacon insanoğlunu iyi ile kötünün bir karışımı olarak görür, onu olduğu gibi benimser. Okur da bu tutumla yaklaşmalıdır denemelere. İşi duygusallığa vurup Bacon'ı umut kırıklığına uğramış büyük bir ülkücü olarak görmek, onun kafasını da amaçlarını da yanlış anlamak olur. Denemeleri de bütün felsefesi gibi, olayların gerçekçi yantutmaz gözlemine dayanır Bacon'ın. "Gerçeğin ayık bir kafayla bıkmadan usanmadan araştırılması," onun bütün yapıtlarında olduğu gibi *Denemeler*'de de en yüce, en kalıcı temel öğedir.

Akşit Göktürk

DENEMELER

I

GERÇEK ÜSTÜNE

"Gerçek nedir?" diye sormuş Pilatus[1] alay ederek, sorusuna bir yanıt da beklememiş. Kuşkusuz, uçarılıktan hoşlanarak kesin bir inancı benimsemeyi boyunduruk altına girmek sayan, gerek düşüncelerinde gerekse davranışlarında özgür kalmak isteyen kişiler vardır. Gerçi böyle kişilerden kurulu felsefe okulları[2] artık ortadan kalkmıştır, ama aynı soydan gelme birtakım söz ebeleri, eskilerin gücünden yoksun olmakla birlikte, gene görünürlerdedir. Ancak, yalanın tutunmasına yol açan şey, insanların gerçeği bulmak için göze almaları gereken güçlükler ile emek, ya da bir kez bulunduktan sonra gerçeğin insan kafasına yükleyeceği zorunluluklar değil, yalanın kendisine duyulan doğal ama cılk bir sevgidir. Daha sonraki Yunan felsefe okullarından biri[3] konuyu incelemiş, insanın, ozanlar gibi başkalarına haz vermek ya da tüccarlar gibi kazanç sağlamak gibi bir amaç ortada yokken salt yalan uğruna yalan söylemesinin nedenlerini aramış, çıkamamış işin içinden. Ben bunu, gerçek dediğimiz şeyin, dünyadaki soytarılıkların, dilsiz oyunlarının, tören alaylarının göz kamaştırıcılığı ile görkemini bize bir mum ışığının ancak yarısı kadar gösterebilen parlak çırılçıplak bir günışığı olmasından başka bir şeyle açıklayamıyorum. Gerçek, göze en güzel gündüzleyin görünen bir inciye benzetilebilir belki, ama bu inci, alacalı ışıklarda en güzel görünüşünü kazanan pırlanta ile yakutun çok gerisinde kalır. İşe biraz yalanın karışması her zaman daha büyük bir haz verir. İnsanın kafasından boş düşünceler, böbürlenmeler, yanlış değerlendirmeler, tatlı kuruntular, bütün bu gibi şeyler çıkarılacak olursa, çoğu kimsenin kafasında geriye, kendilerinin bile hoşlanmayacağı, üzüntü, tedirginlik dolu zavallı cılız şeylerin kalacağını bilmeyen var mıdır? Kilise babalarından biri, oldukça sert bir yargıyla şiiri "vinum daemonum" (kötü ruhların şarabı) diye adlandırır, insanın düşgücünü çok çok bir yalanın gölgesiyle doldurduğunu ileri sürer. Ama zararlı olan, (bir kulaktan girip

ötekinden çıkan yalan değil), kafaya çöken yerleşen, yukarda sözünü ettiğimiz türden yalanlandır. İnsanın aşağılık düşünceleri ile duygularında görülen bu durumla birlikte, kendi kendini yargılayan gerçek gene de bize, kendisinin sevişmeyi, gönül çekmeyi andıran araştırılmasının, kendisiyle gözgöze gelmek demek olan inanılmasının, insan yaradılışındaki en yüce erdemler olduğunu öğretir. Tanrı yedi günlük çalışmasında, her şeyden önce göz ışığını, son olarak da aklın ışığını yaratmış, dinlenme gününden bu yana da başlıca işi, insan ruhunun aydınlatılması olmuştur. Tanrı ilkin maddenin ya da karanlık boşluğun yüzüne ışık üfledi, sonra insanın yüzüne ışık üfledi, bugün bile seçkin kullarının yüzünü üflediği ışıkla aydınlatıyor. Benzerlerinden aşağı sayılabilecek bir felsefe okuluna yücelik kazandıran ozan[4] ne de güzel söylemiş: "Kıyıda durup, denizde yalpalayan gemilere bakmak hoş bir şeydir;; bir şatonun penceresinden, aşağıdaki bir savaşı, savaşanların serüvenini gözlemek hoş bir şeydir; ama hiçbir şey, gerçeğin durduğu yerde (bütün tepelerden daha yüksek, havası her zaman temiz, dupduru olan o tepede) durup, aşağı vadideki yanılmaları, konuşmaları, sisleri, fırtınaları gözlemekten daha hoş olamaz," yeter ki bu gözleyiş sırasında insan bir böbürlenme bir gurur değil de acıma duysun. İnsan ruhunun acımayı bilmesi, Tanrının istemine sığınması, gerçeğin ekseni çevresinde dönmesi, hiç kuşkusuz yeryüzünde erişilmiş bir cennettir.

Tanrıbilim ile felsefenin gerçeğinden toplum ilişkilerindeki günlük gerçeğe geçecek olursak, açık dürüst davranışın, böyle davranmayan kimselerce bile, insan yaradılışına onur kazandıran bir şey sayıldığını, bir işe yalan karıştırmanın altın ya da gümüş paraların yapımında kullanılan, madenin dayanıklılığını arttırmakla birlikte değerini de düşüren alaşımlara benzetildiğini görürüz. Eğri yolu tutmuş dolambaçlı davranışlar, ayağı üstünde değil de karınüstü yerlerde sürünerek ilerleyen yılanın davranışını andırır. İnsan için yalancılıktan kaypaklıktan daha utandırıcı bir leke yoktur, dolayısıyla Montaigne[5] yalan sözcüğünün neden böyle bir yüzkarası, böyle iğrenç bir ayıp anlamına geldiğini araştırırken, pek yerinde olarak: "İyice ölçüp biçtikten sonra bir kimsenin

yalan söylediğini ileri sürmek, onun Tanrıya karşı gözüpek, insanlara karşı ise ödlek bir kişi olduğunu söylemektir, çünkü yalan Tanrı ile yüzyüzedir, ama insanla yüzyüze gelmekten ürker," diyor. Yalancılık ile kaypaklığın kötülüğünü hiçbir şey, bunların insan soyu üzerine Tanrının yargısını çağıracak çanların en sonuncusu olacağı yolundaki söz gibi kesinlikle dile getiremez: çünkü önceden de bildirildiği üzre, İsa geldiği zaman, "yeryüzünde doğruluk bulmayacaktır."[6]

1 İsa'nın çarmıha gerilmesinden önce onu yargılayan Roma valisi. Bu soruyu ona yargılama sırasında sormuştu. *Kutsal Kitap*, Yuhanna XVIII, 38.

2 Bu sözü Elis'li Pyrrhon'un (İ.Ö.350-300) "Septik" okuluna dokunduruyor Bacon.

3 Samsatlı Lukianos (İ.S. 115-200) *Philopseudes* (Yalanseven) adlı yazısında bu sorunu tartışır.

4 Lucretius (İ.Ö. 95-55), Epikuros okulunun öğretisini ünlü şiiri *De Rerum Natura*'da ölümsüzleştirir. Bacon'ın özetleyerek aktardığı bu parça için bkz. *De Rerum Natura*, II. I-10.

5 Bacon *Denemeler*'inde Montaigne'i yalnız burda anıyor. Aktardığı sözler de Montaigne'in kendi sözleri değil, Plutarkhos'tan bir alıntıdır. *Essais* II, 18.

6 *Kutsal Kitap*, Luka XVIII, 8. "Bununla birlikte insanoğlu geldiği vakit yeryüzünde iman bulacak mı?" Luka'daki bu sözleri biraz değiştirerek aktarıyor Bacon.

II

ÖLÜM ÜSTÜNE

İnsanların ölümden korkması, çocukların karanlık bir yere girmekten korkmalarına benzer, çocukların doğal korkusunu masallar nasıl arttırırsa, insanın ölüm korkusu da öyle artar. Ölümün, günahların bir karşılığı, başka bir dünyaya geçiş olarak görülmesi, hiç kuşkusuz kutsal, tanrısal bir düşüncedir, ama nasıl olsa ödenmesi gereken doğal bir borç olduğundan, ondan korku duymak budalalıktır. Bununla birlikte, dinsel düşüncelere arasıra gurur ile kör inancın karıştığı da olur. Kimi keşişlerin yazdığı çile kitaplarında, insanın, bir tek parmağının ucu sıkıştırıldığında ya da işkence gördüğünde nasıl canının yandığını düşünerek, bundan bütün gövdenin çözülüp dağılması demek olan ölümün acısına pay biçmesi gerektiği söylenir; oysa ölüm çoğu zaman üyelerimizden birinin acımasından daha az acı verir, çünkü gövdemizin en önemli üyeleri, acıyı en çok duyan yerlerimiz değildir. Yapmacıksız bir filozof, doğal bir insan olarak konuşan bilge kişi, ne güzel söylemiş: "Pompa mortis magis terret, quam mors ipsa."[1] İnlemeler, dövünmeler, soluk bir yüz, ağlayan yakınlar, kara yas giysileri, gömme törenleri gibi şeyler ölümü korkunç gösterir. Gözden kaçırılmaması gereken bir nokta, insan yüreğinde bir tek duygunun bile ölümü alt edecek güçten yoksun olmadığıdır; dolayısıyla ardında savaşı kazanabilmesine yardımcı olacak bunca dayanağı bulunan insan için ölüm hiç de korkulacak bir düşman değildir. Öç, ölümü yener; sevgi küçümser; onur özler; üzüntü koşa koşa gider ona; korku ise onu önceden benimser; üstelik tarihte okuduğumuza göre, İmparator Ottho'nun kendi canına kıymasından sonra, duyguların en incesi olan acıma duygusu, birçok kişiyi efendilerine bağlılıklarından dolayı ölüme yöneltmiş. Evet, Seneca ölümün bir alınganlık ya da bıkkınlık yüzünden de özlenebileceğini söyler: "Cogita quamdiu eadem feceris; mori velle, non tantum fortis, aut miser sed etiam fastidiosus potest."[2] Bir insan yiğit ya da mutsuz olmasa bile, hep aynı şeyleri sürekli yapmaktan bıktığı için

de ölmek isteyebilir. Ölümün yaklaşmasının olgun ruhlarda pek az bir değişiklik yarattığı da, önemsenmeyecek bir şey değildir, çünkü böyle ruhlar son anlarına dek aynı kalırlar. Augustus Caesar bir selamla ölür: "Livia conjuguii nostri memor, vive et vale."[3] Tiberius, ikiyüzlülüğü içinde ölür, Tacitus'un da dediği gibi: "Lam Tiberium vires et corpus, non disimulatio deserebant."[4] Vespasianus, oturaklı iskemlesi üzerinde, bir şaka yaparak ölür: "Ut puto deus fio"[5] Galba ise "Feri, si ex re sit populi Romani,"[6] diyerek uzatır boynunu ölüme. Septimus Severus, var gücüyle çalıştığı sırada, iş başında ölür: "Adeste, si quid mihi restat agendum."[7] Çoktur buna benzer örnekler. Kuşkusuz, Stoacılar da ölüme çok fazla önem veriyor, büyük hazırlıklarıyla onu olduğundan daha korkunç bir şey gibi gösteriyorlardı. "Oui finem vitae extremum inter munera ponat naturae"[8] diyen kişi, daha güzel söyler. Ölmek de doğmak gibi doğal bir şeydir; yeni olan bir bebek için, doğmak da ölmek kadar acı verir. Bir yararlılık göstermeye çalışırken ölen kimse, kızgın bir kavgada yaralanıp da yarası sıcakken acı duymayan kişiye benzer; dolayısıyla kendini iyi bir iş görmeye adamış kararlı insan, ölüm korkusundan uzak olur. İnanın bana, şarkıların en tatlısı, bir insanın gönlündeki yüce amaçlarıyla umutlarına eriştiği an, "Nunc dimittis"[9]tir. Ayrıca, yüce bir ünün kapılarını açmak, çekememezliğin kökünü kurutmak da ölüme özgü şeylerdir: "Extinctus amabitur idem."[10]

1 "Ölümün çevresinde koparılan yaygara, ölümün kendisinden daha çok korkutur." Seneca'nın Lucillius'a mektubundan. Bu denemede Seneca'nın mektuplarından alınma başka düşünceler de vardır. Bkz. Mektup 24. 82.

2 "Ne zamadan beri hep aynı şeyleri yapıp durduğunu düşün bir kez; ölmeyi yalnız yiğit ya da mutsuz kişi değil, bıkkın kişi de ister." Seneca, Mektup 77.

3 "Livia, birlikte yaşamımızı ömrünce unutma, hoşça kal." Suetonius, *Augustus,* 99.

4 "Tiberius'un canı gövdesinden çıkmıştı, ama ikiyüzlülüğü

çıkmamıştı." Tacitus, *Annales*, VI, 50. Tiberius, Augustus Caesar'dan sonra İ.S. 14-37 yılları arasında Roma imparatorluğu yapmıştı.

5 "Tanrılaşıyorum galiba." Suetonius, *Vespasianus*, 23. Vespasianus, İ.S. 70-79 yıllarında Roma imparatorluğu yapmıştı.

6 "Roma halkı için hayırlı olacaksa, vur." Suetonius, *Galba*, 20. Galba, Neron'dan sonra zenginliği yardımıyla imparator olmuştu. İ.S. 68'de sokakta öldürüldü.

7 "Görülecek başka işim kaldıysa, çabuk olun." Dio Cassius, LXXVI, 17. Septimus Severus, İ.S. 193-211 yıllarında Roma imparatoru. Büyük Britanya'ya bir ayaklanmayı bastırmaya geldiğinde, York'ta ölmüştü.

8 "Yaşam sonu doğanın armağanlarından biridir." Juvenalis, *Satires*, X 357.

9 "Şimdi artık salıver beni Tanrım…" Bkz. *Kutsal Kitap*, Luka II, 29.

10 "Ölümünden sonra kişi sevgiyle anılacaktır." Horatius, Mektup II, 1, 14.

III

DİNDE BİRLİK ÜSTÜNE

Din, insan toplumunun başlıca birleştirici bağı olduğundan, dinin kendisinin gerçek bir birlik göstermesi yerinde olur. Din konusundaki kavgalarla bölünmeler paganlarca bilinmeyen kötülüklerdi. Bunun nedeni, pagan dinlerinin değişmez bir inançtan daha çok, ayinlerle törenlerden oluşmasıydı: dinlerindeki başlıca ululara öğreticilerin ozanlar olduğunu düşünürseniz, inançlarını da kafanızda kolayca canlandırabilirsiniz. Amaç gerçek Tanrının özelliği, kıskanç bir tanrı oluşu, dolayısıyla da gerek tapınılmasında, gerekse dininde hiçbir karışıklık, hiçbir ortak istemeyişidir. Bu nedenle, dinin birliği, böyle bir birliğin yararları, sınırları, yolları üzerine birkaç söz söylemek istiyoruz.

Dinde birliğin yararları (başlıca amaç olan Tanrının hoşnut kılınması bir yana) ikidir: biri kilisenin dışındakilere, öteki de içindekilere yönelmiştir. Birincisini gözönüne alırsak, karşı-öğretilerle bölünmelerin bütün yanılgılar arasında en büyük, ahlak çöküntüsünden bile daha büyük bir yüzkarası olduğu kesinlikle ortaya çıkar. İnsan gövdesinde bir yara bir çatlak, nasıl huydaki bir bozukluktan daha kötüyse, din konusunda da durum değişmez. Birliğin parçalanması kadar hiçbir şey insanları kiliseden uzaklaştıramaz. Onun için, biri çıkar, "Ecce in deserto,"[1] öteki "Ecce in penetralibus"[2] derse, başka deyimle, kimisi İsa'yı sapık inançlıların gizli toplantılarında, kimisi de kilisenin ancak dış görünüşünde aramaya yeltenirse, şu söz insanın kulağında sürekli olarak çınlamalıdır: "nolite exire" (dışarı çıkmayınız). Dinsizlere gönderilmiş, görevi gereği özellikle din dışında kalanları dine kazanmaya yönelmiş olan ermiş: "Buraya bir dinsiz gelse, her birimizin başka bir ağızla konuştuğunu görünce size deli demez mi?"[3] diye soruyor. Kuşkusuz, tanrıtanımazlarla inançsızların da din konusunda bunca uzlaşmazlığı, bunca aykırı görüşü işitmeleri daha az sakıncalı değildir; bu durum onların kiliseden uzaklaşıp "alaycılar topluluğuna karışmalarına"[4] yol

açar. Böyle ağırbaşlı bir konu için pek hafif kaçmakla birlikte şu örnek, bozulmayı güzel dile getirir: bir taşlama ustası, sözde kitaplığındaki uyduruk kitap başlıkları arasında "Din-karşıtlarının Mağripli Oyunu" adlı bir kitabı da sayar.[5] Gerçekten de, dine karşıt öğretilerin her birinin kendine özgü tutumu ile gösterişi, çok çok, kutsal şeyleri hoşgörmeye dünden hazır olan dünya tutkunları ile aşağılık politikacıları eğlendirmeye yarar.

Dinde birliğin, kilisenin dışında kalmış kimselere yararı ise, sonsuz bir kutluluk getiren barıştır; inancı pekiştirir, yardım duygusunu güçlendirir. Kilisenin görünüşündeki dinginlik gönüllere esenlik verir; din çatışmaları konusunda yazılanlarla okunanları harcanan çabanın, din üstüne, inanç üstüne kitaplara harcanmasını sağlar.

Dinde birliğin sınırlarına gelince, bu sınırların doğru saptanması son derece önemlidir. Burada iki aşırılık olabilir: birtakım sofular, her türlü uzlaşma önerisinden nefret ederler: "Barış mı, Jehu? Barış nene gerek senin? Ardıma geç."[6] Dertleri barış falan değil, destekçi toplamak, ayrılık yaratmaktır. Birtakım Laodikya'lılarla[7] ılımlı kimseler de bunların tam tersine, dinde aşırı uçların orta yolundan gidip, iki yana da kendilerindenmiş gibi görünerek kurnazca uzlaştırma çabalarıyla, sanki Tanrı ile kul arasında hakemliğe kalkışırlar. Bu iki aşırılıktan da kaçınmak gerekir. Bu da ancak, kurtarıcımız İsa'nın birbiriyle çelişik gibi görünen, "Bizden olmayan, bize karşıdır,"[8] "Bize karşı olmayan, bizdendir," sözlerinde belirttiği Hıristiyan birliğinin açık seçik kavranmasıyla; başka deyimle, dinin bellibaşlı temel ilkelerinin, yalnız inançla değil de görüş sorunuyla, düzenle ilgili olarak iyi niyetle ileri sürülmüş düşüncelerden iyice ayırdedilebilmesiyle gerçekleşebilir. Bu, birçok kimseye, sözü edilmeye değmez, çoktan yapılıp bitirilmiş bir şey gibi gelir belki; ama daha az yan tutularak yapılacak olursa sonuçları daha geniş ölçüde benimsenir.

Ben buradaki sınırlı çerçeve içinde ancak şu öğüdü verebilirim. İnsanlar Tanrının kilisesini iki türlü çatışmaya sürüklemekten sakınmalı: bunlardan birincisi, çatışma konusunun havadan sudan, önemsiz, hiç de

üzerinde koparılan ateşli kavgaya değmediği, bir şeye düpedüz kafa tutmuş olmak uğruna yaratıldığı durumlardır; kilise babalarından birinin "İsa'nın hırkası gerçekte dikişsizdi, ama kilisenin giyiminde türlü türlü renk vardır," diyerek, sonra da "In veste varietas sit, scissura non sit,"[9] sözüyle açıkladığı gibi, Birlik başka şeydir, Biçim birliği başka şey. Sakınılacak ikinci durum, çatışma konusunun önemli olmakla birlikte, yanıltmacalara, bulanıklığa sürüklenerek; sonunda gerçekle ilgisi kalmamış bir sivri akıllılık yarışına dönüştürüldüğü kavgalardır. Düşünme yetisi ile kavrayışı yerinde olan bir kimse arasıra, bilgisiz kişilerin uzlaşmazlıklarını dinlediği zaman gerçekte bunların aynı şeyi demek istediklerini, ancak bunu kabule hiçbir zaman yanaşmadıklarını iyice anlar. Peki, insan insanlığıyla bunu görecek anlayışı taşıyorsa, insanın gönlünden her geçeni bilen Tanrı, güçsüz kişilerin kimi çatışmalarda aynı şeyi demek istediklerini görmez de ikisini de oldukları gibi benimser mi sanıyorsunuz? Böyle çatışmaların niteliği, ermiş Paulus'un bu konuda koyduğu ilkede, bizleri uyarmasında çok güzel dile getirilir: "Devita profanas vocum novitates, et oppositiones falsi nominis scientae."[10] İnsanlar hiç yok yere ortaya birtakım karşıtlıklar çıkarır, bunu da öyle yepyeni terimlerle dile getirirler ki, anlam sözü yöneteceğine, gerçekte söz anlamı yönetir. Ama, iki türlü yanlış barış ya da birlik vardır: bunlardan birincisi, sezilmeyen bir bilgisizlikten doğar, çünkü karanlıkta bütün renkler aynı görünür; öteki ise, temel noktalardaki ayrılığın doğrudan doğruya benimsenmesidir, böyle durumlarda gerçek ile yalan Nabukadnezar'ın düşsel heykelinin ayak parmaklarında birbirine karışmış demir ile balçık gibidir, ayrılırlar ama birleşemezler."[11]

Birliği sağlamanın yollarına gelince, insanlar din birliğini kurup desteklerken, dayanışmanın, toplum yaşayışının yasalarını bozmaktan, zedelemekten kaçınmalıdır. Hıristiyanların iki kılıcı vardır, biri ruhsal öteki de dünyasal olan bu kılıçların ikisinin de dinin sürekliliğini sağlamak için kullanılacağı yerler, görevler vardır. Üçüncü kılıç Muhammed ile benzerlerinin kılıcıdır, bunu biz kullanamayız; savaşlarla, vicdanlara baskı yapan kanlı zorbalıklarla din yaymaktır bu; ama uluorta

arsızlıklar, sövüp saymalar, devlete karşı çevrilen gizli dalavereler söz konusu olunca iş değişir. Ancak, kargaşalıkları körüklemek, bozgunculuğu, ayaklanmaları desteklemek, kılıcı halkın eline vermek gibi, Tanrı isteğiyle kurulmuş devlet düzenini altüst etmek amacına yönelik davranışlar, Tanrının bir buyruğunu yerine getirirken öteki buyruğunu dinlemek, insanları, her şeyden önce Hıristiyan olduklarını unutacak ölçüde Hıristiyan saymaktır. Agememnon'un kendi öz kızının kurban edilişine dayanabildiğini gören Lucretius haykırır:

"Tantum religid potuit suadere malorum."[12]

Fransa'daki St. Bartholomeus Öldürümünü[13] İngiltere'deki Barut Fıçısı Kundakçılığını[14] işitseydi ne derdi Lucretius kim bilir? Tanrıtanımazlığı ile Epikurosçuluğu yedi kat daha artardı. Dünyasal kılıcı, din uğruna çekmek ancak pek seyrek durumlarda gereken bir şey, sıradan halkın eline vermek ise canavarlığın ta kendisidir. Bırakın Anabaptist'lerle[15] benzeri çılgınlar çeksin bu kılıcı. İblisin "Ben yükselip Tanrıya benzeyeceğim," demesi büyük bir inanç suçu, ama Tanrı kılığında ortaya çıkmak, "Ben alçalıp Karanlıklar Kralı'na benzeyeceğim," demek daha büyük bir inanç suçudur. Ya da dinin amacını, iğrenç zorbalık eylemlerine indirgeyerek kralları öldürenlere, ne buyrulur? Hiç kuşkusuz bu, Kutsal Ruh'u yeryüzüne bir güvercin değil de bir akbaba ya da kuzgun kılığında indirmek, Hıristiyan Kilisesi'nin gemisine korsanlarla katillerin bayrağını çekmektir. Bundan dolayı, kilisenin öğretilerle buyruklarla, kralların kılıçlarıyla, gerek Hıristiyan gerekse töresel bütün bilimlerin de ellerindeki Mercurius asasıyla (Caduceus)[16] böyle kötülükleri destekleyen, koruyan bütün davranışlarla düşünceleri, bir daha dönmemek üzere cehennemin dibine göndermeleri en gerekli şeydir; nitekim, önemli bir kesimi başarılmıştır bu işin. Kuşkusuz, dinle ilgili öğütlerin en başında "Ira hominis non implet justitiam Dei"[17] diyen ermişinki gelir. Bilge bir Kilise babasının şu dikkate değer gözlemi de aynı açıkyüreklilikle dile getirilmiştir: "Vicdanlara baskı yapılmasını benimseyen, öğütleyen kimseler,

çoğunlukla kendi çıkarları ardında koşanlardır."

1 "İşte, O çölde." *Kutsal Kitap*, Matta XXIV, 26.

2 "İşte, O gizli odalarda."ayn.yrd.

3 *Kutsal Kitap*, I. Korintoslular XIV, 23

4 *Kutsal Kitap*, vahiy I, 1.

5 Bkz. Rabelais, *Pantagruel*, II, 7. "Moresco" adıyla anılan bu dansta oyuncular gözlerini kapkara boyar, ilkel havalarla oynarlardı.

6 *Kutsal Kitap*, II. Krallar IX, 18

7 Laodikyalılar *Kutsal Kitap*'ta "Senin işlerini bilirim, ne soğuksun ne de sıcak; keşke soğuk ya da sıcak olsaydın. Böylece ne sıcak ne de soğuk, ılık olduğun için, seni ağzımdan kusacağım," (Vahiy III. 15, 16) sözleriyle anlatılır. Bugünkü İngilizcede "Laodician" politikada ya da dinde ortacı tutumu belirler bir sözcüktür.

8 *Kutsal Kitap*, Matta XII, 30.

9 "Giysi alacalı olsun, ama parçalı olmasın."

10 "Bayağı sözler kalabalığından, düzmece bilimin karşı çıkışlarından sakın." *Kutsal Kitap*, I. Timotheus VI, 20.

11 Bu heykel de *Kutsal Kitap*'ta anlatılır. Bkz. Daniel II, 31-43.

12 "Böyle kötülüklere bile sürükleyebilir insanı din." Lukretius I, 101.

13 24 Ağustos 1572'de Fransa'da Katoliklerin, dinde yenilik yanlısı ya da Kalvinci olan "Huguenot'lara karşı bütün ülkede giriştikleri toplu öldürüm.

14 Gunpowder Plot. İngiltere'de Katoliklerin parlamentoyu 5 Kasım 1605 günü oturum sırasında havaya uçurma girişimi. Bu hazırlık 4 Kasımda ortaya çıkarılmış, elebaşı Guy Fawkes ölüm cezasına çarptırılmıştır.

15 Anabaptistler, 1521'de Almanya'da çıkan, Hıristiyanlara doğuştakinden başka bir vaftizi daha gerekli sayan, köylü isyanlarının öncüsü olmuş bir mezheptir.

16 Mitologya'ya göre Mercurius, ölenleri yeraltı dünyasına elindeki bu asayla sürer.

17 “İnsan öfkesi, Tanrı adaletini sağlayamaz.” *Kutsal Kitap*, Yakup I, 20.

IV

ÖÇ ÜSTÜNE

İnsanın yaradılışı öç almaya çok yatkın olmakla birlikte, yasaların kökten söküp atmaları gereken vahşi bir adalettir öç; ilk işlenen haksızlık, yasalara bir karşı gelmedir ama bu haksızlığın öcünü almaya kalkışmak da yasayı hiçe saymaktır. Öcünü alan kişi düşmanıyla aynı olur, oysa hoşgörüp geçse düşmanından üstün duruma gelir, çünkü bağışlamak büyük adamlara özgüdür. Süleyman da, bildiğime göre şöyle der: "Bir yanlışlığı bağışlamak insanın şanındandır."[1] Olan olmuştur artık, bir daha değiştirilemez, dolayısıyla bilge kişiler ancak şimdiyle gelecekle uğraşır, geçmişte olup bitenlerle uğraşanlar ise boşa zaman harcamış olurlar. Bir insan ötekine yalnız kötülük olsun diye değil, ya çıkar, ya zevk, ya onur ya da bunlara benzer bir şey uğruna kötülük eder; öyleyse, bir kimseye kendini benden daha çok seviyor diye neden öfkeleneyim? Gerçekten de, mayası kötü olduğu için kötülük eden bir kimse, elinden başka bir şey gelmediği için tırmalayan, batan bir dikenli çalıya benzer. Öcün en hoşgörülebilecek türü, yasaların bir çözüme bağlayamadığı durumlarda alınan öçtür; ama böyle bir durumda, öç alan kişinin de bu işi yasaların cezalandırmayacağı bir yoldan yaptığını iyice bilmesi gerekir; yoksa düşman kendisinden gene üstün, hem de bu kez iki kat üstün olur. Kimileri öç alacakları zaman, karşıdakinin durumu önceden bilmesini isterler. Böyleleri soylu kişilerdir, çünkü istedikleri karşıdakine bir zarar vermekten daha çok onu pişman etmektir. Ama birtakım alçak, sinsi, kaypak kişiler karanlıkta uçan oka benzerler. Floransa dükası Cosimo, bizi unutan ya da yüzümüze bakmayan arkadaşların bu davranışını bağışlanmaz bir suç gibi görür, büyük bir kesinlikle şöyle der: "Kitaplarda size düşmanlarınızı bağışlamanız buyrulmuştur, ama dostlarınızı bağışlamanız hiçbir yerde yazılı değildir." Hazreti Eyüp ise daha ılımlı bir sesle konuşur: "Tanrı eliyle verilen iyi şeyleri alıp benimserken, kötü şeyleri almayacak mıyız?"[2] Arkadaşlıklar için de bu böyledir bir bakıma.

Kafasında durmadan öç almayı kuran kişinin yaralarının sağalıp iyileşeceği yerde daha da azacağı apaçık bir şeydir. Kamuoyu önünde alınan öçler çoğunlukla, Caesar'ın, Pertinaks'ın, Fransa Kralı III. Henri'nin, daha başka birçoklarının ölümünün öcü gibi hayırlı olabilir. Ama özel öçlerde durum değişir; evet, kinci insanlar cadılar gibi yaşarlar: kötü oldukları için, sonları da kötü olur.

1 *Kutsal Kitap*, Süleymanın Meselleri XIX, 11.

2 "Ve Şeytan Rabbin önünden çıktı, ve Eyüp'ü, ayağının tabanından tepesine kadar kötü çıbanlarla vurdu. Ve Eyüp kendisine bir çömlek parçası aldı ki onunla kazınsın; ve kül içinde oturmakta idi. Ve karısı ona dedi: Sen hâlâ mı kemalini sıkı tutmaktasın? Allaha lanet et de öl. Ve kadına dedi ki: Ahmak karılardan biri gibi söylüyorsun. Nasıl? Allahtan iyilik kabul edelim de kötülük kabul etmeyelim mi?" *Kutsal Kitap*, Eyüp II, 7-11.

V

MUTSUZLUK ÜSTÜNE

Seneca'nın, Stoacıları andırarak söylediği, "mutluluğun sağladığı iyi şeyler özlenmeye değer, mutsuzluğunkiler ise övülmeye değer" (bona rerum secundarum optabilia, adversarum mirabilia)[1] sözleri pek yüksek bir anlam taşır. Gerçekten de, mucize denilen şey, doğal güçleri altedebilmek anlamına geliyorsa, bu en çok mutsuzlukta görülür. Seneca'nın bir pagandan beklenemeyecek ölçüde derin anlamlı, daha önemli bir sözü de: "Gerçek büyüklük, insan gibi cılız Tanrı gibi de sağlam olmaktır," (vere magnum habere fragilitatem hominis, securitatem Dei.)[2] Abartmalara daha elverişli olan şiir türünde bu daha da güzel dile getirilebilirdi; nitekim ozanlar bu konuyu işlemişlerdir; gerçekte ozanların, "Herakles, Prometheus'un (insan yaradılışını yansıtır) zincirlerini çözmeye giderek koca okyanusu bir uçtan bir uca toprak bir çömlek içinde yüzerek geçti",[3] diye anlattıkları, gizli anlamlar taşıyan, bir Hıristiyanın davranışını düşündüren garip öykü, bedenin çelimsiz teknesi içinde dünyanın dalgalarını aşan Hıristiyan kararlılığını etkiyle gösterir. Daha yalın sözlerle konuşursak, mutluluğun yaratacağı erdem ölçülülük, mutsuzluğunki ise töre açısından en kahramanca erdem sayılan yürekliliktir. Mutluluk *Tevrat*'ın bağışı, mutsuzluk ise Tanrının kutsamasını daha iyi anlatan, iyiliğini daha seçikçe açıklayan *İncil*'in bağışıdır. Ama gene de *Tevrat*'ta Davud'un harpını dinleyecek olursanız şen havalar yanısıra acıklı havalar da işitirsiniz; Kutsal Ruh'un kalemi de, Eyüp'ün çektiği acıların anlatımına, Süleyman'ın sürdüğü mutluluktan daha çok yer ayırmıştır. Mutluluk kaygıdan, sıkıntıdan, mutsuzluk da dirlikten umuttan uzak değildir. İğne işlerine, nakışlara bakacak olursak, gösterişsiz karamsı bir zemin üstüne parlak renkler koymanın, parlak açık bir zemine iç karartıcı koyu renkler koymaktan daha hoş bir şey olduğunu görüyoruz; onun için, gözün beğenisi ile gönlün beğenisini karşılaştırınız. Erdem de hiç kuşkusuz, en güzel kokuyu yakıldığı ya da ezildiği zaman

veren değerli tütsülere benzer; gerçekte mutluluk çok çok kötülüğü, mutsuzluk da erdemi doğurur.

1 Seneca, Mektup 66.

2 Seneca, Mektup 53.

3 Gerçekte bu öykü ilkçağın birçok yazarlarınca anlatılmıştır, ama onların anlatımında, buradaki çömlek topraktan değil, altındandır. Prometheus, mitologyada göklü tanrılar katından ateşi çalıp yeryüzüne indirdiği için ceza olarak Kaf Dağı'nda bir kayaya zincirlenmişti.

VI

YAPMACIK İLE İKİYÜZLÜLÜK ÜSTÜNE

İkiyüzlülük tabansızlara yaraşan bir davranış yolundan başka bir şey değildir; çünkü gerçeğin ne zaman söylenmesi gerektiğini bilmek, yeri gelince de söylemek, güçlü kafa isteyen bir iştir; dolayısıyla, küçük politikacılar büyük ikiyüzlülerdir. Tacitus, "Livia'nın yaradılışı kocasının devlet işlerindeki ustalığı ile oğlunun ikiyüzlülüğüne uyar," derken devlet adamlığını Augustus'a, ikiyüzlülüğü de Tiberius'a yaraştırır;[1] öte yandan gene Tacitus'ta, Vespasianus'u Vitellius'a karşı silahlı başkaldırmaya kışkırtan Mucianus[2]: "Biz ne Augustus'un keskin kafa yeteneğine, ne de Tiberius'un aşırı sakıngan sinsiliğine başkaldıracağız,"der. Devlet adamlığı, ikiyüzlülük, sinsilik gibi nitelikler gerçekte birbirinden ayırdedilmesi gereken, başka başka yetenekler, alışkanlıklardır. Keskin bir görüş yeteneğiyle, neyin uluorta söylenebileceğini, neyin gizli tutulacağını, neyin yarı açıklanacağını, neyin nerde kime söyleneceğini bilen bir kimse için (bunlar Tacitus'un çok yerinde olarak belirttiği gibi hem devlet yönetiminde hem de gündelik yaşayışta geçerli yeteneklerdir) ikiyüzlülük bir ayakbağı, bir beceriksizlik belirtisidir. Ama böyle bir görüş yeteneğinden yoksun kişi için çoğunlukla ikiyüzlülükten, sinsilikten başka çıkar yol kalmaz. Tek tek ayrıntıları görüp seçebilmekten yoksun kişinin genellikle en sağlam en güvenilir yoldan gitmesi gerekir, tıpkı gözleri iyi görmeyen bir kimsenin ağır ağır yürümek zorunda olması gibi. Hiç kuşkusuz, gelmiş geçmiş en etkili insanlar, davranışlarındaki büyük içtenlikle, açıksözlülükle, uyandırdıkları güvenle, dürüstlükleriyle ün salmış kimselerdir; ama böyle insanlar iyi eğitilmiş atlara benzer, nerde durulacağını nerde dönüleceğini iyice bilirler, durumun gerçekten kaçınılmaz kıldığı zamanlarda ikiyüzlülüğe başvursalar bile, işlerindeki dürüstlükleriyle içtenlikleriyle daha önceden kazanmış oldukları ün, bu davranışlarını hemen hemen görünmez kılar.

Kendini gizleyip örtmenin üç derecesi vardır. Birincisi, kişinin hiçbir ilgiyi üzerine çekmediği, kim olduğunu belli edecek hiçbir ipucu vermediği durumlarda göze çarpan içine kapanıklık, çekingenlik, ağzı sıkılıktır. İkincisi, sözleriyle davranışlarıyla göründüğünden başka olmaya çalışan kişideki olumsuz nitelik, ikiyüzlülüktür. Üçüncüsü ise olumlu anlamda, insanın bile bile, direterek, gerçekte olduğundan başka görünmeye çalıştığı durumlardaki yapmacıktır.

Birinci sırada, ağzı sıkılık yer alır: gerçekte bir günah dinleyicinin erdemidir bu. Ağzı sıkı insan birçok kimsenin saklısını gizlisini dinler, oysa çenesi düşük bir dedikoducuya kim içini döker? Ağzının sıkılığıyla tanınmış bir kimse, kapalı yerdeki hava açıktaki havayı nasıl çekerse, iç dökmek isteyenleri kendine öyle çeker; bu iç dökme, tıpkı günah çıkarmada olduğu gibi, bir çıkar gözetilerek değil, bir gönül rahatlığına ermek için yapılmış bir iştir; gelenlerin amacı içlerindekini paylaşmaktan daha çok içlerini boşaltmak olduğundan, ağzı sıkı kişi böylece bir sürü gizli şey öğrenir. Ayrıca, (doğrusunu söylemek gerekirse) çıplaklık gövdeye yakışmadığı gibi düşünceye de yakışmaz; tutumunda davranışlarında pek açılıp saçılmayan bir kimsenin bundan kazanacağı saygınlık da az değildir. Boşboğaz, çalçene kişilere gelince, bunlar çoğunlukla kof, her şeye kolayca inanan kimselerdir: çünkü bildiği gizli bir şeyi söyleyen, bilmediğini de söyler. Onun için unutmayın, ağzı sıkılık hem akıllıca hem de töreli bir alışkanlıktır. Burada, insan yüzünün konuşmayı dile bırakması uygun düşer, yoksa benliğimizin yüzümüzdeki çizgilerle açığa çıkması bizi ele veren büyük bir güçsüzlüktür, çünkü insanın yüzüne çok daha fazla ilgi gösterilir, daha çok inanılır.

İkiyüzlülüğe gelince, bu davranış sık sık zorunlu olarak ağzı sıkılığı izler, böylece ağzı sıkı kişi bir bakıma ikiyüzlü olmak zorunda kalır; çünkü insanlar, bir kimsenin iki yandan hiçbirini tutmadan ortada kalışına, kefelerden birine ağırlık yükleyip dengeyi çökertmeden bir giz saklayışına kanmayacak ölçüde kurnazdırlar. Ona öyle sorular sorar, öyle sıkıştırır, öyle ağzını ararlar ki, saçma bir suskunluğa düşmek istemiyorsa, bildiği şeyi açıklamak zorunda kalır; böyle yapmazsa, konuşmasından

olduğu kadar susmasından da anlam çıkarırlar. Kaçamaklı, çift anlamlı sözler de pek işe yaramaz. Öyleyse, hiç kimse ağzı sıkılığın etekleri ya da uzantısı olan ikiyüzlülüğe birazcık yer ayırmadan giz saklayamaz.

Yapmacık ile sinsilik, çok seyrek önemli durumlar dışında, daha ayıp daha budalaca davranışlardır. Bu nedenle, yapmacık alışkanlığı (burda sözü edilen derecede), ya insan yaradılışındaki bir yalancılıktan ya korkaklıktan ya da huydaki birtakım temel özürlerden ileri gelen, insanın bütün bu eksiklerini gizlemek için başvurduğu bir düşüklüktür. İnsan bir kez alıştı mı, eli boş kalmasın diye bunlar dışındaki başka durumlarda da yapmacığa başvurur.

Yapmacıkla ikiyüzlülüğün sağlayacağı büyük yararlar üçtür: birincisi, insan bunlarla karşıtlarını uyutabilir sonra da baskın yapabilir, çünkü bir insanın niyetlerini uluorta yayması bütün düşmanlarına tehlike işareti vermesi demektir. İkincisi, insana benliğini koruyabilmesi için bir çekilme payı bırakmasıdır, çünkü niyetini uluorta söyleyen adam ya dediği işi başarmak ya da yenilmek zorundadır. Üçüncüsü, başka birinin içini daha iyi anlayabilmemizdir, çünkü açıkyürekli bir kimseye hiç karşı koyan olmaz, tersine onu özgürce alabildiğine konuşturur, sözle eleştireceklerine kafaları içinde gizli gizli kıyasıya eleştirirler. Bu konuda İspanyolcada iğneli bir atasözü vardır: "Bir yalan söyle bir gerçek bul." Sanki gerçeğin bulunmasında ikiyüzlülükten başka yol yokmuş gibi. Bu yararları dengeleyecek üç de zarar vardır: birincisi yapmacıkla ikiyüzlülüğün her zaman, atılan okların hedefi bulmasını engelleyecek bir korkuyu da birlikte getirmeleridir. İkincisi, işbirliği için yaklaşan birçok kimsenin kafası karışır, bocalar, ne yapacaklarını şaşırırlar, böylece ikiyüzlülüğü huy edinmiş kimse hemen hemen tek başına yol almak zorunda kalır. En büyük zarar olan üçüncüsü de, bu davranışların, insanı, eylemin en önemli araçları sayabileceğimiz güven ile inançtan yoksun bırakmasıdır . En iyi bileşim ile karışım, açıksözlülükle, doğru düşünceyle ün yapmak, sıkı ağızlı olmak, gerektiği yerde ikiyüzlü olmak, başka çıkar yolun kalmadığı durumda da yapmacığa başvurabilmektir.

1 Tacitus, *Annales*, V,1.

2 Mucianus Roma'nın Suriye'deki ordularının komutanıydı. Vespasianus'un İmparator Vitellius'a İ.S. 69'da başkaldırması sırasında, ordularıyla Vespasianus'un başlıca desteği olmuştu.

VII

ANA BABALARLA ÇOCUKLARIN ÜSTÜNE

Ana babaların sevinçleri de üzüntüleriyle korkuları da gizli kalır; sevinçlerinden söz edemezler, ötekilerden de söz etmek istemezler. Çocuklarla yaşamın güçlükleri tatlı, mutsuzlukları ise daha acı görünür; çocuklar yaşam kaygılarımızı arttırırlar, ama ölüm tasamızı azaltırlar. Üreme yoluyla soyumuzu sürdürmek bütün canlılarla ortak özelliğimizdir; ama ünle anılmak, değerli bir kişilik göstermek, yüce işler başarmak yalnız insanlara özgüdür. Kuşkusuz en soylu işlerle kurumlar, bedenlerinin bir benzerini yaratamadıkları için yeryüzünde ruhlarıyla bir iz bırakmayı denemiş çocuksuz kimselerin yapıtıdır; öyleyse, çocuğu olmayanlar, bizden sonra gelecekleri daha çok düşünüyorlar. Bir hanedan kuran kimseler çocuklarına çok gevşek davranırlar, çünkü çocukların gelecekte yalnız soylarını değil görevlerini de sürdüreceğini düşünür, onları hem çocukları hem de yapıtları olarak görürler.

Ana babaların, özellikle anaların, çocuklarının her birine gösterdikleri ayrı düşkünlük çoğunlukla eşitlikten uzak, kimileyin de yersizdir. Bu konuda Süleyman'ın da dediği gibi: "Bilge oğul babasının yüzakı, hayırsız oğul da anasının yüzkarasıdır."[1] Çok çocuklu evlerde görüldüğü üzre, en büyük çocuklar her zaman ilgi görür, küçükler şımartılır, ama çoğunlukla en hayırlı çıkan ortancalar, arada unutulmuş gibidir. Çocukların para istekleri karşısında ana babaların elisıkı davranmaları çok zararlı bir yanlıştır; bu onların bayağılaşmasına, dalavereyi öğrenmelerine, aşağılık kimselerle düşüp kalkmalarına, bir gün bolluğa düştükleri zaman da savurganlık etmelerine yol açar. En iyisi, ana babaların çocuklarına keseleriyle sıkı davranacaklarına, onlardan bekleyecekleri saygı konusunda sıkı davranmalarıdır. Ana babalar olsun, öğretmenlerle uşaklar olsun, kardeşler arasında daha çocukken bir gerginlik duygusu uyandırmak gibi budalaca bir davranışa düşerler, bu yüzden çocuklar büyüyünce çoğunlukla aralarında çatışmalar başgösterir, ailenin dirliği düzeni bozulur. İtalyanlar kendi çocuklarıyla yeğenleri,

yakın akrabaları arasında pek az ayrım gözetirler; aynı soydan olduktan sonra, bir çocuğun kendi bedenlerinden çıkıp çıkmadığı önemli değildir onlar için. Gerçeği söylemek gerekirse, doğada da durum böyledir; öyle ki, kalıtımın derecesine göre, zaman zaman bir yeğenin amcasına ya da başka bir akrabaya benzerliğinin, ana babasına benzerliğinden daha büyük olduğunu görürüz. Ana babalar çocuklarının girmesini istedikleri meslek dalını, buna göre ne öğrenip nasıl yetişeceğini zamanında kararlaştırmalıdırlar, çünkü bir çocuğa en iyi küçükken yön verilebilir. Çocuk neye eğilim duyarsa onu en çok başarır düşüncesiyle, onun sözüne pek uymamak gerekir. Evet, çocuğun belli bir mesleğe sevgisi ile yeteneği olağanüstü derecedeyse, bu durumun yabana atılmaması gerekir, ama genellikle "Optimum elige, suave et facile illud faciet consuetudo"[2] yararlı bir öğüttür. Küçük kardeşler çoğunlukla talihlidir, ama büyük kardeşler mirastan yoksun bırakılmışsa, pek seyrektir mutlu oldukları, ya da mutsuzdurlar.

1 *Kutsal Kitap*, Süleymanın Meselleri X,1.

2 "En iyiyi seç, alışkanlıkla hem kolay hem de sevimli duruma gelecektir." Plutarkhos'un Pythagoras'tan aktardığı bir söz olduğu sanılıyor.

VIII

EVLİLİK BEKÂRLIK ÜSTÜNE

Karısıyla çocukları olan bir kimse bunları alınyazısının eline tutuk vermiş sayılır, girişeceği hayırlı hayırsız her büyük işte karısıyla çocukları bir engeldir. En büyük işlerin, topluma en değerli hizmetlerin, hem sevgilerini hem de varlıklarını kamu yararına adayan evlenmemiş ya da çocuksuz kimselerce başarılmış olduğu, iyi bilinen bir gerçektir. Oysa, çocukları olan kimselerin, en değerli varlıklarını bırakacakları geleceği en çok düşünmeleri gerekir gibi gelir bize. Ama bekâr olmakla birlikte gelecekle ilgili kayguları kendilerinden öteye geçmeyen insanlar da vardır. Birtakımları da karılarıyla çocuklarını bir yük olarak görürler. Daha başkaları, birtakım budala pinti zenginler, daha da zengin görünmek için, çocuklarının olmayışıyla böbürlenirler; belki de bir yerde birinin "falanca çok zengin adam," dediğini, bir başkasının da sanki çocuğu olmak zenginliğe gölge düşüren bir şeymiş gibi, "evet ama başında bir sürü çocuk var," diyerek karşı çıktığını işitmiştir. Evlenmemenin en yaygın nedeni, özellikle bencil, garip huylu kişilerde, özgür kalma isteğidir, çünkü böyleleri hiçbir sınırlamaya gelemezler, nerdeyse uçkurlarıyla paça bağlarını bile kendilerine vurulmuş birer zincir gibi görürler. Evlenmemiş adamlar arasından arkadaşların en iyisi, efendilerin en iyisi, uşakların en iyisi çıkar, ama en iyi uyruklar çıkmaz, çünkü böyleleri kolayca kaçıverirler, kaçakların hemen hemen hepsi bu türdendir. Evlenmemek din adamlarına uygun düşer, çünkü hayırseverlik önce bir havuzu doldurmak zorunda kalırsa, çevresindeki toprakları kolay kolay sulayamaz. Yargıçlarla devlet görevlilerinin evlenip evlenmemesi önemli değildir, gerçekte bunlar kolay etki altında kalan rüşvete yatkın kişilerse, uşaklarının bu konuda bir karıdan beş kat daha çok kötülüğü dokunabilir. Askerlere gelince, komutanların askerleri yüreklendirmek için yaptıkları konuşmalarda onlara çoğunlukla karılarıyla çocuklarından söz ettiklerini görmüşümdür. Bence Türkler arasında evliliğin horgörülmesi, onların sert askerlerini daha da bayağılaştırır. Karısıyla çocukları olan kimse bir

bakıma insanlık okulundan geçer; evlenmemiş kimseler, olanakları kolay tükenmediği için daha yardımsever davranmaları gerekirken, tam tersine daha acımasız daha katı yürekli olurlar (zorba engizisyoncuları andıracak ölçüde), çünkü acıma duyguları öyle kolay kolay depreşmez. Ağırbaşlı yaradılışta kimseler, alışkanlık gereğince, güvenilir, çoğunlukla da iyi birer koca olurlar, tıpkı Odysseus için dendiği gibi: "Vetulam suam praetulit immortalitati."[1] Erdemli kadınlar, erdemlerinden kendilerine bir pay çıkarmak istercesine çoğunlukla gururlu, çalımlı olurlar. Kadında erdem ile yumuşak başlılığın en önemli koşulu, kocasının akıllı bir adam olduğuna inanmasıdır; kocasını kıskanç bulan kadın hiçbir zaman bu inançta değildir. Kadın kocasının gençlikte sevgilisi, orta yaşlılıkta yoldaşı, yaşlılıkta da bakıcısı olduğundan, erkek ne zaman olsa evlenmek için bir gerekçe bulabilir, ama erkek ve zaman evlenmelidir sorusunu, "genç adam için erken sayılır daha, yaşlı adam için de artık geçtir," diye yanıtlayan kişi[2] bilgeler arasında anılır. Kötü kocalara iyi kadınların düştüğü sık sık görülen bir durumdur. Kadın açısından bu, kocanın arada bir tutabilecek iyiliğini daha değerli kılmak için söylenegelen bir şeydir belki; belki de kadınların gösterdikleri sabırdan dolayı kendilerine bir övünç payı çıkarmalarındandır; ama bu kötü kocaları kendi gönülleriyle, dostlarının öğütlerine kulak asmadan seçmişlerse, yaptıkları bu çılgınlığı ele güne belli etmemek içindir sabırları.

1 "Yaşlı karısını ölümsüzlükten yeğ tuttu." Plutarkhos, *Moralia*. Güzel büyücü Kalypso, gönlünü kaptırdığı Odysseus'a, yanında kalırsa kendisine ölümsüzlük, sonsuz gençlik armağan edeceğini söylemiş, onu kandırmak için diller dökmüş, ama Odysseus Ithaka'ya dönmek uğruna bütün bu armağanları tepmişti.

2 Eski Yunan'ın yedi bilgesinden biri diye anılan Thales'i (İ.Ö. 640-545) demek istiyor Bacon. Annesinin kendisini zorla evlendirmek isteklerine Thales'in, bir süre "çok erken", sonra da "çok geç" diye karşı koyduğu söylenir. Bkz. Diogenes Laertius, *Yunan filozofları*, I, 26; Plutarkhos, *Symposiaka Problemata*, III, 6.

IX

ÇEKEMEMEZLİK ÜSTÜNE

Bütün duygular arasında insanı sevgi ile çekememezlik kadar saran, büyüleyen bir duygu daha yoktur. Her ikisinde de ateşli istekler ağır basar; ikisi de düşlere, kuruntulara kapılmaya her an hazırdır; ikisi de, özellikle, yöneldikleri şey karşısında hemen göze batarlar; büyülenme diye bir şey varsa, bu yönelişten doğar. *Kutsal Kitap*'ta da çekememezliğin "kem göz"[1] diye anıldığını görürüz; yıldız falcıları, yıldızların kötü etkilerini uğursuz belirtiler diye adlandırırlar. Böylece, genellikle çekememezlikte, gözün yaydığı bir etkinin ya da saçtığı bir ışığın payı olduğuna öteden beri inanılagelmiştir; hele kimilerinin gözlemlerine göre, çekemeyen bir gözün kötü etkisi, çekilemeyeni en büyük ün ile utkuya ulaştığı anda yaralar, üstelik, çekilemeyen kimsenin ruhu da en çok böyle anlarda iyice dışa vurur, kötülük oklarına açık olur.

Ama şimdilik, yeri gelince üzerinde durulmaya değer bu ince ayrıntıları bir yana bırakalım da, kimlerin başkalarını çekememeye yatkın olduğunu, en çok kimlerin çekememezliğe uğradığını, kişisel çekememezlik arasındaki ayrımı ele alalım.

Kendi değeri olmayan bir insan başkalarının değerini hiçbir zaman çekemez, çünkü insan gönlü, ya kendi üstünlüğü ya da başkalarının kötülüğü ile beslenmek ister, bunların birinden yoksunsa ötekine dayanmak zorunda kalır, bir başkasının üstün değerine ulaşmak umudunu yitirince de, o kişiyi bulunduğu yüksek yerden aşağıya çekmekle bir eşitlik kazanmaya çalışır.

Her işe karışan, her şeyi soran kurcalayan bir adam, çoğunlukla başkalarını çekemeyen bir adamdır, çünkü başkalarının işlerini öğrenme çabası, öğreneceği her ayrıntının kendisini ilgilendirdiğinden dolayı değil, olsa olsa başkalarının yaşamını gözlemekten bir oyun tadı duymasındandır. Kendi işine gücüne dalmış bir kimse, çekememezlik duymaya pek fırsat bulamaz, çünkü çekememezlik aylak bir tutkudur, sokaklarda gezer durur, evde oturmaz: "Non est curiosos guin Idem sit

malevolos."[2]

Büyük bir soydan gelen kimseler, yeni yükselenleri çekemezler; böyle bir durumda kendileriyle yeni yükselen kişiler arasındaki uzaklık değiştiği için, sanki bir göz yanılmasına düşer, başkaları yükselirken kendileri alçalıyor sanırlar.

Çolaklar, hadımlar, yaşlı adamlar, piçler başkalarını çekemezler, çünkü kendi durumundaki bozukluğu düzeltemeyen kimse, başkalarını küçültmek için elinden geleni geri komaz; ama bu özürler kahraman yaradılışlı yiğit bir kimsede olursa, böyle bir adam, bir hadım ya da bir topal şu şu işleri başardı, mucizeler yaratarak ün kazandı desinler diye bu doğal eksikliğinden kendine bir onur payı çıkarır; tıpkı hadım Narses[3] gibi, ikisi de aksak olan Agesilaos[4] ile Timurlenk gibi.

Başlarına gelen mutsuzluklardan yıkımlardan sonra yükselmiş kişiler de böyledir. Çağlarına küsmüşlerdir artık, başka insanların uğradığı zararları kendi çektikleri acıların karşılığı gibi görürler.

Kendini beğenmişlikten, uçarılıktan, fodulluktan dolayı her alanda yükselmek isteyen kimseler de başkalarını hiç çekemezler, çünkü bunlar yükselmek istedikleri kimi alanlarda kendilerinden üstün birçok kimse çıkacağından, çekememezlik için her an bir gerekçe bulabilirler. İmparator Hadrianus'un[5] böyle bir kişiliği vardı; ozanların, ressamların, sanatçıların uğraşını ölesiye kıskanırdı, çünkü kendisinin de onların alanında yükselebilecek yetide olduğuna inanırdı.

Son olarak, yakın akrabalar, iş arakadaşları, birlikte yetiştirilmiş kimseler de, akranları yükselecek olursa büyük bir çekememezlik duyabilirler; çünkü bu durum kendi yetersizliklerini ortaya çıkarır, ne olduklarını ikide bir onlara anımsatır, başkalarının daha çok gözüne batarlar, çekememezlik de söylentilerle dedikodularla gitgide büyür. Kabil'in, kardeşi Habil'i çekemeyişi, kardeşinin sunduğu kurbanın daha iyi karşılandığını hiç gören olmadığı için daha da çirkin, daha da alçakça bir nitelikteydi. Çekememezliğe yatkın kişiler konusunda söyleyeceklerimiz bu kadar.

Çekememezliğe az çok uğrayabilecek kimselere gelince: yüksek

değerde kimseler, ilerledikleri zaman pek az çekememezlik uyandırırlar, çünkü hak ettikleri bir yere ulaşmış sayılırlar; bir hakkın ödenmesine kimse sesini çıkarmaz, çekilemeyen daha çok armağanlar, bağışlar, kayırmalardır. Sonra çekememezlik her zaman insanın kendini başkalarıyla karşılaştırmasına da bağlıdır, karşılaştırmanın olmadığı yerde çekememezlik olmaz, onun için kralları ancak krallar çekemez. Bununla birlikte, değersiz kimselerin en çok ilk yükselişlerinde çekememezlik uyandırdıklarını, sonradan daha kolay ilerlediklerini unutmamak gerekir. Değerli, yararlı kimseler ise tam tersine, yükseldikleri yerde uzun süre kalırlarsa çok çekememezliğe uğrarlar, değerleri bu süre içinde hep aynı kalsa da eski parıltısını gitgide yitirmiş olur, o parıltıyı gölgeleyecek yeni adamlar yetişir çünkü.

Soylu bir kandan gelenlerin yükselmesi daha az çekememezlik uyandırır, çünkü doğuştan hak ettikleri bir şey gibi görülür bu. Ayrıca, yazgılarına da fazla bir şey eklenmiş sayılmaz, çünkü çekememezlik güneş ışınlarını andırır; sırtlara, dik yamaçlara, düzlüklerden daha kızgın vurur. Gene bu nedenle, ağır ağır yükselenler, ansızın "per saltum"[6] yükselenlerden daha az çekememezlik uyandırırlar.

Büyük sıkıntılarla, tehlikelerden üzüntülerden geçerek onur kazanmış kimseler daha az çekememezlik uyandırırlar, çünkü herkes bu onura nice güçlüklerden sonra eriştiklerini düşünür, onlara acır bile; acımak ise çekememezliği bile ortadan siler. Bundan dolayı, biraz açıkgöz uyanık devlet adamlarının yükseldikleri zaman sürekli olarak yaşayışlarının güçlüğünden yakındıklarını, gerçekte güçlükten değil de, çekememezliği önlemek için bir "quanta patimur"[7] havası tutturduklarını görürsünüz. Ama bu ancak, insanların üzerine yüklenmiş görevlerde anlayışla karşılanır, kendi istekleriyle el attıkları işlerde değil, çünkü hiç gereği yokken alabildiğine büyütülmüş bir iş kadar çekememezlik uyandıran hiçbir şey yoktur. Hiçbir şey de, yüksek görevdeki bir kimsenin, kendi yönetimindeki küçük görevlilere bulundukları yerin hakları ile sorumluluklarını tam vermesi kadar, çekememezliği azaltamaz, çünkü bunu yapmakla o yüksek görevli

kendisi ile çekememezlik arasına birçok koruyucu perdeler koymuş olur.

Çekememezliğe en çok uğrayanlar, yükseldikleri için çalım satan, böbürlenen, büyüklüklerini gösterişle ya da bütün karşıtlarıyla yarışıp hepsini altetmekle, her an başkalarının başına kakmadan edemeyen kimselerdir. Oysa bilge kişiler, çekememezliği önlemek için arasıra özveriye katlanır, pek önem vermedikleri birkaç işte karşıdakilere bile bile yenilir, altolurlar. Yalın, açıksözlü bir davranışla dile gelen büyüklüğün, çalımdan böbürlenmeden uzak kalırsa, kurnazca sinsi düzenlerden daha az çekememezlik uyandıracağı su götürmez bir gerçektir. Böyle düzenlere başvuran kimse haksız yere yükselmiş gibi bir şeyler gizlemek ister sanki, kendi değersizliğini biliyormuş gibi görünür, böylece başkalarına çekememezliği öğretmiş olur.

Bu bölümü de bir sonuca bağlamak istersek, baştan söylediğimiz gibi çekememezliğin büyüyle ortak bir yanı vardır, dolayısıyla büyüden kurtulmanın yolu ne ise, çekememezlikten kurtulmanın yolu da odur; bu da alışılmış deyimiyle, yön değiştirmek, büyüyü bir başkasının üstüne çevirmektir. Bu amaçla, büyük adamların akıllıları her zaman, kendilerine karşı duyulacak çekememezliği üzerinde toplayacak bir kimseyi ortaya çıkarırlar; kimileyin bir görevli ya da uşak, kimileyin de iş arkadaşları, yardımcıları ya da buna benzer bir başkasıdır ortaya sürülen. Bu iş için, bir göreve kapılanmak bir yetki kazanmak uğruna her şeye katlanmaya hazır, ateşli, gözüpek kişiler hiçbir zaman eksik olmaz.

Gelelim kamu ölçüsünde çekememezliğe: kişisel çekememezliğin tutulacak yanı yoktur, ama kamu çekememezliğinin iyi bir yanı da vardır, çünkü kamu çekememezliği çok parlayanları söndürüveren bir kovma cezasıdır, dolayısıyla da büyükleri fazla ileri gitmeden alıkoyan bir dizgindir.

Çekememezliğin bu türlüsü Latincede “invidia” yeni dillerde ise hoşnutsuzluk diye adlandırılır, bu konuya ayaklanmalardan söz ederken bir daha değineceğiz. Bu, bir devlette bulaşıcı hastalık gibidir; bulaşıcı hastalık, girdiği sağlam gövdeyi nasıl zehirlerse, çekememezlik de devlete bir kez bulaştı mı en güzel işleri bile karalar, pis kokulara boğar.

Bu nedenle, devlet işine çok alkışlanacak başarılar karıştırmakla da pek bir şey kazanılmaz, çünkü bu çekememezlikten duyulan bir korkunun, bir güçsüzlüğün belirtisidir, zararı da o ölçüde büyük olur; bulaşıcı hastalıklarda olduğu gibi, hastalıktan korkarsanız, gelir sizi yakalar.

Kamu çekememezliğinin krallarla soylu çevrelerden daha çok yüksek devlet görevlileri ya da bakanlara yöneldiği görülür. Ama şu da hiç şaşmaz bir kuraldır: bir bakana karşı hiç yoktan bir hoşnutsuzluk belirmişse, ya da bir genel hoşnutsuzluk devletin bütün bakanlarına yöneliyorsa, buradaki hoşnutsuzluk gerçekte, gizli de olsa, devletin kendisine karşıdır. Kamu çekememezliği ya da genel hoşnutsuzluk, bu türün daha önce sözünü ettiğimiz kişisel çekememezlikten ayrılan yönleri konusunda söyleyeceklerimiz de bu kadar.

Genel anlamda çekememezlik duygusuyla ilgili sözlerimize, bunun bütün duyguların en tedirgini en sürekli olduğunu ekleyeceğiz, çünkü öbür duygular ancak arasıra fırsat bulurlar, bu nedenle "Invidia festos dies non agit,"[8] sözü çok doğru bir sözdür, çekememezlik öteki ya da berikiyle boyuna uğraşır durur. Sevgi ile çekememezliğin bir insanı çökerttiğini, öbür duyguların ise öyle sürekli olmadıklarından zarar vermediklerini söylerler. Çekememezlik aynı zamanda en bayağı, en aşağılık duygudur, geceleyin buğday tarlasına ayrıkotu saçan Şeytan kişiye en çok yaraşan niteliktir.[9] Çekememezlik her zaman, buğday benzeri bütün iyi şeylerin zararına, karanlıkta sinsi işler çevirir.

1 *Kutsal Kitap,* Markos VII, 22. "Çünkü içten, insanların yüreğinden, kötü düşünceler, fuhuşlar, hırsızlıklar, katiller, zinalar, tamahlar, kötülükler, hile, şehvet, kem gözlük, küfür, gurur ve akılsızlık çıkar."

2 "Her meraklı kişi aynı zamanda kötü niyetlidir." Plautus.

3 Narses (İ.S. 472-568) Bizans'ta İmparator Justinianus'un sarayında görevliyken göze girerek ülkenin ordularının başkomutanlığına kadar yükselmiş ünlü bir hadım. Gotları bozguna uğratmış, Roma'yı fethetmiş, İtalya'yı Ostrogotlardan kurtarmıştı.

4 Agesilaos İ.Ö. 398-361 yıllarında Isparta kralıydı. Özellikle Pers savaşlarındaki başarısıyla, ilkçağın en ünlü komutanlarından biri olarak

anılır.

5 Hadrianus İ.S. 117-138 yıllarında Roma imparatoruydu. Güzel sanatlara, özellikle mimarlığa ilgisi büyüktü. Çizdiği bir tapınak planını eleştirdi diye ünlü mimar Apollodorus'u ülkeden sürdürdüğü, sonra da öldürttüğü söylenir.

6 "Bir sıçrayışta".

7 "Neler çekiyoruz neler".

8 "Çekememezlik durmak eğlenmek bilmez." Roma atasözü.

9 *Kutsal Kitap*, Matta XIII, 25. "Fakat adamlar uyurken onun düşmanı gelerek buğdayların arasına delice ekip gitti."

X

SEVGİ ÜSTÜNE

Sahnenin sevgiye borçluluğu yaşamınkinden daha büyüktür; çünkü sahnede sevgi her zaman güldürülerin, arasıra da ağlatıların konusu olabilirken, gerçek yaşamda ancak, kimileyin bir Siren kimileyin de bir öç-perisi kılığında bir sürü uğursuzluğa yol açar. Eski ya da yeni çağlarda, adı bugünlere kalmış büyük değerli insanlar arasında hiç kimsenin öyle çılgınca bir sevgiye düşmemiş olduğu görülür; bundan da anlaşılacağı gibi, yüksek bir amaç taşıyan soylu ruhlar bu cılız tutkudan uzak dururlar. Bununla birlikte Roma İmparatorluğu'nun yarısına ortak Marcus Antonius[1] ile Onlar Kurulu Üyesi yasa koyucu Claudius'u[2] bu kuralın dışında saymalıyız. Antonius şehvetli, ölçüsüz bir adamdı, Claudius ise ağırbaşlı bilge bir kişiydi. Bundan, sevginin yalnız açık gönüllere değil, iyi gözetilmezse, pek seyrek de olsa, kale gibi sağlam bir gönüle de sızabileceği ortaya çıkar. Epikuros'un şu sözleri ne zavallıcadır: "Satis magnum alter alteri theatrum sumus."[3] Sanki gökleri, bütün yüce şeyleri düşünsün diye yaratılmış olan insanoğlu, kendi benzeri bir küçük putun önünde diz çökmekten, hayvanlar gibi boğazıyla olmasa bile, kendisine daha büyük amaçlarla verilmiş olan gözlerle o puta kul olmaktan başka bir şey yapmazmış gibi. Bu tutkunun taşkınlığı, sevginin başka hiçbir yerde görülmeyen sürekli abartmalarla her şeyin değerini hiçe sayması, garip gelir insana. Bu yalnız sözde kalsa gene iyi, ama pek yerinde olarak "bütün küçük yaltakçıların işbirlikçisi baş yaltakçı insanın kendisidir,"[4] denmişse de, seven insan yaltakçılıkta daha da ileri gider. Hiçbir gururlu adam kendini, bir sevenin sevgilisini beğenmesi gibi budalaca beğenmez, onun için "sevmekle bilgelik bir arada olamaz"[5] sözü pek güzel söylenmiştir. Bu yalnız başkalarınca görülüp de sevilenin gözünden kaçan bir güçsüzlük değildir, en çok sevilen görür bunu, ama karşılıklı sevgide durum başkadır, çünkü sevginin çoğunlukla ya gene sevgiyle ya da için için gizli bir öfkeyle karşılık gördüğü, şaşmaz bir kuraldır. Bu yüzden

insanın, böyle yalnız başka şeyleri değil kendi kendini de yok eden bu tutkudan daha da çok sakınması gerekir. Başka zararlarına gelince, ozan bunu güzel anlatır bize: Helena'yı seçen delikanlı Juno ile Pallas'ın armağanlarını tepti,[6] çünkü sevgi duygusuna öncelik tanıyan kimse zenginlikten de bilgelikten de vazgeçer. Bu tutku, insanın güçsüz zamanlarında, daha doğrusu ya büyük esenlik ya da, çoğunlukla gözden kaçmışsa da, büyük sıkıntı günlerinde sel gibi taşıverir, çünkü bu iki durum da sevgiyi daha ateşlendirir; böylece sevginin çılgınlığın bir ürünü olduğu da ortaya çıkar. Sevgiyi altedemeyenlerin yapabileceği en iyi şey bu duyguyu dizginlemek, yaşamın ağırbaşlı konularıyla işlerinden güçlerinden kesinlikle uzak tutmaktır. Yoksa insanın işine gücüne bir karıştı mı, her şeyi altüst eder, insanı amaçlarına hiçbir zaman bağlı kalamayacak bir duruma sokar. Nedenini bilmem ama, askerler sevgiye pek düşkündür, belki de şaraba düşkünlüklerine benzer bu onların, çünkü yaşanan tehlikelerin acısını birtakım eğlencelerle çıkarmak gerekir. İnsan yaradılışında başkalarını sevmeye gizli bir eğilim, bir akış vardır, bu sevgi bir ya da birkaç kişiye yönelmekle sınırlanmazsa, doğal olarak birçok insana yayılıverir, kişiyi insansever hayırsever kılar, tıpkı zaman zaman keşişlerde görüldüğü gibi. Evlilikteki sevgi insanlığı doğurur, arkadaşça sevgi insanlığı yüceltir, uçarı sevgi ise bozar, bayağılaştırır.

1 Marcus Antonius (İ.Ö. 143-87) Julius Caesar'ın öldürülmesinden sonra Octavius, Lepidus ile birlikte üçlü yönetim, (Triumvieratus) kurar. Octavius'un kız kardeşi Octavia ile evlenir. Sonra Kleopatra'ya tutulur.

2 Appius Cladius, Onlar Kurulu (Decemviratus) üyesi, ünlü devlet adamı, Virginia adlı bir kıza tutkunluğuyle dile düşer, görevinden olur.

3 "Birbirimize yetecek büyüklükte tiyatrolarız." Seneca, Mektup 1.

4 Plutarkhos, *Moralia*.

5 Plutarkhos, *Agesilaos*.

6 Ovidius, *Heroides*, XVI: Paris Helenae, 163-166. Altın elmayı en güzele verecek olan Paris'e adaylardan Pallas bilgi, Juno güç, Venus ise sevgi sunmuş, Paris sevgiyi seçmişti.

XI

YÜKSEK GÖREVLER ÜSTÜNE

Yüksek görevdeki kimseler üç bakımdan kuldurlar: devlet başının ya da devletin kulu, ünün kulu, gördükleri işin kulu. Bu yüzden, ne kişiliklerinde, ne davranışlarında ne de zamanlarında özgürdürler. İnsanın, özgürlüğü pahasına bir güçlülük ardında koşması, ya da başkalarından güçlü olmaya çalışırken kendi üzerindeki gücünü yitirmesi, yadırganacak bir özlemdir. Bir göreve yükselmek çetin bir iştir; insan çabaladıkça yeni güçlüklere sürüklenir; zaman zaman küçülür, onursuzluk yoluyla onur kazanır. Yüksek görevlerin tabanı kaygan olur, buralardaki insanın sonu ya yuvarlanmak ya da en azından gözden düşmektir. Pek iç açıcı bir şey değildir bu: "Cum non sis qui fueris, non esse cur velis vivere."[1] Çekilmek isteseler çekilemezler, gerekli olduğu zaman bile böyle bir istekte bulunamazlar; tersine, yaşlılıklarında hastalıklarında bile bir köşeye yerleşemezler, tıpkı sokak başlarında oturmaktan bir türlü vazgeçmeyerek kendilerini alay konusu eden kocamış kentliler gibi. Kuşkusuz, büyük adamlar ancak başkalarının gözüyle bakabildikleri zaman kendilerini mutlu düşünebilirler, çünkü kendilerine kalırsa hiç de mutlu değildirler, ama başkalarının kendileri üstüne neler düşündüğünü, nice insanın kendileri yerinde olmaya can attığını gördükleri zaman mutlu olurlar, ama belki gene de içlerinden bunun tam tersini duyarlar. Kendi yanılgılarını herkesten sonra görmekle birlikte, kendi acılarını herkesten önce duyarlar. Kuşkusuz, yüksek görevli kimseler kendi kendilerine yabancıdırlar, iş kaygusu içinde kendi bedenleriyle ruhlarının sağlığını düşünmeye zaman bulamazlar: "Illi mors gravis incubat, qui notus nimis omnibus, ignotus moritur sibi."[2] Yüksek görevde bulunan kimse isterse iyilik yapar isterse kötülük, ama kötülük yapması bir yıkım olur; en iyisi kötülük yapmayı istememesi, bir de kötülük yapmamasıdır. İyilik yapmak, insan için doğru, yerinde bir amaçtır, çünkü iyi düşünce Tanrıyı hoşnut etse bile, insanlar için eyleme

dökülmedikçe tatlı bir düşten öteye geçemez. Bu da, insanın güçlü bir yerde bulunmasını, bir yetki taşımasını gerektirir, yoksa olmaz. Bir değer kazanmak, iyi işler görmek bütün insan çabalarının amacıdır, bu gerçeğin bilincine varmış kimse gönül rahatlığına erer, çünkü insan Tanrı gibi, başardığı işlere dönüp baktığı zaman kıvanç duyabiliyorsa, Tanrının öbür niteliklerini de paylaşmaya hak kazanır. "Et conversus Deus, ut aspiceret opera, quae fecerunt manus suae, vidit quod omnia bona nimis,"[3] sonra yedinci gün geldi.

Görevini yaparken en iyileri örnek al kendine, çünkü iyiye öykünmek bütün öğütlerin ortak ilkesidir. Bir süre sonra kendi kendini örnek al, eskiden mi daha iyi davranıyordum şimdi mi diye sıkıca bir sor kendine. Aynı görevde bulunup kötülük etmiş kimselerden de örnek almayı unutma, ama onların kötülüğünü anarak kendini pohpohlamak için değil, nelerden kaçınman gerektiğini öğrenmek için yap bunu. Davranışlarını, böbürlenmeden, senden önce gelmiş geçmiş zamanlara kişilere kara çalmadan düzelt, ama iyi örnekleri izlemek gibi, davranışlarınla iyi örnekler vermeyi de kendine amaç belle. Her şeyin başlangıcına dön, işlerin nerede nasıl yozlaşmış olduğunu incele, bu arada zamandan ders al; geçmişten en iyi bugünden de en uygun şeyleri öğren. Davranışlarının bir tutarlılık göstermesine çalış, böylece insanlar senden ne umulacağını önceden kestirebilsinler; ama çok da katı, dikkafalı olma, kuraldan ayrıldığın yerde neden böyle yaptığını güzelce açıkla. Bulunduğun görevin haklarını iyi koru ama yetkilerini tartışmaya girişme, yetkilerine bağıra çağıra, kavga döğüşle değil sessizce sahip çık. Ayrıca, senden aşağı görevde bulunanların haklarını da koru, her işlerine karışmaktansa, başlarındaki yönetici olarak kalmayı daha onurlu bir iş bil. Görevinin yürütülmesiyle ilgili olarak yardım iste, akıl danış, sana bilgi vermek için gelenleri, senin işine karıştıklarını düşünerek yüzgeri etme, iyi karşıla. Yetki taşıyan kimselerin başlıca dört kötü yönü vardır; oyalama, rüşvet, kabalık, yumuşaklık. Oyalamadan kaçınmak için, işi olanların seninle kolayca görüşmesini sağla, söz verdiğin zamanı unutma, elindeki bir işi sona erdir, zorunluluk olmadıkça birkaç işe birden el atma.

Rüşvete gelince, hem kendine hem de adamlarına rüşveti yasak etmekle kalma, sana gelenlerin rüşvet önermesini de engelle. Dürüstlüğü benimsemek rüşvet almamayı gerektirir ama bu dürüstlüğü sözle de belli etmek, rüşvetten tiksindiğini açık açık söylemek rüşvetçilerin senden uzak durmasını sağlar. Rüşvet almaktan kaçındığın gibi, bu konuda bir kuşku uyandırmaktan da çekin. Düşüncelerini tutumunu değiştiren, ama bu değişikliğin nedenini açıkça söylemeyen kimsenin rüşvet yediğinden kuşkulanılır. Bundan dolayı, düşünceni davranışını değiştirdiğin zamanlar bunu açıkça söyle, seni böyle bir değişikliğe yönelten nedenleri herkese açıkla, gizlemeye yeltenme. Seninle içli dışlı bir uşak ya da gözdenin de gördüğü saygının nedeni anlaşılmıyorsa, çoğunlukla rüşvet işlerinde bir aracı olduğu düşünülür. Kabalığa gelince, gereksiz yere hoşnutsuzluk uyandırır; sertlik korku doğurur, kabalık ise kin doğurur. Yetkililerin uyarıları bile, ağırbaşlı olmakla birlikte, kırıcı olmamalı. Yumuşaklığa gelince, bu rüşvetten de kötüdür, çünkü rüşvet ancak arasıra verilir, ama insan başkalarının üstelemelerine, budalaca ayartmalarına kanmaya bir alıştı mı, bunun artık sonu gelmez. Süleyman'ın dediği gibi: İnsanlara çok yüz vermeye gelmez, yoksa bir lokma ekmek için bile kötülük işler."[4] Eskilerin, "İnsanın ne olduğu, yüksek bir yere geldiği zaman ortaya çıkar," sözü çok yerindedir, burada ortaya çıkan kimisinin iyiliği kimisinin de kötülüğüdür.[5] Tacitus, Galba için : "Omnium consensu capax imperii, nisi imperasset"[6] der, ama Vespasianus için de "Solus imperantium, Vespasianus mutatus in melius," diye konuşur.[7] Birinci sözün belirtmek istediği şey yeterlik, ikincisinin ise kişilik ile davranış yoludur. Bir kimsenin yüksek onurlar kazandıkça iyileşmesi, yüce cömert bir gönlü olduğunun kesin bir kanıtıdır, çünkü onur erdemin beşiğidir. Doğada nasıl nesneler yerlerine doğru hızla, yerlerine yerleştikten sonra da ağır ağır kımıldarsa, yüksek bir yere erişmek isteyen erdemli kişi de ilkin tutkuyla ilerler, yetkileri ele geçirince de ağırlaşır. Yüksek yerlere her zaman dolambaçlı merdivenlerden çıkılır, ama değişik partiler varsa, insan yükselme sırasında bunlardan birine girmeli, yerine vardıktan sonra gene eski dengesine dönmelidir. Senden önce gelenlerin anısı karşısında

saygıyla sevgiyle davran, yoksa ettiğin yanına kalmayacak, sen onlara nasıl davranırsan, senden sonrakiler de sana öyle davranacaktır. Görev arkadaşların varsa onlara saygı göster, senin kendilerine danışmanı bekledikleri anlardan daha çok, hiç beklemedikleri anda çağır onları. Konuşmalarında ya da birinin dileğini özel olarak dinlediğin zamanlarda, yüksek bir yerde bulunduğunu sezdirme, boyuna görevinden söz etme, iyisi mi bırak senden "görevinin başında bambaşka bir adam olur," diye söz etsinler.

1 "Eskiden olduğun gibi değilsen, artık yaşamak istemeni gerektirecek bir şey kalmamıştır." Cicero, *Epist, ad Fam.*, VII, 3.

2 "Ölüm başkalarınca iyi tanınıp kendi kendilerine yabancı kalan kimselere çok ağır gelir." Seneca, *Thyestes*, II, 401.

3 "Sonra Tanrı yaptığı her işe döndü baktı, işte çok iyi idi." *Kutsal Kitap* Tekvin I, 31

4 *Kutsal Kitap*, Süleymanın Meselleri, XXVIII, 21

5 Bu alıntının nerden yapıldığı kesin bilinmiyor, kimisine göre Solon'dan kimisine göre de Bias'tan, Pittakos'tan ya da Epaminondas'tan.

6 "Imparator olmasaydı, herkes onu imparatorluğa yaraşır bir adam diye düşünecekti." Tacitus, *Historiae*, 1, 50.

7 "İşbaşına geçince değişen, eskisinden daha iyi olan tek imparator Vespasianus'tur." Ayn. yrd.

XII

ATAKLIK ÜSTÜNE

Okul kitaplarında söylene söylene posası çıkmış bir örnektir şu, ama gene de bilge bir kişinin durup üzerinde düşünmesine değer: Demosthenes'e[1] sormuşlar: "Bir konuşmacı için en önemli şey nedir?" "Anlatış," demiş. "Sonra?" demişler, "anlatış"; "daha sonra?" gene "anlatış" demiş. Bu işi en iyi bilen adamdı bunu söyleyen, ama bu konuda kendisinin doğuştan bir üstün yeteneği da yoktu. Konuşma sanatı için pek önemli olmayan anlatışın, daha çok bir oyuncunun işine yarayabilecek bu niteliğin, buluş, söz güzelliği gibi soylu ustalıklardan böylesine üstün tutulması, tek başına her şeyden daha önemli sayılması, yadırganacak bir şey. Ama bunun nedeni de ortada: genellikle insan yaradılışında delilik bilgelikten daha ağır bastığından, insan deliliğine ilişkin yetenekler en güçlü yeteneklerdir. Günlük yaşayışta ataklığın yeri de tıpkı buna benzer: En önemli şey nedir? Ataklık. Ya ikinci, üçüncü? Gene ataklık. Ama ataklık bilgisizlik ile bayağılığın çocuğudur, öbür insan niteliklerinin de hepsinden aşağıdır. Gene de, insanların çoğunluğu olan düşüncesi kıt ya da yüreği ürkek kimseleri iyice büyüler, ağızlarını dillerini bağlar. Ataklık dediğimiz nitelik; bilge kişileri bile güçsüz bulundukları anlarda etkisi altına alır, dolayısıyla demokrasilerde olağanüstü işler yaratır; aristokrasilerle monarşileri daha az etkileyebilir. Atak kimselerin ilk ortaya çıktıklarında uyandırdıkları etki, az sonra uyandıracaklarından daha büyüktür, çünkü atak adam pek sözünde duramaz. İnsan bedeninin hastalıkları için şarlatan hekimler olduğu gibi, devlet işlerinin de şarlatanları vardır; bunlar büyük hastalıkları iyileştirmeyi üzerlerine alır, belki bir rastlantıyla ilk iki üç denemede başarı gösterirler, ama bilinen temel ilkelerine yabancı oldukları için pek ayakta kalamazlar. Atak bir adamın çoğunlukla Muhammed'in mucizesini gösterdiğini görürsünüz. Muhammed çevresindekileri, bir dağı yanına çağırıp o dağın tepesinden, kendi yasalarını benimseyenler için Tanrıya yalvaracağına inandırmıştı. İnsanlar toplandı, Muhammed dağı ayağına

gelmesi için üstüste birkaç kez çağırdı, dağ yerinden bile kımıldamayınca, hiç aldırmadan: "Dağ Muhammed'e gelmezse Muhammed dağa gider," dedi. Bu adamlar da büyük işler söz verir, yüz kızartıcı bir başarısızlığa uğrarlarsa, ataklık yönünden bir eksiklikleri yoksa, işi pişkinliğe vurur, hiçbir şey olmamış gibi bir dönüş yaparlar. Kuşkusuz, kendini bilir insanlar için bu atak kişiler bir eğlence konusudur; sıradan bir kimse bile ataklığı gülünç bir şey olarak görür, çünkü sizi saçma şeyler güldürüyorsa, fazla ataklığın da saçmalıktan arı olmadığı apaçıktır. Hele atak bir kimsenin gözden düşmesini görmek özellikle eğlencelidir, çünkü bu durumda yüzü büzüşür, tahta gibi bir kabuk bağlar, başka türlü olamaz. Utanan kişide yüzün anlamı az çok değişir, ama pişkin atak kişide, olduğu gibi kaskatı kalıverir. Tıpkı satrançta iki yanın da ilerleyememesi gibi; bu durumda kimse mat olmaz ama, oyun da süremez. Ama bu örnek ağırbaşlı bir düşünce yazısından çok bir taşlamaya konu olabilir. Atak kişinin kör olduğu da gözden kaçırılmamalıdır, çünkü ne tehlikeleri ne de engelleri görebilir: Bundan dolayı, atak kişileri yerinde kullanabilmek için onları hiçbir zaman baş yapmamalı, başkalarının buyruğu altında ikinci derecede işlere koşmalı, çünkü karar verirken tehlikeleri görmek, kararı yürütürken de büyük tehlikeler dışında olanları görmemek gerekir.

1 Demosthenes (İ.Ö.283-322), Atinalı yurttaşlarını Makedonya Kralı Philippos'tan gelecek tehlikeye karşı ayaklandırmış ünlü söylevci. İlkçağın yetiştirdiği en büyük söz söyleme ustası olarak tanınır. Bu işe doğuştan bir yeteneği olmamakla birlikte, yoğun bir çabayla kazandığı ustalık, gününün bütün söylevcilerini gölgede bırakmıştır.

XIII

İYİLİKLE HUY GÜZELLİĞİ ÜSTÜNE

İyiliği, eski Yunanlıların "philanthropia" dedikleri, insanoğlunun mutluluğunu istemek anlamında alıyorum; alışılmış anlamdaki insanlık sözcüğü "humanity", bunu dile getirmekte biraz güçsüz kalır. İyilik adını verdiğim şey bir alışkanlık, huy güzelliği ise iyilik eğilimidir. Tanrının niteliği olan bu eğilim, insan erdemleri ile büyüklükleri arasında en yücesidir. Bundan yoksun olan insan tedirgin, kötü, düşük, zararlı haşarattan bile daha aşağı bir varlıktır. İyilik, dinin bir erdem saydığı hayırseverliğin karşılığıdır, aşırılığa düşmez ama yanılgıya düşebilir. Aşırı güçlülük isteği meleklerin, aşırı bilgi isteği insanın düşmesine yol açmıştır ama hayırseverlikte aşırılık yoktur, ne meleklere ne de insana zarar getirir. İyilik eğilimi insan yaradılışının derinlerinde yatar, öyle de güçlüdür ki, insanlara yönelemezse başka canlılara yönelir. Tıpkı acımak bilmez bir ulus olmakla birlikte hayvanlara iyi davranan, köpeklere kuşlara yem dağıtan Türklerde görüldüğü gibi. Busbechius'un[1] anlattığına göre, İstanbul'da bir gün, bir Hıristiyan çocuğu yaramazlık olsun diye uzun gagalı bir kuşun boğazına bir şey tıkamış da, taşlanarak öldürüleyazmış. İyilik ya da hayırseverlik erdemini kullanırken insan gerçekten yanılabilir. İtalyanların biraz kabaca bir atasözü vardır: "Tanto buon che val niente" "Öyle iyi ki, hiçbir şeye yaramıyor." Bir İtalyan bilgini, Niccolo Machiavelli, hemen hemen açık bir dille yazıya aktarmak düşüncesizliğini gösterdiği "Hıristiyan dini iyi insanları zorbalarla hırsızların eline bırakmıştır,"[2] sözünü, gerçekten de iyiliği Hıristiyanlık kadar yücelten hiçbir yasa, hiçbir din öğretisi, hiçbir dünya görüşü olmadığı için söyler. Onun için, hem tatsızlığı hem de tehlikeyi önlemek istiyorsak, böylesine eşsiz bir duygunun düşebileceği yanılgıları öğrenmek yerinde olur. Başkalarının iyiliğini iste ama onların gözlerine, güler yüzlerine kanma, çünkü bu bir yumuşaklık, bir güçsüzlüktür, dürüst bir insanı her an tuzağa iter. Aisopos'un horozuna da inci vermeye

kalkışma, arpa verirsen hem daha çok hoşuna gider hem de mutlu olur. Tanrıdan örnek alırsak doğru yolu buluruz: "O yağmurunu kötülerin de iyilerin de üzerine yağdırır, Onun güneşi kötüye de iyiye de vurur,"[3] ama O herkese eşit zenginlik yağdırmaz, yücelik ile erdemin parıltısı herkese eşit ölçüde vurmaz. Basbayağı yararlardan herkes payını almalı, ama belli birtakım yararlar yalnız seçme kişiler için olmalı. Güzel bir resim yapayım derken, alttaki ana örneği bozmaktan da sakın, çünkü din kendimizi sevmeyi bize ana-örnek olarak öğretir, komşumuzu sevmek ise bu ana-örneğin bir resmidir ancak: "Varını yoğunu sat, yoksullara dağıt, sonra ardımdan gel"[4] der Tanrı; ama ardımdan gelmeyeceksen, çok şeyle yapabileceğin sayıda iyiliği az şeyle de başarmak yeteneğinden yoksunsan varını yoğunu satma, yoksa derelere su salayım derken pınarları kurutursun. Sağduyunun yön vereceği başlıbaşına bir iyilik etme alışkanlığı da vardır sanma; ancak kimi insanlarda, giderek doğada iyiliğe bir eğilim vardır; tıpkı öte yanda, doğal bir kötülüğün de varlığı gibi. Başkalarının iyiliğini istemeyecek yaradılışta insanlar da olur. Kötülüğün zararsız türü, terslik, dikbaşlılık, karşıtlık, uzlaşmazlık gibi durumlarda göze çarpar, ama daha tehlikeli bir türü çekememezlik ile kin gütmedir. Böyleleri, başkalarının uğradığı yıkımlardan kıvanç duyarlar, yıkılanı daha da yıkmaya bakarlar: Lazarus'un yaralarını yalayan iyi köpeklerden[5] daha çok, her açık yaraya vızıldayarak üşüşen sinekleri andırırlar. Bu insan düşmanı, "misanthrope"lar başkalarını kendini asacak duruma getirir, ama bahçelerinde dalından asılacak bir ağaç da bulunmaz, Timon kadar bile olamazlar.[6] Böyle kişilikler, insan yaradılışının büyük yüzkarasıdır, ama büyük politikacıların hepsi işte bu keresteden biçilmiştir. Tıpkı eğri ağaçların, sağlam evler yapmaya elverişli olmamakla birlikte, yalpalarla inip kalkacak gemiler yapmakta çok işe yaramaları gibi. İyiliğin türleriyle belirtileri pek çoktur. Bir insan yabancılara sevgi saygı gösteriyorsa, bu onun bir dünya yurttaşı olduğunu, yüreğinin bütün öbür karalardan kopmuş bir ada değil, onlara bağlı bir kıta olduğunu doğrular. Başkalarının uğradığı yıkım karşısında acı çekerse, yarasıyla başkalarına merhem olan soylu ağaçlar gibidir. Başkalarını kolayca bağışlar,

kırgınlıkları unutursa, bu onun ruhunun incinmeyecek ölçüde yüce olduğunu, kolay kolay yaralanamayacağını gösterir. Küçük iyilikler karşısında kendini borçlu duyması, insanların getireceği havadan sudan armağanlara değil ruhlarına değer verdiğini gösterir. Ama bütün bunların ötesinde, kardeşlerinin kurtuluşu için İsa'nın lanetini bile göze alan ermiş Paulus'un olgunluğuna varmış kişi,[7] yaradılışında tanrıca bir özellik, bir bakıma İsa'nın kendisine de bir benzerlik taşıyor demektir.

1 Augier Ghislain de Busbecq (1522-1592), Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın Sultan II. Selim'e elçi olarak gönderdiği ünlü bir diplomat. İzlenimlerini mektup biçiminde *Legationis Turcicae Epistolae* adlı kitabında toplamıştı. Gerçekte o kuşu Venedikli bir kuyumcunun tartakladığını yazar. (Epist.3)

2 *Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio*, II, 2.

3 *Kutsal Kitap*, Matta V, 45.

4 *Kutsal Kitap*, Markos X,21.

5 *Kutsal Kitap*, Luka XVI, 21. "Zengin bir adam vardı ve o erguvani ile ince keten giyip her gün zevk ederek yer içerdi; ve Lazar denilen bir fakir, yara ile dolu olup zengin adamın sofrasından düşen kırıntılarla doyurulmak isteyerek, onun kapısına yatırılırdı; hatta köpekler gelip onun yaralarını yalarlardı."

6 Atinalı Timon insanlara düşmanlığıyla tanınmıştı. Plutarkhos'un anlattığı, Shakespeare'in de *Atina'lı Timon*'da (V,2) aktardığı bir öyküye göre, Timon'un bahçesinde bir incir ağacı varmış, canından bıkan çoğu kimse bu ağaca asarmış kendini. Timon bir gün, yerine yeni bir ev yaptıracağı için ağacı keseceğini, başka kendini asmak isteyen varsa elini tez tutmasını duyurmuş halkına.

7 Bkz. *Kutsal Kitap*, Romalılar IX, 3;2 Timotheus II,10.

XIV

SOYLULUK ÜSTÜNE

Soyluluktan ilkin devletin bir yönü, sonra da tek tek kişilerin bir durumu olarak söz edeceğiz. Bir soylu tabakanın hiç düşünmediği bir mutlak yönetim, Türklerdeki gibi kesin bir zorbalık yönetimi olur, çünkü bir soylu tabaka tek kişinin yönetimini değiştirir, yurttaşların gözünü hükümdar ailesinden biraz olsun kendi üzerine çeker. Demokrasilerde ise bir soylu tabakanın gereği yoktur, çünkü onlar genellikle daha durgun, ayaklanmaların soylu tabaka barındıran ülkelerden daha az görüldüğü yönetimlerdir: insanların gözü başkalarında değil, kendi işlerinde güçlerindedir. Başkalarında olduğu zaman bile, bu, onlar bir işe çok uygun geldikleri içindir, soy kütükleriyle soy armaları var diye değil. İsviçreliler, dinleriyle kantonları birbirinden ayrı olmakla birlikte yaşayıp gidiyorlar, çünkü onları birleştiren ilke ortak yarardır, kişisel ayrıcalıklar değil. Aşağı Ülkeler Birleşik Devletleri'nde[1] de örnek bir yönetim vardır, çünkü eşitliğin olduğu yerde tartışmalarda kararlarda yan tutulmaz, cezalar vergiler seve seve ödenir. Büyük, güçlü bir soylular tabakası, bir hükümdarın görkemini arttırır ama gücünü de azaltır, halka canlılık istek verir ama yaşama düzeyini de düşürür. Soyluların, hükümdarların yönetimine ya da adalete engel olacak ölçüde yükselmemesi, ama aşağıdan gelen bir taşkınlığın yüce hükümdara ulaşmadan önce kendilerine çarparak ilk hızını yitirmesi için de belli bir yükseklikte bulunması gerekir. Soyluların çok sayıda olması bir devlette yoksulluğa, yakınmalara yol açar, çünkü devlet giderlerini arttırır. Ayrıca, soylu kişilerin çoğu, zamanla kaçınılmaz olarak zenginliklerini yitireceklerinden, sanları ile varlıkları arasında bir oransızlık ortaya çıkar.

Tek tek kişilerde soyluluğa gelince, eski bir şato ya da yapının, güzelim bir ulu ağacın sapasağlam ayakta durduğunu görmek insanda nasıl saygı uyandırırsa, zamanın dalgalarına, kasırgalarına karşı koymuş eski bir soylu aile daha da çok saygı uyandırır. Yeni soyluları ancak bir güç ortaya çıkarır, geçmişteki soyluları ise zaman ortaya koyar. Soyluluk

sanını ilk alanlar genellikle torunlarından daha erdemli ama daha az dürüsttürler, çünkü hem doğru hem de eğri yola başvurmadan yükselmek az görülen bir şeydir. Ama ataların büyüklüğünün torunlarca anılması, işledikleri yanlışların da kendileriyle birlikte gömülüp gitmesi yerinde olur. Doğuştan soyluluk insanın çalışkanlığını kırar, çalışıp çabalamayan kişi de çalışanları çekemez. Ayrıca, soylu kişiler çok yükselemezler, başkaları yükselirken yerinde sayan insan da çekememezliğe düşmekten kendini kolay kolay kurtaramaz. Ama bir yandan da soyluluk, başkalarının duyacağı çekememezlikten soyluları korur, çünkü soylu kişi onur sahibidir. Kuşkusuz, çevrelerindeki soylu tabakada birtakım yetenekli kişiler varsa, hükümdarlar bunlara görev vermekle rahat ederler, böylece işleri de kolayca yürür, çünkü insanlar bir bakıma, buyruk vermek için doğmuş kimseler önünde eğilmeyi doğal bir şey olarak görürler.

1 Yedi küçük kuzey Avrupa ülkesinin (Hollanda, Zelanda, Utrecht, Geldern, Overisel, Frizland, Groningen) 23 Ocak 1579'da Katolik İspanya'nın boyunduruğuna başkaldırarak V. Karl'a karşı kurdukları Protestan ortak devlet. Daha sonra bu devlet yedi ülkenin en önemlisi Hollanda'nın adını alır.

XV

AYAKLANMALARLA TOPLUMSAL KARGAŞALIKLAR ÜSTÜNE

Halkı güden kimselerin, devlet işlerindeki fırtınaları önceden kestirebilmeleri yerinde olur; bu fırtınalar en çok bütün güçlerin dengede olduğu zamanlarda azar, tıptı doğadaki fırtınaların da gece ile gündüzün eşit olduğu gündönümü zamanında azması gibi. Fırtına kopmadan önce nasıl birtakım uluyan rüzgârlar çıkar, deniz için için köpürürse devlette de böyle olur:

> "Ille etiam caecos instare tumultus
> Saepe monet fraudesque et operta tumescere bella."[1]

Devlete kara çalan sorumsuz konuşmaların sık sık uluorta yapılması, bir yandan da, devlete zararlı olacak yalan yanlış söylentilerin ağızdan ağıza dolaşarak büyük bir ilgi görmesi, kopacak bir kargaşanın ilk belirtileridir. Vergilius, "söylenti"nin kökenini verirken, onun devlerin bacısı olduğunu söyler:

> "Illam Terra parens, ira irritata Deorum.
> Extremam (ut perhibent) Coeo Enceladoque sororem
> Progenuit."[2]

Söylentiler geçmişteki ayaklanmaların bize kalan artıklarıdır sanki. Oysa gerçekte daha çok, gelecekteki ayaklanmaların belirtisidirler. Bununla birlikte, pek yerinde olarak, halkı ayaklandıran karışıklıklarla söylentilerin bacı ile kardeş, karı ile koca gibi birbirinden ayrılmaz olduğunu da belirtir; özellikle, devletin en iyi, en övgüye değer, en çok sevinçle karşılanması gereken uygulamalarının yanlış yorumlandığı, çarpıtıldığı zamanlarda durum budur. Tacitus'un dediği gibi, devletten duyulan hoşnutsuzluğun arttığını gösterir: "Conflata magna invidia, seu

bene seu male gesta premunt."[3] Ama söylentiler kargaşalık belirtisidir diye bunları aşırı baskı yollarıyla *yoketmeye* çalışmak da çıkacak kargaşalığı önlemez. Gerçekte, üzerinde durulmazsa söylenti çoğunlukla tüm hızını etkisini yitiriverir, ama ciddiye alınır da yokedilmesine çalışılırsa şaşılacak ölçüde dalbudak salar, uzar gider. Tacitus'un anlattığı türden bir uysallık da kuşkuyla karşılanmalıdır: "Erant in officio, sed tamen qui mallent imperantium mandata interpretari quam exsequi."[4] Buyrukla yönergeler üzerine tartışmak, bunlara özür bulmak, karşı gelmek, bir bakıma boyunduruğu gevşeterek dikbaşlılığa yeltenmektir; özellikle, tatlılıkla konuştukları, karşı gelenlerin de uluorta kafa tuttukları durumlarda görülür bu.

Machiavelli de, pek yerinde bir görüşle, toplumun babası olmaları gereken hükümdarların bir partiye bağlanıp yan tutmaları durumunda, devletin, bir yanına çok ağırlık yüklendiği için dengesizlikten batan bir gemiye dönüşeceğini söyler. Tıpkı Fransa Kralı III. Henri'nin önce Protestanları yoketmek için kurulan birliğe girmesi, hemen sonra da aynı birliğin krala karşı dönmesi gibi.[5] Yetkilerini herhangi bir amacın gerçekleştirilmesine yarayacak bir destek durumuna düşüren, böylece kendini gerçek sorumluluğundan başka sorumluluklara adayan kral, ülkenin denetimini gitgide elden kaçırmaya başladı.

Uzlaşmazlıkların, kavgaların, bölünmelerin uluorta sürdürülmesi de, o günkü yönetime saygı kalmadığının bir belirtisidir. En büyük yöneticilerin bile davranışlarının, eski inancın, gezegenlerin dönüşünü açıklayan "primum mobile" ilk-devrimin gücü[6] ilkesine uyması, her birinin bir yandan en yüksek gücün etkisi altında hızla dönerken, kendi yörüngesinde de ağır ağır kımıldaması gerekir. Devletin büyükleri kendi çevrelerinde, Tacitus'un pek güzel belirttiği gibi "Liberius quam ut imperantium meminissent",[7] çılgınca dönmeye başlarsa, odaklarla yörüngeler birbirine karışmış demektir. Saygı, krallara Tanrının bağladığı bir kuşaktır. Tanrı, bu kuşağı çözmekle korkutur onları: Solvam cinguala regum"[8]

Devletin dört ana direğinden (din, adalet, yönetim, hazine) biri sarsılacak ya da güçsüz düşecek olursa, insanların işi Tanrıya kalmıştır artık. Ama ayaklanmaların ön-belirtileriyle ilgili olarak bu söylediklerimizle şimdilik yetinelim, ilerde anlatacaklarımızla bu konu daha da aydınlanacaktır. Şimdi önce ayaklanmaların neden olduğu sonra neye yöneldikleri, nasıl önlenebilecekleri üzerinde duralım.

Ayaklanmaların neden doğduğu, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur, çünkü ayaklanmaları önlemenin en güvenilir yolu (zaman elveriyorsa) bunları doğuran nedenleri ortadan kaldırmaktır. Parlayıcı yakıt bir kez birikmişse, bunu tutuşturacak kıvılcımın ne zaman geleceği hiç belli olmaz. Ayaklanmaların nedeni ikidir: büyük yoksulluk, büyük hoşnutsuzluk. Yıkılan ocakların sayısı ne denli çoksa, karışıklığı destekleyenler de o denli artar. Lucanus Roma'nın içi savaşlardan önceki durumunu ne güzel anlatır:

> *"Hinc usura vorax, rapidumque in tempore foenus,*
> *Hinc concussa fides, et multis utile bellum."*[9]

Böyle "çok kişinin çıkarına uygun düşen savaşlar" bir devlette ayaklanmalarla karışıklıkların kesin, şaşmaz belirtisidir. Yüksek tabakalarda da görülen bir yoksullukla sıkıntı, aşağı tabakaların düşkünlüğü, sıkıntısı ile birleşirse büyük bir tehlike yaklaşmaktadır; çünkü en korkunç ayaklanmalar, açlıktan çıkanlardır. Devlet yapısındaki hoşnutsuzluklar da insan gövdesindeki salgılara benzer, kolayca ateşlenmeye, irinlenmeye yol açabilirler. Hiçbir devlet büyüğü tehlikeyi başkaldıranların haklı olup olmadığına bakarak ölçmeye kalkmasın, çünkü böyle bir davranış, çıkarlarını kendi ayağıyla tepen halkı gereğinden çok sağduyulu görmek olur; ayaklanmayı doğuran yoksunlukların az ya çok olduğuna da bakmamak gerekir, çünkü en tehlikeli başkaldırma, başkaldırmaktan duyulan korkunun çekilen acılardan daha büyük olduğu durumlarda görülür: "Dolendi modus, timendi non item."[10] Ayrıca, büyük baskılar sabır doğurduğu için

gözüpekliği de kırabilir, ama korku konusunda iş değişir. Hiçbir kral ya da devlet, hoşnutsuzlukların uzun zamandan beri hiçbir tehlike doğurmadan sürüp geldiğine bakarak, kendini güven altında görmesin, çünkü her kalkan tozun fırtına başlatmayacağı doğru olmakla birlikte, değişik zamanlarda kalkan tozlardan sonra bir fırtına kopabilir. İspanyol atasözünün pek güzel belirttiği gibi: "Sonunda ip en hafif bir çekme ile kopuverir."

Ayaklanmaların nedenleri ile körükleyici etkenleri, dinde yenilikler, yeni vergiler, yasalarda törelerde değişiklik, tanınan ayrıcalıkların geri alınması, topluma genel bir baskı, değersiz insanlarla yabancıların yükselmesi, açlık, ordudan çıkarılmış askerler, umut kırıklığına uğramış partiler, küskün toplumu ortak bir amaç çevresinde toplayıp birleştiren bütün buna benzer şeylerdir.

Önleme yollarına gelince, aşağıda sözünü edeceğimiz birtakım korunma yöntemleri vardır. Ancak, gerçek iyileştirme yollarının belli hastalıklara yönelmesi, dolayısıyla kesin bir kuralla değil, her durumun gereklerine göre uygulanması gerekir.

En başta gelen önleme yolu, ayaklanmanın yukarda andığımız elle tutulur nedenlerini, ülkedeki yoksulluk ile düşkünlüğü ortadan kaldırmak için elden geleni yapmaktır. Bu da, alımsatımı her dalda dengeli olarak geliştirmek, üretimi desteklemek, aylaklığa son vermek, savurganlığı, çarçuru yasalarla kısıtlamak, toprağın verimliliğini arttırıp işlemek, satış fiyatlarını saptamak, vergileri harçları, buna benzer yükümlülükleri hafifletmek yolu ile olur. Genellikle, bir ülkedeki nüfusun (hele savaşlarla da kırılmamışsa) ülkenin kaynaklarıyla beslenemeyecek bir sayıya ulaşmamasına dikkat etmek gerekir. Ama nüfus yalnız sayıyla da ölçülmemeli, çünkü az kazanıp çok tüketen bir toplum, ülkeyi, tutumlu yaşayıp çok biriktiren bir toplumdan daha kısa zamanda çökertir. Bu nedenle, soylu kişilerle yüksek tabakaların sayısını büyük kitlenin sayısına göre aşırı bir oranda arttırmak bir devleti hızla yoksulluğa sürükler. Din adamlarının sayısını arttırmak da öyle, çünkü bunlar ülkenin gelirine hiçbir katkıda bulunmazlar. Ülkede öğrenim

görenlerin sayısı, kullanılabilecekleri iş yerlerinden daha çok olursa gene aynı sonuç doğar.

Bir ülkenin yaşama düzeyinin dış ülkeler sırtından yükseltilebileceğini de unutmamak gerekir, (çünkü bir yere verilecek bir şeyin, önce başka bir yerden alınması zorunludur), bunun için de bir ulusun başka bir ulusa satabileceği üç şey vardır: doğal ham maddeler, yapım maddeleri, taşıma ulaştırma. Bu üç tekerlek dönerse, zenginlik bir ilkyaz seli gibi akar ülkeye. "Materiam superabit opus"[11] sözünde de görüldüğü gibi, emek ile ulaştırma çoğunlukla maldan daha değerli olur, bir ülkeyi daha çok zenginleştirir; tıpkı ulaşım alanındaki çalışmaları ile dünyanın en büyük yerüstü altın yataklarına sahip olmuş Aşağı Ülkeler'de görüldüğü gibi.

En önemlisi, bir ülkede zenginlik ile paranın birkaç elde toplanmasını önleyecek bir yol uygulanmalıdır, yoksa devlet varlık içinde yokluktan ölür; çünkü para gübreye benzer, dörtbir yana saçılmadıkça işe yaramaz. Bu da ancak, tefecilik, istifçilik, büyük otlakları elde tutmak gibi, herkesin ocağını yıkacak kazanç yollarını yasaklamak, en azından kısıtlamakla olur.

Hoşnutsuzluğun ya da hiç olmazsa bundan doğacak tehlikelerin ortadan kaldırılmasına gelince, bilindiği üzere her ülkede iki türlü uyruk vardır: soylular, halk çoğunluğu. Bunlardan biri hoşnutsuzluk içindeyse tehlike büyük değildir, çünkü halk çoğunluğu, yüksek tabakadan kışkırtılmadıkça kendiliğinden kolay kolay eyleme geçemez. Yüksek tabaka da, halk çoğunluğu kendileriyle birlikte eyleme geçmeye istekli, buna hazır olmadıkça güçsüz kalır. Gerçek tehlike, yüksek tabakanın, aşağı tabaka arasında suların bulanmasını bekleyip, hoşnutsuzluğunu o zaman açığa vurmasıdır. Ozanların anlattıklarına göre, öteki tanrılar Jupiter'in elini kolunu bağlamaya hazırlandıkları zaman, o da bunu işitince Pallas'ın öğüdü üzerine Briareos'a yüz eliyle yardıma gelmesi için haber salar.[12] Bu örnek, kralların halkın desteğine güvenebilmesinin ne sağlam bir yol olduğunu kesinlikle gösterir.

Halka, hoşnutsuzluklarıyla kızgınlıklarını, ölçüyü kaçırıp işi arsızlığa

dökmeden açığa vurma özgürlüğünü tanımak güvenilir yollardan biridir. Öfkesini içine atan, yarası için için kanayan kimse onulmaz çıbanlar, irinli kabarlar dökmek tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Hoşnutsuzluklar konusunda, Epimetheus'un davranışı Prometheus'a çok güzel yaraşır,[13] çünkü hoşnutsuzluğa karşı koymanın daha sağlam bir yolu yoktur. Epimetheus, sızlanmalarla kötülükler uçup dörtbir yana yayıldıktan sonra kapağı kapayıvermiş, böylece umudu kutunun dibinde alıkoymuştu. İnsanların umutlarını ustaca, kurnazca beslemek, böylece onları bir umuttan ötekine koşturmak, hoşnutsuzluk ağısına karşı en etkili ilaçlardan biridir. Bundan dolayı, bir ülkedeki hükümetin, halkı hoşnut kılmasa bile, gönülleri umutla doldurması, durumu çizerken en çetin güçlüğün çözümü için bile bir umut kapısı bırakması, yönetimde bilgece bir tutumun belirtisidir. Bu pek güçlük doğurmayacak bir şeydir, çünkü kişiler de partiler gibi övünmeye, olacağına inanmadıkları şeyler söyleyerek yüksekten atmaya yatkındırlar.

Öte yandan, durumlarından hoşnut olmayanları çevresinde toplayıp birleştirecek yetenekli bir önderin ortaya çıkmasını önceden görüp önlemek de bilinen bir yol olmakla birlikte etkili bir yöntemdir. Yetenekli bir önderden, hoşnutsuzluk duyan kitlenin güvenini kazanmış, bütün gözleri üzerine toplamış, kendisi de sonsuz hoşnutsuzluk içinde olan büyük ünlü bir kişiyi anlıyorum. Böyle kişileri devlet ya sağlam güvenilir bir yoldan kendi yanına kazanıp bunlarla uzlaşmalı ya da aynı tutumda görünen birini bunlara karşı çıkarıp böylece güçlerini parçalamalı. Genellikle devlete karşı olan partilerle birlikleri parçalamak, hiç olmazsa bunlar arasında birbirlerine karşı güvensizlik yaratmak, yabana atılmayacak bir yoldur, çünkü devleti elinde bulunduran kişiler arasında geçimsizlikler bölünmeler büyürken devlete karşı olanların birlik bütünlük göstermesi, onulmaz bir durumdur.

Hükümdarların ağzından çıkmış birtakım doğru ama acı sözlerin de ayaklanmaları ateşlendirdiğini görüyoruz. Caesar, "Sylla nescivit literas, non potuit dictare"[14] sözüyle büyük işler açmıştır başına, çünkü bir gün onun diktatörlükten vazgeçeceğini düşünerek avunanların bütün

umudunu yıkmıştır bu söz. Galba da "Legi a se militem, non emi,"[15] diyerek yıkıma uğradı, çünkü bu sözü işiten askerler, bağışlardan armağanlardan umudu kestiler. Probus'un başına da şu sözleri iş açtı: "Si vixero, non opus erit amplius Romano imperio militibus",[16] askerleri korkutan sözlerdi bunlar. Bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Hükümdarların sarsıntılı, tehlikeli durumlarda ağızlarından çıkanlara dikkat etmeleri, özellikle, dörtbir yana ok gibi uçarak gizli bir amaçla söylenmiş izlenimini uyandıracak böyle kısa çarpıcı sözleri kullanırken tetikte olmaları gerekir. Uzun söylevler ise, yavan oldukları için üzerinde durulmayan şeylerdir.

Son olarak, krallar ne olur ne olmaz diyerek, ayaklanmaları daha başlarken bastırmak için, yakınlarından hiçbir zaman bir, daha da iyisi birkaç, asker yetenekli büyük insanı eksik etmemeli. Yoksa karışıklıkların ilk patlak vermesiyle sarayda gerektiğinden daha büyük bir bocalama olur, devlet de Tacitus'un belirttiği tehlikeyle karşı karşıya kalır: "Atque is habitus animorum fuit, ut pessimum facinus auderent pauci, plures vellent, omnes paterentur."[17] Yalnız, bu asker kişilerin iyi bir üne sahip olması, bir parti adına ya da halka yaranma amacıyla davranmaması, devletin büyükleriyle aralarında iyi bir ilişki bulunması kesinlikle gereklidir, yoksa ilaç hastalığın kendisinden daha kötü durumlara yol açar.

1 "O (güneş), bize uğursuz kargaşaları, alçaklıkları, gizlice yaklaşan savaşların patlayacağını önceden haber verir." Vergilius, *Georgica* I, 465.

2 "Toprak ana tanrıların öfkesine içerlemiş, Son olarak (derler ki) dev Caeus'la Enceladus'un bacısını doğurmuş." Vergilius, *Aeneid,* IV, 179.

3 "Hoşnutsuzluk bir alevlendi mi, kötü işlerle birlikte iyiler de beğenilmez." Tacitus, *Historiae,* I,7.

4 "Görevlerini yapmaya hazırdılar, ama buyrukları yerine getirmekten daha çok kendi bildikleri gibi yorumlamak istiyorlardı." Tacitus, *Historiae,* II,39.

5 Güçsüz bir kral olan III. Henri, Katoliklerin ülkedeki Protestanları yoketmek için kurdukları Kutsal Birlik adlı örgüte katılmış, ama aynı

birlik 1588'de III. Henri'ye başkaldırarak onu Paris dışına sürmüştü.

6 Ptolemaios'un, İ.S. 2. yüzyıldan Copernicus'a kadar tam on üç yüzyıl yürürlükte kalmış gökbilim sistemine göre, dünya evrenin merkezidir. Evrenin bütün öbür gök varlıkları dünyayı birer cam küre gibi saran iç içe on feleğin üzerinde yer alırlar. Bu felekler sürekli olarak hızla dönerler. En uzak yıldızların yer aldığı onuncu feleğin, bütün bu ortak hızlı dönüşü başlatan ilk devinim gücünü taşıdığına inanılır, buna "primum mobile" denir. Ancak, gezegenler, bu ilk devinim gücünün başlattığı ortak dönüşten başka, kendi başlarına da ağır ağır kımıldarlar.

7 "Başlarındaki yöneticiyi umursamayacak bir hızla" Tacitus *Annales*, III, 4.

8 "Çözerim kralları bağlayan kuşağı!" *Kutsal Kitap*, İşaya, XLV, I.

9 "Bundan doğdu her şeyi kurutan tefecilik, hızla biriken faizler. Güvensizlik, çoğunun çıkarına uygun gelen savaşlar bundan doğdu." Lucanus *Pharsalia*, I, 181.

10 "Acının sınırı vardır, ama korku sınır tanımaz." Plinius, *Epistolae*, VIII, 176.

11 "Emek maldan daha değerlidir." Ovidus, *Metamorphosis*, II, 5.

12 Homeros, *İlyada*, I, 398-406. Ama burada Jupiter'e öğüt veren Pallas değil Thetis'tir. Briareos, Gök ile Yer'in oğlu, titanlar soyundan bir su devidir. Yüz eli vardır.

13 Jupiter, Prometheus'un Olympos'tan ateşi çalıp insanoğullarına vermesinden dolayı insanları cezalandırmaya karar verdi. Usta Hephaistos'a güzel bir kadın yaptırdı, bütün tanrıların her türlü güzellikle donattıkları bu kadın Pandora (hep armağan) idi. Jupiter, Pandora'ya içinde bütün kötülüklerin bulunduğu bir kapalı kutu vererek, onu insanlara yolladı. Epimetheus, Pandora'nın güzelliğine vurularak, kardeşi Prometheus'un tanrılardan armağan almaması yolundaki öğüdüne aldırmadan onunla evlendi. Pandora, merakını yenemeyerek bir gün kapalı kutuyu açtı. Kutudaki bütün acılar, kötülükler insanlar arasına dağılıverdi. Epimetheus yetişip kapağı kapayınca, umut kaçamadı, kutuda kaldı.

14 “Sulla’nın okuma yazması yoktu, bu yüzden buyruk yazdıramaz, yönetemezdi.” Suetonius, *Julius Caesar*, 77. Hem buyruk vermek, hem de diktatörlük etmek anlamına gelen “diktare” sözü ikinci anlamda yorumlanmış, Caesar’ın diktatörlüğü başkasına bırakmak istemediği anlamı çıkarılmıştı.

15 “Ben askerlerimi satın almadım, topladım.” Tacitus, “*Historiae*, 1,5. Bu sözle Galba, saray muhafız askerlerinin, parasını keseceğini belirtmek istemiş, onlar da kendisini İ.S. 69’da öldürmüşlerdi.

16 “Ben sağ kalırsam Roma İmparatorluğu’na asker gerekmeyecek artık.” Probus İ.S. 276-282 yıllarında Roma imparatoruydu. Bu sözleriyle orduyu kızdırmış, başkaldıran askerlerce öldürülmüştü.

17 “Genellikle, bu en alçakça işe girişebilecek yürek pek az, bunun yapılmasını dileyenler daha çok, bunu hoşgörenler ise en çok sayıdaydı.” Tacitus, *Historiae*, I, 28.

XVI

TANRITANIMAZLIK ÜSTÜNE

Kutsal Efsaneler'deki,[1] Talmud'daki, *Kuran*'daki bütün masallara bile inanırım da bu evrenin ruhsuz bir yapısı olduğuna inanamam. Onun için Tanrı, kendisini tanımayanları inandırma çabasıyla mucize yaratmak gerekliliğini hiçbir zaman duymamıştır, çünkü Tanrının sıradan işleri bile onları inandırmaya yetecek durumdadır. Evet, sığ bir felsefe bilgisi insanı tanrıtanımazlığa yöneltir, ama derin bilgi de gelir en sonunda dine dayanır; çünkü insan kafası olayları dağınık olarak tek tek incelediği zaman çoğunlukla ikinci derecede şeylere saplanır kalır ilerleyemez, ama ayrı durumları birbirine geçmiş halkalardan oluşan bir bütün içinde görürse, ister istemez her şeye yeterli bir Tanrının varlığına inanır. Tanrıtanımazlıkla en çok suçlandırılan Leukippos[2], Demokritos, Epikuros felsefe okulu bile dinin gerekliliğine en iyi kanıtları vermiştir, çünkü sonsuz bir düzen içine yerleştirilmiş dört değişken öğe ile değişmez bir tözün bir Tanrıyı gereksinmeyeceğine inanmak, gelişigüzel saçılmış sonsuz küçük yuvarın ya da parçacığın bu düzeni bu güzelliği tanrısal bir güç olmadan yaratabileceğine inanmaktan bin kez daha kolaydır. *Kutsal Kitap* "Deli, içinden Tanrı yoktur diye düşündü," demez; böylece deli kendi kendine, yürekten inandığı kesin bildiği bir şeyden daha çok, olmasını istediği şeyi söyler. Tanrı yoktur diyenler arasında, böyle demeyi çıkarına uygun bulmayan yoktur. Tanrıtanımazlığın insanların gönlünden çok dilinde olduğunu en güzel gösteren şey, tanrıtanımazların inançlarından kuşkuları varmışçasına başkalarına hep kendi düşüncelerinden söz etmeleri, sanki onların da katılmasıyla daha bir güven kazanmaya çalışmalarıdır. Üstelik tanrıtanımazlar başka mezheplerde olduğu gibi kendilerine çömez de toplamaya çalışırlar. En önemlisi, bunlardan kimisinin işkencelere katlanıp gene de inançlarından dönmemeleridir, oysa Tanrının olmadığına gerçekten inansalar, bunca sıkıntıya girmelerinin ne gereği kalır? Epikuros'u, "kutsal yaratıklar

vardır ama kendi keyiflerine bakar dünyanın yönetimini hiç umursamazlar," dediği için ün kazanmak amacıyla ikiyüzlülük etmekle suçlarlar: oysa, dediklerine göre zamanında hoş görünmek için böyle konuşuyor, gerçekte gizliden gizliye Tanrıya inanıyordu. Ama bütün bunların yakıştırmaca olduğuna da kuşku yok, çünkü onun sözleri tanrısal, soylu sözlerdir: "Non Deos vulgi negare profanum; sed vulgi opiniones Diis applicare profanum."[4] Bundan öte bir şeyi Platon bile söyleyemezdi. Epikuros, evreni tanrıların yönettiğini yadsıma gücünü kendinde bulmakla birlikte, tanrıların varlığını yadsımayı göze alamamıştı. Kızılderililerde inanılan her tanrının belli bir adı vardır ama Tanrı sözcüğü yoktur, tıpkı paganların dilinde de Jupiter, Apollo, Mars vb. türünden adlar bulunmakla birlikte Tanrı sözcüğünün bulunmayışı gibi. Bütün bunlar, o barbar toplumların bile Tanrıyı bütün genişliğiyle kavrayamasalar da onunla ilgili bir sezgileri olduğunu gösterir. Böylece, tanrıtanımazlara karşı, vahşiler de en ince düşünen filozofların yanında yer alır. Düşünür olan tanrıtanımazlar azdır: bir Diagoras,[5] bir Bion,[6] bir Lukianos,[7] ile birtakım başkaları belki. Ama bunların sayısı gene de gerçekte olduğundan daha yüksek görünür, çünkü yerleşmiş bir dine ya da kör inanca saldıran herkese, karşıtları hemen tanrıtanımaz damgasını basıverir. Büyük tanrıtanımazlar gerçekten ikiyüzlüdürler, kutsal şeylerden alabildiğine duygusuzlukla söz ederler hep, en sonunda da sırım gibi duygusuz kalırlar. Tanrıtanımazlığın bir nedeni dinde birçok ayrılıkların baş göstermesidir, çünkü tek bir ana bölünme iki yana da hız verir ama birçok bölünmeler tanrıtanımazlığa yol açar. Başka bir neden, papazların yüz kızartıcı davranışlarının St. Bernard'ın dediği duruma varmasıdır: "Non est jam dicere, ut populus, sic sacerdos; quia nec sic populus, ut sacerdos."[8] Üçüncü neden, kutsal şeyleri bayağıca horgörme alışkanlığıdır, bu yavaş yavaş din saygısını ortadan kaldırır. Son neden de, barış ile mutluluk içindeki aydın zamanlardır, çünkü kargaşalıklarla sıkıntılar insanın düşüncesini dine daha çok yöneltir. Tanrının varlığını yadsıyanlar insanın soyluluğunu da yadsımış olurlar, çünkü insan kuşkusuz, bedeni yönünden hayvanların akrabasıdır; ruhuyla da Tanrının

akrabası olmazsa, bayağı, aşağılık bir yaratık durumuna düşer. Öte yandan, tanrıtanımazlık insan ruhunun büyüklüğünü, insan varlığının yüceliğine olan inancı da zedeler.

Bir köpeği örnek alalım: kendisinden daha yüksek değerde bir yaratık (Melior Natura) ya da bir tanrı olarak gördüğü insanın bakımı altındaki köpek öyle yavuzlanır ki, kendinden daha yüksek bir varlığa inanmasa hiçbir zaman erişemeyeceği işler başarır. Tıpkı bunun gibi, insan da Tanrının koruyuculuğu ile bağışına sığındı zaman, içinde kendi başına erişemeyeceği türden bir güç ile inanç bulur. Bu bakımdan, tanrıtanımazlık her yönüyle olduğu gibi, insanoğlunu, insan yaradılışının güçsüzlüğünden silkinip yükselme olanaklarından yoksun bırakmasıyla da tiksinç bir şeydir. Bu hem bireyler hem de uluslar için böyledir. Gelmiş geçmiş hiçbir devlet Roma'nın yüceliğine erişmemiştir. Bu devlet için Cicero'nun dediklerine kulak verelim: "Quam volumus, licet, Patres conscripti, nos amemus, tamen nec numero Hispanos nec robore Gallos, nec calliditate Poenos, nec artibus Graecos nec, denique hoc ipso huius gentis et terrae domestico notıvque sensu Italos ipsos et Latinos, sed peitate, ac religione, atque hac una sapientia, quod Deorum immortalium numine omnia regi, gubernarique perspeximus, omnes gentes nationesque superavimus."[9]

1 Kutsal Efsaneler, *Legenda Aurea*, on üçüncü yüzyılda Nova Başpiskoposu Jacobus Voraigne'in, gelmiş geçmiş ermişlerin mucizelerini, yaşamöykülerini kapsayan derlemesi. 1260'ta yayımlanmıştı.

2 Leukippos, atomcu düşünce kuramının öncüsüdür. Bu kuram, öğrencisi Abderalı Demokritos (İ.Ö. 460-335) elinde daha da geliştirilmiş. Demokritos, deneyci felsefenin babası sayılır. Epikuros da fizik öğretisinde atomcu okulun ilkelerini benimsemiştir. Atomculara göre evrende, her şeyin temeli dört öğe, bir de değişmez töz vardır.

3 *Kutsal Kitap*, Mezmurlar, XIV, 1; LIII, 1.

4 "Bayağı insanların tanrılarına inanmamak kutsala saygısızlık değil, tanrıları, bayağı insanların düşünceleriyle nitelemek kutsala

saygısızlıktır." Diogenes Laertios X, 123.

5 Diagoras, İ.Ö. 450 dolaylarında yaşamış, tanrıtanımazlığıyla ünlü Atinalı bir filozoftu. Dini uluorta kötülediği için, çoğu kimsenin öfkesini üstüne çekmiş, Korinthos'a kaçmak zorunda kalmış, orda sürgünde ölmüştü.

6 İ.Ö. üçüncü yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, Theophrastos, Theodor gibi tanrıtanımaz filozofların öğrencisi olan bir düşünür. O da dinle sürekli alay etmiştir.

7 Samsatlı Lukianos (İ.S. 115-200) da mitologyadaki pagan tanrılarıyla, gününün felsefe öğretileriyle alay eden yazılar yazmıştı.

8 "Şimdi artık, böyle topluluğun böyle de papazı olur denemez, çünkü gerçekte topluluk papazlar kadar kötü değil." St. Bernard (İ.S. 1091-1153), Kilise babalarının sonuncusu olarak anılır. Bu söz *Sermones ad Pastores* yapıtından bir alıntıdır.

9 "Kendimizi istediğimiz kadar övelim, sayın büyükler, ne sayıca İspanyollara, ne güçlülük yönünden Galyalılara, ne kurnazlıkta Kartacalılara, ne sanatta Yunanlılara erişebiliriz. Ne de bu toprağın, bu ulusun özelliği olan yurt sevgisinde, İtalyanlarla Latinlere erişebiliriz. Ama inancımızla, dinimizle, bütün varlıkların ölümsüz tanrılarla yönetilip gözetildiğini gören eşsiz bilgeliğimizle; bütün soyları bütün ulusları geride bıraktık. "*Haruspicum Responsis,* IX.

XVII

BOŞ İNANÇ ÜSTÜNE

Tanrı konusunda hiçbir düşüncesi olmamak, Tanrıya yaraşmayacak düşünceleri olmaktan yeğdir. Bunlardan birincisi inançsızlık, öteki ise saygısızlıktır. Boş inanç, hiç kuşkusuz Tanrıya karşı işlenmiş bir ayıptır. Bununla ilgili olarak, Plutarkhos ne güzel söyler: "Bence insanların Plutarkhos diye birini tanımıyoruz demeleri, bir Plutarkhos vardı, çocuklarını doğar doğmaz yerdi demelerinden çok daha iyidir."[1] Hani Saturn'un çocuklarını yediğini söyler ya ozanlar. Tanrıya gösterilen saygısızlık ne denli büyükse insanların uğrayacağı tehlike de o denli büyük olur. Tanrıtanımazlık gene de sağduyu, felsefe, doğal bir inanç, yasalara saygı, töresel bir erdem gibi şeyleri tanımamazlık etmez; bütün bunlar da dinin olmadığı yerde bile insanın dış görünüşte bir erdeme yönelmesini sağlar. Boş inanç ise bunların hepsini kovar, insan ruhunda kendi zorbalığını kurar. Bundan dolayı, tanrıtanımazlık hiçbir zaman devletlerde karışıklığa yol açmamıştır, çünkü dünyadan öteyi düşünmeyen tanrıtanımazlar kendi kendilerini dizginlemek zorunluluğunu duyarlar. Üstelik, insanların tanrıtanımazlığa, Augustus Caesar'ın gününde olduğu gibi, barış zamanlarında yöneldiğini görürüz. Oysa boş inançlar kimi devletleri kargaşaya sürüklemiş, devletin bütün aşamalarını saran yeni bir ilk-devinim gücü, "primum mobile", ortaya çıkarmıştır. Boş inançlarda başı çeken halktır, bu konuda her zaman bilgeler delilerin ardından gider, mantık ilkeleri uygulamalara yön vereceğine, tam tersine, uygulamalar ilkelere yön verir. Trient Kurultayı'nda[2] birtakım başpapazların çıkıp skolastik felsefeye inananların yıldızbilimcilere benzediklerini, bunların doğal olayları açıklamak için gökyüzünde merkezler, içiçe geçmiş felekler, odaklar, yörüngeler gibi şeyleri, böyle şeylerin var olmadığını bile bile uydurduklarını; skolastikçilerin bunun yanısıra, kilisenin tuttuğu yolu haklı çıkarmak için bir sürü dolambaçlı karmakarışık belit ile önerme

ortaya koyduğunu ileri sürmeleri yerinde olmuştur. Boş inancın nedenleri, insanın hoşuna giden, duyuları kamaştıran ayinlerle törenler; aşırı bir içten pazarlıklı sofuluk gösterisi; kiliseye yük olmaktan, papazların tutkularına hizmetten, çevirdikleri birtakım dolaplarla ceplerini doldurmalarından başka işe yaramayacak bir aşırı gelenek düşkünlüğü; yeniliklere kapıları ardına dek açan birtakım bönce tasarılara kulak vermek; Tanrının işlerini insanca ölçülerle açıklamaya kalkışarak bir kavramlar kargaşası yaratmak; son olarak da, özellikle, sıkıntı ile yıkımın birbirini izlediği barbarlık çağlarıdır. Uluorta bir boş inanç, çarpık çurpuk bir şeydir; bir maymunun insana benzemeye kalkışması onu nasıl daha çok çirkinleştirirse, boş inanç da dinden sayılmaya kalkışınca öylesine çirkinleşir. Sağlam bir besin nasıl çürür kurtlanırsa, benimsenmiş kurallarla düzen de boş inançlarla çürür, bir sürü ne idüğü belirsiz töre çıkarır ortaya. Eskiden yerleşmiş boş inançlardan elden geldiğince kaçmayı en doğru yol sayan kimseler, kaçma konusunda bir kör inanca saplanmış olurlar; dolayısıyla, boş inançtan kaçarken, kötü bir müshil almışçasına, iyi şeylerin de, halk devrimlerinde çoğunlukla görüldüğü üzre, kötü şeylerle birlikte sürüklenip gitmemesine dikkat etmek gerekir.

1 Plutarkhos, *De Superstitione,* X. Saturnus (Yunan mitologyasında Kronos), kendisini tahttan indirmesinler diye bütün çocuklarını doğar doğmaz yermiş. Ancak, Zeus doğduğu zaman anası Rhea, Kronos'a kundakladığı bir taşı yutturarak oğlunu kurtarmış.

2 Trient Kurultayı, Katolik Kilisesi'nin 1545-1563 yıllarında Trioller'de Trient Kenti'nde, reform akımı karşısında bu kilisenin ilkelerini güçlendirmek amacıyla topladığı din adamları kurultayıdır.

XVIII

GEZİ ÜSTÜNE

Geziler gençlerde eğitimin, yaşlılarda ise görgünün bir parçasıdır. Bir ülkeye oranın dilini biraz öğrenmeden giden kimse, geziye değil okula gitmiş olur. Gençlerin bir eğitici ya da ağırbaşlı bir lala gözetiminde geziye çıkmaları bence çok uygun bir şeydir. Ancak bu kimsenin o ülke dilini bilmesi, daha önce oraya gitmiş olması, böylece nerelerde neler olduğunu, kimlerle tanışılacağını, o yerde neler yapılabileceğini, neler öğrenilebileceğini söyleyecek durumda olması gerekir, yoksa gençler gözleri kapalı dolaşır, pek bir şey görmezler. Ne gariptir, insanlar gök ile denizden başka hiçbir şeyin görülemediği deniz yolculuklarında gezi günlükleri tutarlar da kara yolculuğunda üzerinde durulacak bunca çok şey varken hiç kimse günlük tutmaz, sanki gelişigüzel görünüler insanın kendi gözlemlerinden daha çok anlatılmaya değermiş gibi. Bu bakımdan, bir gezi günlüğü tutulmasından yanayım. Görülecek, üzerinde durulacak şeyler, özellikle elçilerin kabulü sırasında kralların sarayları; yargıçlar oturup duruşmalara bakarken mahkemeler, kilise yargı kurulları; kiliseler, manastırlar ile içlerindeki anıtlar; kentlerin kasabaların suları ile kaleleri, limanları, koyları; eski yapılar, yıkıntılar; kitap sarayları; okullar, varsa dersler, tartışmalar; deniz ulaşımı, donanmalar; büyük kentler yakınındaki eğlence yapıları, genel eğlence bahçeleri; silahlıklar, tersaneler, yığınaklar; pazar yerleri, borsalar, ambarlar; ata binme alanları, kılıç oyunları, asker eğitimi gibi şeyler; ileri gelen kimselerin gittiği tiyatro oyunları; mücevherlerle tarihsel giysilerin saklandığı hazine odaları; sanat derlemeleri; seyrek görülebilecek şeyler; sözün kısası gittikleri yerlerin ilgi uyandırabilecek her yönü. Gerçekte bütün bunları eğiticinin ya da lalanın titizlikle sorup öğrenmesi gerekir. Tören alayları, oyunlar, şenlikler, düğünler, gömme törenleri, idamlar gibi gösterilerin pek üstüne düşülmese de olur, ama bunlardan büsbütün de vazgeçilmemelidir. Genç bir insanın kısa zamanda, az gezmekle çok şey öğrenmesini istiyorsanız şunları gözönünde tutmanız gerekir: ilkin,

yukarda söylendiği gibi, yolculuğa çıkmadan önce gideceği yerin dilini biraz öğrenmeli; sonra, gene belirtildiği gibi, yanında o ülkeyi tanıyan bir eğitici ya da lala bulunmalı. Yanına, gideceği ülkeyi gösteren, kendisine kılavuz olabilecek bir harita ya da kitap almalı. Bir de gezi günlüğü tutmalı. Bir kentte ya da kasabada çok uzun kalmamalı, her yere gerektiği ölçüde zaman ayırmalı, daha çok değil. Bir kentte kalacağı zaman, oturduğu yeri arasıra değiştirerek kentin bir ucundan öbürüne taşınmalı; yeni tanışıklıklar kurmanın en iyi yolu budur. Yurttaşlarıyla düşüp kalkmaktan sakınmalı, o yabancı ülkede seçkin kimselerin gittiği yerlerde yiyip içmeli. Bir yerden başka bir yere taşınırken, orada oturan ileri gelen kimselerden birine tanıtılmış olmalı, görmek öğrenmek istediği şeylerde o kimsenin yardımından yararlanmalı. Böylece, az zamanda çok yarar sağlayarak gezi süresini kısaltabilir. Gezi sırasında kurması gereken tanışıklıklara gelince, en yararlısı elçilik yazmanları ile yardımcılarını tanımaktır, çünkü böylelikle bir ülkede dolaşırken birçok kimsenin deneylerinden yararlanma olanağı bulabilir. Ayrıca, yabancı ülkelere ün salmış bellibaşlı kimseleri görmeli, gerçekte kazandıkları ünün adamı olup olmadıklarını öğrenebilmek için ziyaretlerine gitmeli. Kavgadan patırtıdan kaçınmak için gereken titizliği göstermeli; kavgalar çoğunlukla kadın, işçi, kabadayılık, boşboğazlık yüzünden çıkar. Çabucak parlayan kavgacı kimselerle düşüp kalkmaktan kaçınmalı, çünkü bunlar onu da kendi kavgalarına sokabilirler. Bir gezgin yurduna döndü mü, gezip gördüğü yerleri büsbütün ardında bırakmamalı, tanıdıklarından en değerli kimselerle mektuplaşmalı. Konuştuğu zaman, uydurma serüvenler anlatacağına, kendisine sorulan soruları yanıtlamalı. Kendi yurdunun törelerini bırakıp da gezdiği yabancı ülkelerinkini kapmamış olduğunu, ancak dışarda derlediği bilgilerden birkaç küçük çiçeği yurdunun törelerine takıverdiğini davranışlarıyla göstermeli.

XIX

ÜLKE YÖNETİMİ ÜSTÜNE

İnsanın, pek az şeyin yokluğunu çekerken, pek çok şeyden korkması yürekler acısı bir durumdur. İşte hükümdarlar çoğunlukla bu durumdadır. En yükseğe varmışlardır, erişilecek hiçbir şeyleri yoktur artık, bundan dolayı içleri uyuşmaya başlar, abuksabuk kuruntulara kapılır gölgelerden işkillenirler, böylece düşünceleri bulanır. *Kutsal Kitap*'taki "Kralların yüreği anlaşılmaz"[1] sözünün nedenlerinden biri de budur. Bir sürü kıskançlıklarla dolup taşan, öteki duyguların hepsine yön verecek bir temel amaçtan yoksun olan her insan yüreği kararır, anlaşılmaz bir durum alır. Bundan dolayı krallar çoğunlukla kendilerine birtakım avuntular bulur, boş şeylerle oyalanırlar: ya yeni yapılar kurarak: ya yeni sanlar bağışlayarak; ya birilerini yükselterek; ya da Neron'un[2] harp çalmaya, Domitianus'un[3] keskin okçuluğa, Commodus'un[4] kılıç oyunlarına, Caracalla'nın[5] araba sürmeye düşkünlüğü gibi, bir sanatta bir uğraşta ustalık kazanmaya çalışarak gün geçirirler. Bütün bunlar, insan kafasının, büyük bir işte yerinde saymaktansa küçük işlerle oyalanarak daha çok dirlik kazanacağı gerçeğini bilmeyen kimselere inanılmaz gibi gelir. Başa geçişlerinin ilk yıllarında talihleri yolunda gitmiş, ülkeler fethetmiş kralların da, her ilerlemenin bir sonu olduğundan, bir gün talihleri ister istemez dönünce, Büyük İskender, Diocletianus,[6] bizim zamanımızdan V. Karl[7] ile benzerleri gibi, son yıllarında kötü kuruntulara saplandıklarını mutsuzlaştıklarını görüyoruz; çünkü ilerlemeye alışan kişi, bir engel karşısında durmak zorunda kalınca, kendine saygısını yitirir, bambaşka bir insan olur çıkar.

İyi bir ülke yönetiminin ne olduğuna gelince, bu erişilmesi hayli güç, eşine az rastlanır bir şeydir, çünkü ölçü de ölçüsüzlük de karşıtlıklardan doğar. Ama karşıtları birleştirmek başka, birbirinin yerine koymak başka şeydir. Bu konuda Apollonius'un[8] Vespasianus'a söylediği sözler örnekler bir ders verir: "Neron neden düştü?" diye sormuş

Vespasianus, Apollonius da: "Harp çalmayı, akort etmeyi iyi bilirdi, ama ülkeyi yönetmekte telleri kimi zaman çok gerer, kimi zaman da çok gevşetirdi," demiş. Hiç kuşkusuz, ülke yönetiminde hiçbir şey, baskıyı yerli yersiz bir arttırıp bir azaltmak kadar yetkileri sarsmaz.

Ancak, son zamanlarda kralların yönetim işinde gösterdikleri bütün bilgeliğin, yaklaşan tehlikelerle karışıklıkları önleyici somut, temel çözüm yollarından daha çok, bunlardan kılpayı kurtulmak için başvurulan birtakım kurnazlıklara, inceliklere yöneldiği de bir gerçektir. Ama bu tehlikeli bir oyundur, böyle yapacaklarına tetikte bulunup yaklaşan tehlikelerin büyümesini önlemeleri çok daha yerinde olur, çünkü ne bir kıvılcımın ateşi tutuşturması engellenebilir, ne de bunun nerden geleceği belli olur. Kralların karşılaştığı güçlükler hem sayısız hem de çetindir ama en büyük güçlük çoğunlukla onların kişiliklerinden doğar, çünkü Tacitus'un pek güzel belirttiği gibi, birbirini hiç tutmayan şeyler istedikleri az rastlanan bir durum değildir: "Sunt plerumque regum voluntates vehementes et inter se contrariae."[9] Bir işin yapılması için buyruk verip, o işin gerçekleşmesinde başvurulması gereken yolları hoşgörmemek kralların işlediği en büyük yanlışlardandır.

Kralların, komşularıyla, karılarıyla, çocuklarıyla, yüksek din adamlarıyla, kilisenin papazlarıyla, soylu kişilerle, kibar takımıyla, beylerle, tüccarlarla, halkla, savaşçılarla ilişkisi olur, iyi dikkat edilip denetlenmezlerse bunların hepsinden de tehlike gelebilir. İlkin komşuları ele alırsak, bunlarla ilişkiler çok değişken durumlara dayandığından, hepsi için genel kurallar koyamayız, yalnız her zaman işleyen tek bir kural bunun dışındadır. O da komşulardan hiçbirinin, topraklarını genişleterek, ticareti kendi yönüne çekerek, saldırılarla çok yakına gelerek, ya da benzeri yollardan büyümemesi, böylece her zamankinden daha çok sakınca yaratabilecek bir duruma gelmemesi için, kralın her an tetikte bulunmasıdır. Böyle şeyleri önceden görüp önlemek genellikle kralın özel danışma kurullarının işidir. İngiltere kralı VIII. Henry, Fransa Kralı I. François, İmparator V. Karl üçlüsü zamanında sınırlar konusunda büyük bir titizlik gösterilmiş, bu kurallardan herhangi

biri zorla tek karış toprak almaya yeltense öteki kişi birleşerek hemen bir güç dengesi kurmuş, gerekirse savaşı bile göze alıp, ağır koşullara malolacak bir barışa hiçbir zaman yanaşmamışlardı. Aynı durum, Napoli Kralı Ferdinand, Floransa Dükası Lorenzius Medicis, Milano Dükası Lodovicus Sforza arasındaki, Guicciardini'ye[10] göre İtalya'nın güvenliğini sağlamış olan, antlaşmada da göze çarpar. Kimi skolastikçi düşünürlerin, uğranmış bir zarar ya da bir kışkırtma durumu olmasa bile, sürekli bir tehlikeden duyulan haklı korkunun bir savaş açmaya yetecek geçerli neden olduğu su götürmez bir gerçektir.

Hükümdarların karılarına gelince, bu konuda anılacak birtakım acı örnekler vardır. Livia,[11] kocasını zehirlediği için dillere düşmüştür; Sultan Süleyman'ın karısı Hürrem Sultan o ünlü şehzade Mustafa'yı ortadan kaldırdıktan başka hanedanı da, tahtın geleceğini de altüst etmiştir; İngiltere Kralı II. Edward'ın kraliçesi,[12] kocasının tahttan indirilmesinde de öldürülmesinde de en önemli etken olmuştur. Bu tür tehlikeler çoğunlukla, kadınların kendi oğullarını yükseltmek istedikleri ya da kötü yol tuttukları durumlarda başgösterebilir.

Hükümdar çocuklarının yol açtığı tehlikeler de sayısız acıklı olayla sonuçlanmış, genellikle babaların oğullarından kuşkulanmaları her zaman uğursuzluk getirmiştir. Yukarıda adı anılan şehzade Mustafa'nın öldürülmesi Süleyman'ın soyu için çok uğursuz sonuçlar doğurmuş, Süleyman'dan bu yana tahta çıkanların yabancı kandan gelme, haksız yere başa geçmiş kimseler olduğu yolunda kuşkular yaratmıştır; çünkü II. Selim'in, babasının öz çocuğu olmadığı ileri sürülür. Konstantinus'un Crispus[13] gibi uysal bir genç prensi öldürtmesi kendi soyu için aynı uğursuzluklara yol açtı, oğulları Konstantinus da Konstans da korkunç bir biçimde öldüler, öteki oğlu Konstantius'un ise sonu bunlardan daha iyi olmadı, hastalanarak eceliyle öldü gerçi, ama Julianus kendisine karşı silahlı bir ayaklanmaya geçtikten sonra. Makedonya Kralı II. Philip'in oğlu Demetrius'un[14] öldürülmesi de karşılıksız kalmadı, Philip ettiği işe yanarak, oğlunun acısı içinde öldü. Bu örnekler çoğaltılabilir. Ama böyle bir güvensizliğin babaya uğur getirdiği pek az görülmüş, ya da hiç

görülmemiştir; ancak oğullar, I. Selim'in babası Bayazıd'a karşı, İngiltere Kralı II. Henry'nin[15] üç oğlunun da babalarına karşı giriştikleri türden silahlı bir ayaklanmaya girişmişlerse iş değişir.

Yüksek din adamlarına gelince, çok güçlü, gururlu oldukları durumlarda bunlardan da tehlike gelebilir: tıpkı Canterbury başpiskoposları Anselmus[16] ile Thomas Beckett'in[17] ellerinde asaları ile nerdeyse kralın kılıcına karşı koymaya kalkışmaları gibi. Oysa karşı koydukları krallar da William Rufus, I. Henry, II. Henry gibi yiğit, yüce krallardı. Ama böyle bir tehlike ancak, yüksek din adamlarının yabancı bir güç kaynağından destek gördükleri, kralın ya da kilise büyüklerinin buyruğuyla atanmayıp da halk oyuyla seçilip görevlendirildikleri durumlarda başgösterebilir.

İleri gelen soylu kişilere gelince, bunları uzakta tutmak hiç de yanlış olmaz, ama bunları baskı altında tutmak, krala kesin bir egemenlik sağlamakla birlikte onun güvenliğini, her istediği işi yapabilme yeteneğini azaltıyor. Bunu İngiltere Kralı VII. Henry üstüne yazdığım tarihte belirtmiştim. VII. Henry, soylu kişilere baskı yaptı, bu yüzden de birçok güçlükler, karışıklıklar başgösterdi, çünkü soylu tabaka kendisine bağlı kalmakla birlikte, yaptığı hiçbir işte ona yardımcı olmadı, sonunda her işi gerçekte kendisi yapmak zorunda kaldı.

Kibar takımına gelince, dağınık bir tabaka oldukları için bunlardan pek tehlike gelmez. Arasıra yüksekten atarak konuşurlar ama bunun bir zararı dokunmaz. Ayrıca, ileri gelen soylu kişilerin aşırı yükselmelerini önlemek için bunlar bir denge öğesi olarak işe yarar, halka da daha yakın olduklarından, halktan gelen kargaşalıkları en iyi bunlar yatıştırır.

Tüccarlar, tıpkı insan gövdesindeki toplardamarlara benzerler. Bunların işi iyi gitmezse, ülke, bütün üyeleri sağlam ama damarlarındaki kanı kurumuş bir gövdeye döner. Bunların vergilerini, yükümlerini arttırmak bir krala pek az yararı dokunacak bir şeydir, çünkü bu yolla sağlanacak kazanç, yitirilecek olanlar yanında önemsiz kalır, birtakım vergiler artar, ama alımsatım bütünüyle azalır.

Halk kitlelerinden gelecek tehlike, başlarında yetenekli büyük

önderler bulunmadıkça, dinlerine, törelerine, geçim yollarına dokunulmadıkça pek azdır.

Askerlere gelince, bunların bir yere kümelenmiş bütün bir kitle, bahşişe alışmış bir topluluk olarak bulunduğu ülkeler tehlikededir. Yeniçerilerle Roma'nın Praetorien'leri buna örnektir. Ama eğitilir, değişik komutanlar buyruğunda değişik yerlerde görevlendirilir, bahşiş de almazlarsa, hem savunma hem güvenlik yönünden yararlıdırlar.

Krallar, etkileriyle iyi ya da kötü günlere yol açan yıldızları andırırlar. Çok saygı görürler ama rahat nedir bilmezler. Krallara verilebilecek bütün öğütleri şu iki uyarı özetler: "Memento quod es homo,"[18] bir de "Memento quod es Deus," ya da "vice Dei"[19]. Birincisi kralların gücünü, ikincisi de istemlerini dizginler.

1 *Kutsal Kitap*, Süleymanın Meselleri, XXV, 3.

2 İ.S. 54-68 yılları arasında Roma imparatorluğu yapmış olan Neron'un zorbalığı dillere destandır. Güzel sanatlara büyük bir tutkusu vardı Neron'un. Güzel harp çaldığı, ateşe verdiği Roma'nın yanışını harp çalarak seyrettiği söylenir. Uyruklarının, zorbalığına karşı ayaklanmasıyla, kendi canına kıymış, son sözü "Ne büyük bir sanatçı ölüyor," olmuştu.

3 Domitianus İ.S. 81-96 yılları arasında Roma imparatoruydu. Vespasianus'un oğludur. Çok zorba bir yönetim kurmuştur. Öldürmeyi tasarladığı iki subay, onu öldürmüştür.

4 İ.S. 180-192 yıllarında imparatorluk yapmış Commodus da Marcus Aurelius'un oğluydu. En kanlı imparatorlardan biri olan Commodus gladyatörlüğe çok hevesliydi. Roma'nın Herkülü diye ünlenmek isterdi. Karısı onu zehirlemiş, zehirin etkisi yetmeyince gladyatörlere öldürtmüştü.

5 Septimus Severus'un oğlu Caracalla İ.S. 211-217 yıllarında Roma imparatoruydu. Çok zorba olduğu, kardeşi Geta'yı anasının kolları arasında öldürdüğü söylenir. Sirkleri, dövüşleri çok sevdiği için kendisi de gösterilere katılırdı. Avlanmayı, araba sürmeyi severdi.

6 Diocletianus, yirmi bir yıl başarılı bir Roma imparatoru olmuş, İ.S. 305 yılında tahttan çekilmiş, son yıllarını Dalmaçya'da Salona adlı yerde

toprağı işleyerek geçirmişti.

7 İspanya Kralı İmparator V. Karl da 1556 yılında tacını tahtını bırakarak San Juste manastırına çekilmiş, yalnızlık içinde 1558'de ölmüştü.

8 Tyana'lı Apollonius, birinci yüzyılda yaşamış Pythagoras'çı bir filozof. Her şeyden elini eteğini çekerek yaşamış, kendini bilgeliğe, mucizeler yaratmaya vermişti. Buradaki alıntı Philostratos'un onun yaşamöyküsünü anlatan *Tyana'lı Apolonius* yapıtındandır. (V, 28).

9 "Kralların istekleri çoğunlukla hem güçlü hem birbiriyle çelişiktir." Alıntı gerçekte Tacitus'tan değil Sallustius'tandır: *Jugurtha*, 113.

10 Francesco Guicciardini (1482-1540), Floransa'da doğmuş ünlü bir İtalyan tarihçisi. *Storia d'Italia* adlı ünlü yapıtı ölümünden yirmi yıl sonra çıkmıştı.

11 Livia'nın, kocası İmparator Augustus'u, oğlu Tiberius'un tahta çıkabilmesi için zehirlemiş olduğu söylenir.

12 Kraliçe Isabella of Anjou, Fransa Kralı IV. Philippe'in kızıydı. 1325'te dostu Roger Mortimer ile birlikte Fransa'ya kaçtı. Ertesi yıl İngiltere'ye dönerek kocası II. Edward'ın tahttan düşürülmesi, sonra da öldürülmesi için hazırlanan tuzaklara önayak oldu.

13 Konstantin'in, karısı Fausta'nın birinci evliliğinden olma oğlu Crispus, annesinin gammazlaması yüzünden, İmparator'un buyruğuyla korkunç bir biçimde öldürülmüştü. Ama çok kısa bir süre sonra, aynı sonuç Fausta'nın kendisini de bekliyordu.

14 Demetrius, Makedonya Kralı II. Philip'in oğluydu. Kardeşi, Demetrius'un babasını tahttan düşürmeye hazırlandığı yolunda bir söylenti çıkarmış, bunun üzerine Philip'in buyruğuyla İ.Ö. 179'da öldürülmüştü.

15 II. Henry 1189'da Fransa'da hastalanarak ölmüş, sonra oğulları Richard (Aslan Yürekli), Henry, John arasında taht kavgası patlak vermişti.

16 Anselmus, II. William ile I. Henry zamanında Canterbury

başpiskoposuydu. Değerli bir din bilginiydi, ama Kilise'nin hakları için diretmesi, iki kralla da arasını açmıştı.

17 Thomas Beckett, Canterbury başpiskoposu olarak Anselmus'un yolunu izlemiş, başlangıçta çok iyi arkadaşı olan II. Henry ile arası açılmış, 1170'te kralcı dört şövalye onu kendi katedralinde öldürmüşlerdi.

18 "Bir insan olduğunu unutma."

19 "Bir Tanrı" ya da "Tanrının vekili olduğunu unutma."

XX

ÖĞÜT ÜSTÜNE

İnsanın insana gösterdiği en büyük güven, karşılıklı öğüt alıp vermektir. Başka türlü güvenlerde insan ancak belli şeyleri, topraklarını, malını, çocuklarını, saygınlığını koyar ortaya, ama öğüdünü almaya hazır olduğumuz kimseye, her şeyimizle güveniriz. Bu güven ile bağlılık karşısında, öğüt verenin yükümlülüğü ise çok daha büyüktür. En bilge kralların, öğüt almayı büyüklüklerine gölge düşüren, değerlerini küçülten bir şey olarak görmemeleri gerekir. Tanrı bile bu kuralın dışında olmadığı için kutsal oğluna "Büyük Öğütçü" adını da verir.[1] Süleyman: "Öğütle pekişir işler,"[2] diyor. Her iş, başlangıçta bir iki sarsıntı geçirir, bu sarsıntılar danışma yoluyla iyice incelenip ortadan kaldırılmazsa, işler talihin dalgalarına bırakılmış olur, ne bir tutarlılık ne de süreklilik kazanılır; bir sarhoşun sağa sola yalpalamasına döner her şey. Süleyman'ın oğlu[3] da babasının gerekli bir şey saydığı öğüdün ne etkili olduğunu görmüştür: çünkü Tanrının sevgili ülkesi önce kötü öğütler yüzünden sarsılmış parçalanmıştır. Bundan, kötü öğütlerin her çağda özelliği olan iki noktayı öğrenebiliriz; birincisi, böyle öğütleri verenlerin genç oluşu, ikincisi sertlik ile baskıya inanmalarıdır.

İlkçağda, öğüdün krallar için ne gerekli, vazgeçilmez bir şey olduğu örneklerle dile getirilmiştir. Birinde, Jupiter öğüdün simgesi olan Metis ile evlenir, böylece hükümdarın öğütle evli olduğu belirtilir. Öğüdün vazgeçilmezliği konusunda da şu masal anlatılır: Jupiter Metis ile evlendikten sonra, Metis ondan gebe kalır, ama Jupiter onu daha çocuğunu doğurmadan yer; bunun üzerine gebelik ona geçer, Pallas bütün silahlarıyla onun kafasından doğar.[4] Bu korkunç masal, yönetimi elde tutmanın gizlerini, kralların devlet danışmanlarından nasıl öğüt almaları gerektiğini gösterir: ilkin, sorunlar danışmanlara iletilmeli, böylece çözüm ana karnına düşmeli; ama tasarlanan işler öğüdün karnında gelişip bir biçim aldıktan, doğmaya hazır derecede

olgunlaştıktan sonra, kral işin yürütülmesini danışmanlara bırakmamalı, sanki onların hiç etkisi olmadan her şeyi kendi hazırlayıp kotarmış gibi işe el koymalı; bütün dünyaya bu konudaki buyruklarda kararı da kendisi vermiş gibi görünmeli, (çünkü bunlar daha etkili daha güçlü ortaya çıkmakla tıpkı tepeden tırnağa silahlı doğan Pallas'ı andırırlar,) sonra, daha da çok ün kazanmak için bu kararları yalnız yetkilerinin kullanılmasından değil, kendi kafasıyla düşüncelerinden doğmuş gibi göstermelidir.

Şimdi de öğüdün sakıncaları ile bu sakıncalardan kaçınma yolları üzerinde duralım. Danışmanları çağırıp onlardan öğüt istemenin üç sakıncası vardır: birincisi, işlerin açıkça görüşülmesiyle, saklı gizli diye bir şeyi kalmaması; ikincisi, kralların kendilerini öğüt almakla küçük düşmüş, yetkileri zedelenmiş gibi duymaları; üçüncüsü, öğüdün içten olmaması, öğüt alandan daha çok verenin çıkarına uygun düşmesidir. Bu sakıncalara karşı, İtalya'da gizli kabine toplantıları önerilmiş, sonra bu öneri Fransa'da kimi krallarca yürürlüğe konmuştur; hastalıktan daha kötü bir ilaçtır bu.

Gizliliğe gelince, krallar her işi her danışmana söylemek zorunda değildir, danışılacak iş ile kişi konusunda birtakım seçmeler yapabilirler. Ayrıca, öğüt alan kimsenin, kendisine yapması söylenen şeyleri, yapacağı şeylerden önemli tutması da gerekmez. Krallar gizlerini açığa vurmaya kendileri dikkat etmelidirler; gizli kabine toplantılarına gelince, bunların benimseyeceği ilke, "Plenus rimarum sum"[5] olmalıdır: çok konuşmayı görev sayan birçok kimseden daha zararlı olabilir. Evet, büyük gizlilik gerektiren, kraldan başka ancak bir iki kişinin bilebileceği birtakım işlerin olduğu da bir gerçektir. Böyle küçük danışma kurulları özellikle başarılıdır, çünkü gizliliği korumalarından başka, bütün işleri aynı biçimde, aynı ruhtan sapmayan bir tutarlılıkla yürütürler. Ancak, bu durumda kralın uyanık, kendi işinden anlar bir kimse olması, düşmanlarının da kralın amaçlarını gözden ayırmayan dürüst, ona bağlı kişiler olmaları gerekir; tıpkı İngiltere Kralı VII. Henry'nin en önemli devlet işlerini Morton[6] ile Fox'tan[7] başka kimseye açmaması gibi.

Anlattığımız masal,[8] aynı zamanda krallık yetkilerinin sarsılmasından kaçınma yolunu da gösterir. Bir konuda başkasına danışan kral, yüceliğini yitirmek şöyle dursun, daha da yücelir. Danışmanlar yüzünden etkisini yitirmiş bir kral da hemen hemen hiç görülmemiştir. Evet, danışanlardan biri gereğinden çok güçlenmiş ya da birkaçı elbirliği etmiş olursa işler değişir, ama bu hemen alışılacak, sonuçları önlenebilecek bir durumdur.

Son sakınca ise, birtakım kimselerin kendi çıkarlarını gözeterek öğüt vermeleridir. "Non inveniet fidem super terram,"[9] sözü tek tek kişilerden daha çok, bir bağı belirtmek için söylenmiştir. İnsanlar arasında içten, bağlılık gösterecek, özü sözü bir, düzenden dolaptan uzak kimseler de vardır; krallar çevrelerinde özellikle böylelerine yer vermelidirler. Ayrıca, danışmanlar hiçbir zaman, aralarından su sızmayacak ölçüde uzlaşmazlar, içlerinden biri nasıl olsa alttan alta ötekileri gözetler. Biri, herhangi bir partinin ya da kendisinin çıkarlarını gözeterek öğüt verecek olsa, bu hemen kralın kulağına gider. En iyisi, kralların danışmanlarını, danışmanların kralı tanıdıkları ölçüde yakından tanımasıdır:

"Principis est virtus maxima nosse suos."[10]

Öte yandan, danışmanlar da kralın özel yaşamına çok burunlarını sokmamalıdır. Gerçek danışman, efendisinin huyunu anlamaktan daha çok, devlet işlerinde ustadır. Ancak böylelikle krala öğüt verebilir, yoksa onun gönlünü eğlendirmekten öteye geçemez. Kralın, danışmanlarıyla hem ayrı ayrı hem de topluca görüşmesinde özellikle yarar vardır, çünkü yalnızken insan düşüncelerinde daha özgür, başkaları yanında daha çekingendir. Başbaşa olunca insan kendi yaradılışını olduğu gibi ortaya koyar, ama bir toplulukta daha çok başkalarının etkisi altında kalabilir; bu bakımdan, görüşmelerde iki yola da başvurulmalıdır. Sıradan yaradılışta olanlarla, açıklığı sağlamak için özel olarak, daha yüksek yaradılıştakilerle de, saygıyı korumak için toplulukta görüşülmeli. Kralların yalnız birtakım sorunlarla ilgili olarak öğüt almaları, kişilerle ilgili soruşturmalarda da bulunmazlarsa hiçbir işe yaramaz, çünkü sorunlar tek başlarına cansız

resimlere benzer, işbaşına gelecekleri iyi seçmek ise iyi bir yönetimin en canalıcı gerekliliğidir. Kişileri bir kuram ya da matematik ilkesi uygularcasına, genel huylara, yaradılışlara ayırarak tanımaya çalışmak yetmez. Bireylerin seçiminde en yerinde yargılara varılabileceği gibi, en büyük yanlışlar da işlenebilir. "Oprime consiliarii mortui,"[11] pek yerinde bir sözdür; danışmanların kaçamağa saptığı yerde kitaplar doğruyu söyler. Bu nedenle, kitaplara, özellikle yazarları devlet çarkında yer almış kitaplara danışmak da iyi bir şeydir.

Günümüzde danışma kurulları çoğunlukla, konuların tartışıldığı yerler olmaktan daha çok, konuşulduğu tanıdık toplantılarıdır, üstelik buralarda varılan kararlarla uygulamalar çok hızlıdır. Önemli durumlarda, konuyu bir gün ertelemek, ertesi günden önce hiç konuşmamak daha iyi olur: "in nocte consilium."[12] İngiltere ile İskoçya'nın birleşmesini görüşen ağırbaşlı, düzenli kurulda böyle yapılmıştı. Bu kurula gönderilecek dilekçeler için belli günler ayrılmasını salık veririm, çünkü böylece hem dilekçe sahipleri işlerinin görüleceğine güvenebilirler, hem de öteki oturumlar devlet işlerinin görüşülmesine ayrılır, eldeki işlere bakılır. Kurulda görüşülecek işleri hazırlayacak yarkurullara koyu partili kimseleri seçip, sonra onların yantutmazlığını sağlamaya çalışmaktansa, daha baştan yantutmaz kimseleri seçmek daha iyidir. Ayrıca, ticaret, maliye, savaş, dilekler, iller için sürekli yarkurullar bulundurulmasını da salık veririm, çünkü İspanya'daki gibi ayrı ayrı danışma kurulları, onların üstünde de bir başka kurul bulundurmak, gerçekte sürekli yarkurullardan başka bir şey değildir, ancak bu kurulların yetkileri daha büyüktür. Bu kurullara kendi alanlarında bilgi verecek hukukçular, denizciler, darphane görevlileri gibi kimseler önce yarkurullarda, sonra da gerekirse kurullarda dinlenmeli. Ama bunlar hep bir arada ya da hak savunucusu olarak gelmemeli, çünkü o zaman kurulu aydınlatmaya değil, gürültüye boğmaya gelmiş olurlar. Görüşme masasının uzun ya da dört köşe olması, iskemlelerin duvar boyunca dizilmesi önemsiz biçim sorunları gibi görülebilir, ama pek öyle değildir. Uzun bir masanın başındaki birkaç kişi, işleri kendi aralarında istedikleri gibi evirir çevirirler, ama dörtgen

masada, danışmanın düşüncelerinden onun yanında oturmayanlar da yararlanabilirler. Bir kral, kurula başkanlık ediyorsa görüşülen konuda hangi yanı tuttuğunu açık açık belli etmekten çekinmeli, yoksa danışmanlar kendi görüşlerini söyleyeceklerine onun görüşüne ayak uydurur, özgürce öğüt verecekleri yerde, hep bir ağızdan "evet efendim" havası tuttururlar.

1 *Kutsal Kitap*, İşaya, IX, 6.

2 Kutsal Kitap, Süleymanın Meselleri, XX, 18.

3 Süleyman'ın oğlu Rehoboam'dı. Babasından sonra İsrail'e kral olmuş, yaşlı danışmanların öğüdüne kulak asmayıp gençlerin öğüdüne uyarak halka büyük bir baskı yapmış, sonra halk ayaklanarak onu kovmuş, ülke de ikiye bölünmüştü. Bkz. *Kutsal Kitap*, I. Krallar, XII, 6-18.

4 Hesiodos, *Theogonia* 886.

5 "Her yanım çatlaklarla dolu." Terentius, *Hadım*, 1, 2, 25.

6 John Morton, Canterbury Başpiskoposu, adalet bakanı, kardinal olarak görev yapmış, VI. Henry ile VII. Henry'nin en yakın desteği, danışmanı olmuştu.

7 Richard Fox. Winchester Başpiskoposuydu. Oxford kolejlerinden "Corpus Christi"nin kurucusudur. VII. Henry'nin en güvenilir adamıdır. Ona kral oluşundan önce de hizmet etmiş, krallığı sırasında da yakın destekleyicisi olmuştur. Kendisi sonradan Exeter piskoposluğuna atanmıştır.

8 Jupiter ile Metis'in masalı.

9 "Yeryüzünde bağlılık göremeyecek." *Kutsal Kitap*, Luka, XVIII, 8.

10 "Bir kral için en büyük erdem, uyruklarını tanımasıdır. Martialis, Epigrammata, VIII, 15, 8.

11 "En iyi danışman ölülerdir." Diogenes Laertios, VII, 1, 3, 99.

12 "Gece, öğüt getirir."

XXI

GECİKME ÜSTÜNE

Talih bir pazara benzer. İnsan biraz beklemeyi bilirse, çoğunlukla fiyatlar düşer. Kimi zaman da Sibylla'nın yaptığı gibi,[1] ilkin bütünü için belli bir fiyat istenen mal, parça parça yakılarak azaltılsa bile, ilk fiyat değişmeden kalır. Ünlü bir sözün de belirttiği gibi, fırsat ilkin alnındaki perçemini gösterir, yakalayamazsan kafasının dazlak yanını çevirir; ya da ilkin testinin kulpunu uzatır, sonra tutulması güç olan karnını çeviriverir. Bir işe zamanında başlamaktan, zamanında iş yapmaktan daha büyük bir erdem yoktur. Tehlike insana bir kez önemsiz görünmekle önemsiz olmaz; insanın başına gelen tehlikelerin çoğu da açıktan açığa değil, sinsice gelir. Gelecek tehlikeyi daha bize yaklaşmadan yarı yolda önlemek, ha geldi ha gelecek diye uzun süre gözetmekten yeğdir, çünkü çok gözetleyen kimse eninde sonunda uyuyakalır. Öte yandan, ayın alçak olduğu zamanlarda, düşmanın sırtına vuran ışığına aldanıp, uzayan gölgelere okları zamanından önce atıvermek, ya da yayı erken germekle tehlikeyi dürtüp uyandırmak, aynı derecede bir başka aşırılık sayılır. Daha önce söylediğimiz gibi, işe girişmek için uygun anın gelip gelmediğini iyice ölçüp biçmek gerekir. Çoğunlukla da, girişilecek her işte, Argos'un[2] yüz gözüyle başlamak Briareos'un[3] yüz eliyle bitirmek, yerinde olur. Önce iyice gözetlemek, sonra da hızla işe sarılmak. Pluto'nun, politikacıyı görünmez adam yapan miğferi,[4] tasarıları gizli tutmak, yürütmede ise hızlı davranmaktır, çünkü iş yürürlüğe girdi mi, gizliliği hiçbir şey hızdan iyi sağlayamaz; tıpkı hızla uçan bir merminin dönüşünün gözle izlenemeyeceği gibi.

1 Sibylla, Romalı bir ermiş kadındı. Bir gün kral Tarquinius'a gelerek ona dokuz kitap satmak istemiş, Kral istemeyince kitaplardan üçünü yakmış, geri kalan altısına aynı parayı istemiş. Kral gene almayınca üçünü daha yakmış, geri kalan üçü için gene aynı fiyatı istemiş. Kral en sonunda meraktan kurtulamayarak almış üç kitabı. Bu kitaplar sonradan

özel olarak saklanmış, kutsal sayılmış, Roma devletinin başı dara düştükçe bunlara başvurulmuştu.

2 Argos, Juno'nun bir ineğe dönüşmüş olan kızı Io'yu gözetlemekle görevli yüz gözlü devdi. Mercurius bu devi flütüyle uyutarak öldürmüş, Juno da onun yüz gözünü tavuskuşunun kuyruğuna serpmişti.

3 Briareos, yüz elli bir titandı.

4 Yeraltı dünyasının kralı Pluto'nun tılsımlı bir miğferi vardı, giyen görünmez olurdu. Pluto miğferini arasıra tanrılara ya da insanlara ödünç verirdi. Sözgelişi, Perseus Medusa'yı öldürmeye giderken giymişti bu miğferi.

XXII

KURNAZLIK ÜSTÜNE

Kurnazlık, aşağılık ya da çarpık türden bir bilgeliktir. Kurnaz kişi ile bilge kişi arasında yalnız dürüstlük bakımından değil, yetenek bakımından da büyük bir ayrım bulunduğu apaçıktır. Kimisi, iskambil oyununda kâğıt kurmakta ustadır ama oyun bilmez. Tıpkı bunun gibi, kimi insanlar düzen dolap çevirmekte, ikilik çıkarmakta pek usta olmakla birlikte kafasızdırlar. Ayrıca, insandan anlamak başka şeydir, işten anlamak başka şey; çünkü insan yaradılışını her yönüyle tanıyan birçok kimse, gerçekte iş alanında doğru dürüst yetenek gösteremez; bilgilerini kitaplardan çok insanları incelemekle edinmiş kimselerin durumu budur. Böyle kimseler öğüt vermekten daha çok iş görmeye yararlar, dar bir alan dışında hiçbir şeyden anlamazlar. Bunları yeni bir çevreye sokmak isterseniz, adımlarını şaşırırlar; delileri akıllılardan ayırt etmek için "Mitte ambos nudos ad ignotos, et videbis,"[1] diyen eski kural, bunlara kolay kolay uygulanamaz. Ama bu kurnazlar, küçük düzenlere kafası çalışan, küçük işlerin adamları olduklarından, dağarcıklarındaki oyunları gözönüne sermek hiç de yersiz olmaz.

Kurnazlıkta, cizvitlerin de öğütlediği gibi, insanın konuştuğu kimseyi iyice gözaltında tutması gerekir, çünkü çoğu bilge kişinin yüreği gizli kalsa bile yüzü her şeyi belli eder. Ama bunu, tıpkı cizvitler gibi, gözlerinizi, sözümona utançtan, sık sık yere dikerek yapmanız gerekir.

Başka bir oyun da, çok önemli bir şeyi çabucak elde etmek istediğiniz zaman, işinizin düştüğü kimseyi bambaşka konulardan söz açarak eğlendirmek, oyalamak, böylece düşüncesini dağıtarak, işiniz üzerinde derin düşünmesini, bir engel bulup çıkarmasını önlemektir. Sarayın hem danışmanı hem de özel yazmanı olan birini tanırım, ne zaman birtakım tasarılar imzalatmak üzere İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in önüne çıksa, Kraliçe'nin tasarılar üzerinde pek uzun boylu duramaması için, ilkin hep başka devlet işlerinden söz açardı.

Oldubittiye getirmenin buna benzer bir yolu da, işinizin düştüğü

kimseyi ivedi bir durumda, diken üstünde yakalamak, sizin işi hiç düşünemeden yapıvermesini sağlamaktır.

Bir adam, başka birinin ustaca bir başarıyla yürüteceğinden korktuğu bir işe çelme takmak isterse, bir yandan o kimsenin başarıya ulaşmasını gönülden diler görünmeli, bir yandan da aynı işe, ötekini baltalayacak bir biçimde kendisi de sarılmalıdır.

Konuşurken, tam bir şey söyleyeceğiniz sırada kendinizi tutmuşsunuz gibi ansızın duruvermek, sizi dinleyen kimsede, anlatacağınız şeylere daha büyük bir ilgi uyandırır.

Size sorular sorularak ağzınızdan alınan bir söz, kendiliğinizden söyleyeceğiniz sözlerden daha etkili olacağından, her zamanki yüzünüzden başka bir yüz takınarak tuzak kurun, en sonunda karşınızdaki sizde göze çarpan bu değişikliğin nedenini sormak zorunda kalsın. Tıpkı, "Daha önce kralın önünde hiç böyle üzgün görünmemiştim," diyen Nehemiah gibi.[2]

Pek iç açıcı olmayan sakıncalı bir durumdan söz açılacağı zaman, ilkin sözleri daha etkili olan biri konuşmaya başlayarak buzları eritmeli, sonra önemli kişi sanki bir rastlantı sonucuymuş gibi söze karışıvermeli; böylece birincinin söylediği şeylerle ilgili sorular ona yöneltilir; tıpkı Narcissus'un Claudius'a, Messalina'nın Silius'la evlendiğini anlatması gibi.[3]

İnsanın, bir sözü kendisinin çıkardığını gizlemek için, o sözü başkaları üzerine atması, "herkes diyor ki," "ortalıktaki söylentilere göre," yollu bir ağızla konuşması da kurnazlığın yöntemlerindendir.

Tanıdığım biri vardı, mektuplarında en önemli şeyi, sanki pek üzerinde durmaya değmezmiş gibi, mektubun sonuna eklediği bir çıkmada anlatırdı.

Başka bir tanıdığım da, belli bir şey söylediği zaman, ilkin hiç ilgisiz bir alay şeyden dem vurur, en sonunda da nerdeyse unutuyordum gibilerden, gerçekte anlatmak istediği noktaya dönerdi.

Kimileri de, etkilemek istedikleri kimse sanki birden üzerlerine gelivermiş de kendilerini şaşırtmış gibi davranır, ellerindeki bir mektupla

ya da o güne değin yaptıkları hiç görülmemiş bir işle oyalanarak, gerçekte söylemeye can attıkları şeylerin sorulmasını beklerler.

Kurnazlığın bir yolu da, insanın başka birinin hemen kaparak diline dolayacağı sözler söylemesi, böylece o kimsenin aracılığından yararlanmasıdır. Kraliçe Elizabeth zamanında bakanlık için birbiriyle yarışan iki tanıdığım vardı; ama birbirleriyle iyi görüştükleri için, bu konuda da oturup karşılıklı konuşmuşlardı. Biri ötekine, çöken bir krallığın bakanı olmayı sakıncalı bulduğunu, böyle bir şeyin kendisi için hiç de can atılacak bir şey olmadığını söylemişti. Öteki de hemen bu sözleri bellemiş, orda burda birçok arkadaşına, çöken bir krallığın bakanı olmayı pek de istemediğini anlatmıştı. Birinci adam bu durumu kullandı, bir yolunu bulup bu sözlerin Kraliçe'nin kulağına ulaşmasını sağladı. Çöken krallık sözünü işitince Kraliçe öyle içerledi ki, ötekinin adaylığını ağıza bile aldırmadı artık.

İngiltere'de bizim "kediyi tavada döndürmek" dediğimiz bir kurnazlık vardır: bir kimsenin birine bir şey söylemesi sonra da bu sözü karşısındaki söylemiş gibi çevreye yayması. Gerçekte de, iki kişi arasında geçmiş bir sözü, ilk söyleyenin kim olduğunu kestirebilmek kolay bir iş değildir.

Kimileri de vardır, başkalarını iğleneyip kötülemekle kendilerini temize çıkarırlar. Sözgelişi, Tigellinus'un Burrus'a yaptığı gibi: "Sen non diversas spes, sed incolumitatem imperatoris simpliciter spectare."[4]

Kimisi de öyle çok fıkra bilir ki, sözü neye dokundurmak istese, amaca uygun bir fıkrayla yapar bu işi. Böylece hem kendini korur, hem de yakıştırdığı sözleri başkalarının güle oynaya yaymasını sağlar.

Sorulan sorular arasına, verilmesi istenen karşılığı da ustaca yerleştirmek iyi bir kurnazlık yoludur; böylece karşıdaki pek çekimserliğe düşmeden isteneni söyleyiverir.

Kimilerinin de, demek istedikleri şeyi söyleyebilmek için uzun süre pusuda beklemeleri, sözü istedikleri yana çekebilmek için bin bir dereden su getirmeleri, yadırganmayacak gibi değildir. Sabır tüketen bir iştir bu ama, çok etkili bir yoldur.

Birden gelen, atak, hiç umulmadık bir soru insanı çoğu zaman bocalatır, ona içinden geçeni söyletiverir. St. Paul[5] yakınlarında değişik adla dolaşan birinin, ardından gerçek adıyla seslenilmesi üzerine birden dönüp bakması gibi.

Bütün bunlarla birlikte, kurnazlığın dağarcığındaki oyunlar sayıp dökmekle bitmez: bunların bir listesini yapmak çok yararlı bir iş olur, çünkü kurnazların bilge diye geçindiği bir devletten daha zararlı hiçbir şey yoktur.

Ayrıca bir işin görünüşteki girdisini çıktısını bilmekle birlikte, temelini kavrayamamış kimseler vardır. Bunların durumu, merdivenleri kapıları yerli yerinde, ama güzel bir odası olmayan bir evi andırır. Böyleleri, sonuçla ilgili birtakım önerilerde bulunmayı pek güzel becerirler, ama sorunları incelemek tartışmak yeteneğinden yoksundurlar. Gene de çoğu zaman bu yeteneksizliklerinden bile yararlanır, düşünceleriyle başkalarına yön veren kimseler geçinirler. Kimileri de, kendi dürüst davranışlarından daha çok, başkalarını çelmelemekle, bugünkü deyimle "başkalarının ayağını kaydırmakla" yükselirler. Ama Süleyman: "Prudens advertit ad gressus suos: stultus divertit ad dolos,"[6] der.

1 "İkisini de çırılçıplak, yabancılar arasına gönder, görürsün." Diogenes Laertius, 11, 73. Diogenes'in filozof Artissippos'tan aktardığı bir söz bu.

2 Nehemiah, Pers Kralı Artakserkses'in sarayında önemli bir göreve yüselmeyi başarmış bir Yahudiydi. Bir gün krala çıkarak, Kudüs kentinin yeniden yapılması dileğinde bulunmuştu.

3 Messalina, İmparator Claudius'un karısıydı, ama Caius Silius'a öyle tutulmuştu ki, onu, yalnız kendisinin olabilmesi için, karısından boşanmaya bile kandırmıştı. Ama Claudius'un azatlılarından Narcissus, ona karısının bu gizli ilişkisini açmış, Claudius da Silius'u hemen öldürtmüştü.

4 "Gözü birtakım çıkarlarda değildi, tek kaygusu İmparatorun güvenliğiydi." Tacitus, *Annales*, XIV, 57. Tigellinus, Neron'un

bakanlarından biriydi. Afrianus Burrus da Praetorian askerlerinin komutanıydı.

5 Londra'da St. Paul Katedrali çevresi, o zamanlar ünlü bir gezinti, dedikodu, gösteriş yeriydi.

6 "Bilge kişi adımını nereye attığına bakar: budala ise doğru yoldan hileye sapar." *Kutsal Kitap*, Süleymanın Meselleri, XIV. 15.

XXIII

BENCİLİN ÇIKARCILIĞI ÜSTÜNE

Karınca, kendi çıkarında açıkgöz bir yaratıktır, ama meyveliklerle çiçek bahçeleri için büyük bir yıkımdır. Kendi çıkarlarına çok düşkün kimseler de toplum için böyle zararlıdır. Sevgini kendi benliğinle toplum arasında dengeli bir biçimde paylaştır, kendi çıkarımı gözeteyim derken başkalarına, özellikle kralınla ülkene, kötülük etme. İnsanın bütün eyleminin ekseni kendi benliği olursa, içler acısı bir durumdur bu. Tıpkı yeryuvarlağının durumu gibi. Gökkürede bulunan her şey başka bir odak çevresinde ortak dönerken, yalnız yeryuvarlağı sıkı sıkı kendi ekseninde durur.[1] Hükümdarların her şeyi kendilerine göre ölçmeleri bir bakıma hoşgörülebilir, çünkü onlar yalnız kendileri değildirler, iyi ya da kötü durumda olmaları toplumun durumuna bağlıdır. Ama kralın bir uyruğunun ya da bir cumhuriyet yurttaşının yalnız kendini düşünmesi çok yanlış bir şeydir. Böyleleri ellerinden geçen her işi, ne yapar yapar kendi çıkarlarına yontarlar; bunun da çoğunlukla devletin ya da bağlı bulundukları efendinin çıkarıyla çelişmesi kaçınılmaz bir şeydir. Onun için, krallarla devletler, adamlarını, küçük işler dışında, bu nitelikten uzak kimseler arasından seçmelidirler. İşleri daha da kötüye götürecek bir şey, dengenin bozulmasıdır. Uşağın kendi çıkarını efendisininkinden üstün tutması yeterince bir dengesizliktir; öte yandan, uşağın küçücük bir çıkar uğruna efendisinin büyük bir işini bozması aşırılığın ta kendisidir. Ama birtakım kötü memurların, hazine sorumlularının, elçilerin, komutanların, aynı türden olan bütün çıkarcı, rüşvetçi devlet görevlilerinin durumu budur. Bunlar efendilerinin büyük, önemli işlerini altüst etme pahasına, terazide hep kendi kefelerini ağır tutarlar. Çoğunlukla, bu yoldan sağladıkları çıkar kendi ölçülerine göredir, ama bunun karşılığında verdikleri zarar, efendilerinin büyüklüğü oranındadır. Bu aşırı benciller, bir yumurta pişirmek için bile koca bir evi ateşe verecek yaradılıştadırlar. Oysa bu türlüleri çoğunlukla efendilerinin güvendiği insanlardır. Çünkü bütün çabaları onların gönlünü hoş etmek,

bu arada bir yandan da kendi çıkarlarına bakmaktır. Bu iki işi de efendilerinin sırtından yürütürler.

Bu nedenle, kendi çıkarına düşkünlük, her yönüyle aşağılık bir şeydir. Ev yıkılmadan az önce çekip giden sıçanların bilgeliği gibi tıpkı, yeri kazıp kendine bir kovuk açan porsuğu yuvasından zorla kaçıran tilkinin bilgeliği gibi. Avını yutacağı zaman gözyaşları döken timsahın bilgeliği gibi. Ama özellikle, Cicero'nun Pompeius'u tanımlayan "sui amantaes, sine rivali"[2] sözündeki türden kimselerin çok daha mutsuz olduklarını unutmamak gerekir. Bunlar bütün zamanlarını kendilerine ayırdıklarından, önünde sonunda, bencil bilgelikleriyle kıskıvrak bağladıklarını sandıkları talihin bir cilvesine kurban gidiverirler.

1 Bacon, evren konusunda, yer-merkezli Ptolemaios görüşüne inanıyordu.

2 "Kendinden başkasını sevmemek." Cicero, *Ad Quintum Fratrem*, III, 8.

XXIV

YENİLİKLER ÜSTÜNE

Canlıların yavruları ilk doğdukları zaman nasıl biçimsizse, zamanın doğurduğu yenilikler de öyledir. Bununla birlikte, bir aileye ilk onur kazandıran kimse nasıl kendinden sonra gelenlerin çoğundan daha değerli sayılırsa, ilk örnek davranış da (iyi ise) bir daha kolay kolay yansılanamaz. Kötülük, insanın bozuk yaradılışına uygun düştüğünden, doğal akışıyla gitgide daha güçlenir; iyilik ise bütün zorlama eylemlerde olduğu gibi, başlangıçta en güçlüdür. Ama her ilaç bir yeniliktir, yeni ilaçları kullanmak istemeyenleri yeni hastalıklar bekler, çünkü zaman yenilik üstüne yenilik getirir. Peki, zaman zorunlu olarak her şeyi kötüye dönüştürür, insan bilgeliği ile kavrayışı da iyiye yönelmezse, ne olacak bu gidişin sonu? Alışkanlık diye benimsenmiş bir şeyin iyi olmasa bile yadırganmadığı, uzun zaman yanyana bulunmuş şeylerin ise, yararlı olsalar bile, bu uyumdan yoksun oldukları, bundan dolayı da yadırgandıkları, bir gerçektir. Üstelik, yeni şeyler tıpkı yabancılar gibi, ilgi uyandırmakla birlikte pek sevilmezler. Zaman yerinde saysaydı, bütün bunların bir zararı olmazdı; gelgelelim zamanın bu hızlı akışı içinde eski bir törenin korunması için ayak diremek, yenilik kadar çetin bir şey olabilir, eskiye çok saygı duyanlar yenilere alay konusu durumuna düşerler. Bundan dolayı insanların yeniliklerde, kendi kendini büyük ölçüde ama sessizce, ağır ağır, hiç belli etmeden yenileyen zamanı örnek almaları iyi bir şey olur. Yoksa, yeni olan her şey beklenmeden gelir, kiminin yararına kiminin de zararına işler. Yarar sağlayan kimse, kader yüzüme güldü diye sevinir, zarar gören kimse de, haksızlığa uğradığını sanır, talihine küser. Devlet düzeninde de, bir zorunluluk olmadıkça ya da kesin bir yarar beklenmedikçe yeniliklere girişmemek yerinde bir davranış olur. Ayrıca, değişikliğin ancak bir düzelme sağlayacağı zaman yararlı olacağını, düzeltme süsüne bürünmüş kuru bir değişiklik tutkusunun ise hiçbir şey getirmeyeceğini iyi bilmek gerekir. Son olarak yeniliğin, bir benimseme görse bile, gene de kuşkuyla karşılanacağı da

unutulmamalıdır. *Kutsal Kitap*'ta da söylendiği gibi: "Eski yol üzerinde durur, çevremize bakarız, doğru yolun, iyi yolun nerde olduğunu görünce, ordan yürürüz."

XXV

TEZCANLILIK ÜSTÜNE

Aşırı tezcanlılık, iş görmede en tehlikeli şeylerden biridir. Hekimlerin erken sindirim dedikleri, gövdeyi bir sürü sindirilmemiş parçacıklarla, hastalık tohumlarıyla dolduran duruma benzer. Onun için, bir işin görülmesini, o iş başında oturulan süreyle değil, sonunda erişilen şeyle ölçmek gerekir. Yarışta nasıl kocaman adımlar atmakla ya da ayakları kaldırmakla hız kazanılamazsa, bir iş görürken de, önemli olanı gözden kaçırmamak, her şeyi bir çırpıda bitirmeye yeltenmemek önemlidir. Kimileri ise ancak, kısa bir süre içinde iş bitirmeyi, bitirmeden bitmiş gibi göstermeyi, böylece çok becerikli bir insan izlenimi uyandırmayı düşünürler. Ama gerçekte işleri yoğunlaştırarak kısaltmak başka, keserek kısaltmak başkadır. Birkaç oturumda ya da toplantıda böyle kesik kesik ele alınan işler, çoğunlukla ne ilerler ne de geriler. Bilge bir adam tanırım,[1] ne zaman bir işi bitirmek için koşturan birini görse: "Biraz bekle de daha tez bitirelim," derdi.

Öte yandan, gerçek tezcanlılık çok değerli bir şeydir. Para nasıl malın ölçüsü ise, işin ölçüsü de zamandır, tez başarılmayan iş pahalıya malolur. Ispartalılarla İspanyollar ağırcanlılıklarıyla tanınırlar: "Me venga la muerte de Spagna – Ölümüm İspanya'dan gelsin," çünkü nasıl olsa geç gelir o zaman.

Bir işle ilgili olarak ilk konuşanların sözüne kulak ver, konuşmalarını keseceğin yerde, onlara daha başlangıçta kendilerinden ne istediğini göster; çünkü sözünün akışı kesilen, ileri geri bocalar, nerde kaldığını bulabilmek için belleğini zorlarken daha da tedirginleşir, kendi yöntemiyle söyleyebileceği birkaç şeyi de söyleyemez olur. Ama kimi zaman söz veren kimsenin konuşandan daha sıkıcı olduğu da görülür.

Belli bir şeyi dönüp dönüp gene söylemek, çoğunlukla zaman yitirtir. Ama bir soruyu dönüp dönüp sormaktan daha çok zaman kazandıracak hiçbir şey yoktur, çünkü böylece araya karışacak bir sürü yerli yersiz çıkış önlenmiş olur. Çabuk iş bitirmek isteyenin, uzun

çapraşık söylevlere girişmesi, uzun etekli ya da kuyruklu giysilerle yarışa katılmaya benzer. Önsözler, alıntılar, özürler, buna benzer konuşmalarla kişisel konular, çok zaman yitimine yol açar; bütün bunlar alçakgönüllülük gibi gözükürse de, gösterişten başka bir şey değildir. Ama dinleyenlerde birtakım saplantılar, söylediklerinle bir uzlaşmazlık seziyorsan, ana konuya geçmekten sakın, çünkü merhemin iyi işlemesi için derinin nasıl önceden ovularak kızdırılması gerekirse, konuya geçmeden önce önyargıların da öyle uzaklaştırılması, elverişli bir ortam yaratılması gerekir.

Hepsinden önemlisi, işi düzenlemek, parçaları, tek tek noktaları seçip belirlemektir, ama burda kılı kırk yarmaya da yeltenmemek gerekir. Parçaları ayırmayı bilmeyen kimse hiçbir işten anlamaz, ama parçalara fazla dalan da işin içinden çıkamaz. Uygun zaman seçmek, zaman kazanmaktır, çünkü zamansız bir girişim havanda su dövmekten başka bir şey değildir. Bir işin üç bölümü vardır: hazırlık, tartışma ya da inceleme, sonuçlandırma. İşin tez bitmesini isterseniz, orta bölüm üstünde birçok kimsenin, ilk bölümle son bölüm üstünde de pek az kimsenin çalışmasını sağlayın. Ana çizgileri yazılı olarak belirtilmiş bir konu üzerinde çalışmak işi en çok hızlandırır; çünkü yazılanlar bütünüyle reddedilecek bile olsa, bu karşıtlık en iyi yönün aranmasında, belirsiz yargılardan daha etkili olur. Tıpkı külün tozdan daha üretken olması gibi.

1 Bu bilge kişi, Bacon'ın *Apophtegmata*'da anlattığına göre, Fransız sarayında İngiliz elçisi olarak bulunmuş Sir Amias Paulet'tir. Bacon devlet görevleri için gerekli öğrenimini yaparken, 1576 yılında Paulet'in yanına, bilgisini art-tırmak üzere gönderilmişti.

XXVI

BİLGE GÖRÜNMEK ÜSTÜNE

Fransızların göründüklerinden daha bilge oldukları, İspanyolların ise olduklarından daha bilge göründükleri düşünülür genellikle. Uluslar arasındaki ayrım şöyle dursun, bu konuda kişiler arasındaki ayrımın büyüklüğü su götürmez kesinliktedir. Bir havarinin dinibütünlükten söz ederken: "Görünüşte dinibütün geçinirler, ama dinin gücünü benimsemezler,"[1] dediği gibi, doğru düzgün hiçbir şey yapacak yetenekte olmamakla birlikte, gene de bilgiçlik satan kimseler vardır: "Magno conatu nugas".[2] Bu bilgiçlik budalalarının çabalarını, dümdüz yüzeyleri derin geniş nesnelenmiş gibi göstermek için nasıl ayna oyunlarına giriştiklerini görmek, her aklı başında insanı güldürecek, taşlamalara konu olabilecek bir şeydir. Kimileri öyle çekingen öyle sakıngandır ki satılık mallarını ancak alacakaranlıkta ortaya çıkarır, yoksa hep biraz uzakta kalmak isterler. Pek anlamadıkları bir konu üzerinde konuştuklarını içlerinden bilseler de, başkalarına konuyu iyi biliyormuş da pek konuşmak istemiyormuş gibi gözükmek isterler. Kimileri de bakışlardan, el kol sallamalardan yardım umar, bu işaretlerle bilge görünmeye çalışırlar; tıptı Cicero'nun Piso için, yanıtlarken bir kaşını yukarı kaldırıyor, bir kaşını da çenesine indiriyordu demesi gibi: "Pespondes, altero and frontem sublato, alterum ad mentum depresso supercilio, crudelitatem tibi non placere."[3] Kimisi de kocaman sözlerle, kararlı bir görünüşle çevreyi etkilediklerini sanırlar. Daha başkaları, kafalarıyla erişemedikleri her şeyi horgörüyormuş, küçümsüyormuş gibi davranır, üzerinde durulmaya değmez diye geçer, bilgisizliklerini bir yargı gibi göstermek isterler. Kimileri de hep incelikleri arar, kılı kırk yararak göz boyarken gerçek konuyu gürültüye getirirler. Bunlar için A. Gelliusi "Hominem delirum, qui verborum minutiis rurum frangit pondera,"[4] der. Bu konuda Platon da *Protagoras*'ta Prodikus'a baştan sona kılı kırk yaran inceliklerle dolu bir söylev çektirir.[5] Bu tür insanlar karar

anlarında çoğunlukla karşıt bir tutum takınır, karşı çıkmakla, güçlükleri sözde önceden söylemekle önem kazanmaya çalışırlar; çünkü bir yargıya yanlış denirse her şey biter, ama doğru denirse üzerinde kafa yormak gerekir. Böyle uzlaşmaz bir bilgiçce tutum her önemli iş için gerçek bir çelmedir. Kısacası, top atmış hiçbir tüccar, hiçbir gizli yoksul, varlıklı görünmek amacıyla, bu boş insanların yetenekli geçinmek için çevirmek zorunda kaldıkları bunca dalavereyi çeviremez. Bilgiçlik delileri bir yolunu bulur, ün de kazanırlar belki. Ama bunlara hiç kimse iş vermesin sakın. İşinizi bilgiçlik taslayan birine gördürmektense, bir budalaya gördürmek çok daha iyidir.

1 *Kutsal Kitap*, *2.* Timotheus, III, 5.

2 "Ivırzıvır şeylere büyük çaba harcarlar." Terentius, *Özünün Celladı*, III, 5, 8.

3 "Kaşının birini alnına kaldırıp ötekini de çenene sarkıtarak zorbalığın dostu olmadığını söylüyorsun bana." Cicero, *In Pisonem*, VI

4 "Usta söz cambazlıklarıyla konuların ağırbaşlılığını bozan budala biri." Aulus Gellius, ikinci yüzyılda ilkçağ yazarlarından yaptığı *Noctes Atticae* adlı ünlü derlemesiyle tanınır. Ancak bu alıntının ondan değil de Quintilianus'tan (X, 1) olduğu söyleniyor. Quintilianus, Seneca için söylemiş bu sözü.

5 *Protagoras*, 357.

XXVII

DOSTLUK ÜSTÜNE

"Yalnızlıktan hoşlanan ya vahşi bir hayvandır ya da Tanrı,"[1] diyen kişi bu birkaç söze daha fazla gerçekle gerçekdışını sığdıramazdı. Herhangi bir insanın topluma karşı duyduğu gizli kin ile direnmede, bir bakıma vahşi hayvanları andıran bir özellik olduğu büyük gerçektir. Ancak, kendini daha yüce uğraşlara vermek için değil de, salt yalnızlıktan duyulan tat uğruna yalnızlığa vermekte tanrıca bir niteliğin bulunduğu da gerçekdışı bir şeydir. Kimi paganların, sözgelişi Kandiyeli Epimenides'in,[2] Romalı Numa'nın,[3] Sicilyalı Empedokles'in,[4] Tyana'lı Apollonius'un[5] yalnızlığı bir gösteriş, bir yapmacıktır.. Öte yandan, keşişlerle kilise babalarının dünyadan el etek çekmeleri gerçek bir isteğin sonucu olan içten bir davranıştır. Ama insanlar yalnızlığın gerçekte ne olduğunu, nereye varabileceğini pek kavramazlar; çünkü sevginin olmadığı yerde kalabalık, insanı yalnızlıktan kurtarmaz, çevredeki yüzler bir resim galerisindekinden öteye geçmez, konuşmalar bir zilin çınlaması gibi kalır. Latince "Magna civitas, magna solitudo"[6] atasözü belli bir ölçüde dile getirir bunu, çünkü büyük bir kentte tanıdıklar dağınıktır; çoğunlukla, küçük yerdeki yakın komşuluktan doğan sıkı ilişkiler büyük kentlerde kurulamaz. Daha da ileri giderek, pek yerinde bir yargıyla, gerçekte en acı yalnızlığın candan arkadaşlardan yoksunluk olduğunu, böyle bir durumda insanın bu anlamda bir yalnızlıkta bile, yaradılışı ile duyguları arkadaş edinmesine elvermeyen kişi, insandan çok hayvana çekmiş bir kimsedir.

Dostluğun başlıca yararı, insana, çekilen bin bir acı sonucu üzüntüyle dolup taşan gönlünü açabilmek, iç döküp rahatlamak olanağını vermesidir. İnsan gövdesinde tıkanmaların, katılıkların en tehlikeli hastalıklara yol açtığını biliyoruz. Ruh için de aynı şey söylenebilir. Karaciğer tıkanıklığını gidermek için saparna, karadüşünüyü dağıtmak için çelik, akciğerleri açmak için kükürtçiçeği, beyin için kunduz hayası

yağı kullanabilirsiniz. Gönlünüzdeki tıkanıklığı ise, üzüntünüzü, sevincinizi, korkunuzu, umudunuzu, kuşkunuzu, gizlerinizi, içinizi karartan buna benzer her şeyi, sayıp dökebileceğiniz bir dosttan başka hiçbir şey iyileştiremez.

Büyük krallarla devlet adamlarının, dostluğun bu sözünü ettiğimiz yararlarına ne büyük önem verdiklerini, dostluk uğruna kendi güvenlikleriyle büyüklüklerini bile tehlikeye atmayı göze aldıklarını, şaşırarak görürüz. Krallar, uyruklarıyla adamları kendilerinden çok daha aşağı olduğundan, bunlardan kimilerini kendileriyle hemen hemen aynı düzeye çıkarmadıkça dostluğun meyvelerini toplayamazlar, ama bunu yapmaları da çoğunlukla sakıncalar doğurur. Bugünkü dilde böyle kimselere gözde ya da can yoldaşı deniyor, sanki bu bir bağış ya da başbaşa söyleşme sorunuymuş gibi. Oysa Latincedeki "participes curarum"[7] deyimi bu ilişkideki gerçek sorunun ne olduğunu, bunun gerekliliğini pek güzel anlatır, çünkü bu konudaki düğüm noktası, dert ortaklığıdır. Yalnız güçsüz yeteneksiz hükümdarların değil, gelmiş geçmiş en bilge, en yetenekli hükümdarların da, dostluklar kurdukları bilinen bir şeydir. Çoğunlukla, adamlarından birkaçını kendi çevrelerine çekmiş, onları dost diye benimsemiş, başkalarına da böyle benimsetmiş, dost sözcüğünü özel ilişkilerdeki anlamıyla kullanmışlardır.

L. Sulla[8] Roma'yı yönetirken, sonradan "büyük" sanını alan Pompeius'u öyle yükseltti ki, Pompeius ondan yüce olmakla övünmeye kalkıştı. Dostlarından birini, Sulla'nın karşı olmasına kulak asmadan bir konsüllüğe yerleştirdiği zaman, Sulla biraz öfkelenmiş, yüksekten konuşmaya başlamış, bunun üzerine Pompeius ona, sesini kesmesini, insanların batan günden daha çok doğan güne taptıklarını söylemişti. Julius Caesar[9] da Decimus Brutus'u bağrına basmış, vasiyetinde onu yeğeninin yanısıra kalıtçısı olarak göstermişti. Oysa Caesar'ı, eliyle yükselttiği bu adam ölüme sürükleyecekti. Nitekim Caesar birtakım uğursuzluk belirtileri, özellikle Calpurnia'nın bir düşü yüzünden senatoyu dağıtmak istediğinde, bu adam onu, usulca koluna girip yerinden kaldırmış, karısı daha güzel bir düş görünceye dek senatoyu

dağıtmayacağı umudunda olduğunu belirtmişti. Anlaşılan Caesar'ın ona bağlılığı öyle büyüktü ki, Cicero'nun Philipik konuşmalarından birinde, satırı satırına aktardığı bir mektubunda Antonius ondan "venefica - büyücü"[10] diye söz eder; Caesar'ı büyülemiştir sanki. Augustus[11] da, aşağı tabakalı bir aileden doğma Agrippa'yı öylesine yükseltmişti ki, kızı Julia'nın evlenmesiyle ilgili olarak Maecenas'a[12] akıl danıştığında, Maecenas ona kızını vermekten ya da Agrippa'yı öldürmekten başka yolu olmadığını düpedüz söyledi; üçüncü bir yol daha yoktu çünkü, Agrippa'yı çok yükseltmişti. Seianus da Tiberius Caesar'ın gününde öyle yükseklere erişti ki, ikisi candan dostlar diye tanındılar, öyle saygı gördüler. Tiberius ona bir mektubunda, "Haec pro amicitia nostra non accultavi",[13] diyordu. Bütün senato, ikisi arasındaki bu candan arkadaşlığa duyduğu saygıyla, dostluğa bir sunak adamıştı, bir tanrıçaydı dostluk sanki.

Septimus Severus[14] ile Plautianus arasında da buna benzer, belki daha da büyük bir bağ vardı, çünkü Severus en büyük oğlunu Plautianus'un kızıyla evlenmeye zorlamış, sonradan Plautianus oğluna bağırıp çağırdıkça hep ondan yana çıkmıştı. Senatoya bir mektubunda o da şunları söylüyordu: "Öyle seviyorum ki bu adamı, benden daha çok yaşamasını diliyorum."[15] Bu imparatorlar bir Troianus[16], bir Marcus Aurelius[17] gibi olsalardı, bu dostluk bağlarının gönüllerindeki olağanüstü iyilikten ileri geldiği söylenebilirdi, ama böylesine sakıngan, güçlü, sert, benliklerine aşırı ölçüde düşkün kimseler oldukları için, ölümlü insanların görüp göreceği en büyük mutluluktan pay almakla birlikte, bu mutluluk bir dostla paylaşılmadıkça onlara yarım gibi geliyordu. Oysa hepsinin de karıları, oğulları, yeğenleri vardı, ama bunlar dostluğun vereceği kıvancı sağlayamıyordu.

Comineus'un[18] ilk efendisi Korkusuz Charles'la ilgili olarak, bu dükün, saklısını gizlisini, özellikle kendisini en çok üzen gizleri hiç kimseyle paylaşmadığını belirtmesi, unutulmaması gereken bir noktadır. Gene Comineus'a göre, bu içe dönüklük, son günlerinde dükün kafasına zarar vermiş, kavrayışını kıtlaştırmıştı. Comineus hiç kuşkusuz, aynı şeyi

en büyük işkenceyi içe dönüklüğünden çeken ikinci efendisi XI. Louis için de söyleyebilirdi. Pythagoras'ın "cor ne edito" (yüreğini yeme!) sözü karanlık olmakla birlikte gerçektir. Biraz sert söylemek gerekirse, içini dökecek arkadaşı olmayan kişi, kendi yüreğini kemiren bir yamyamdır. Ama dostluğun ilk yararı konusundaki sözlerimi bitirirken belirtmek istediğim en güzel, en önemli şey, bir dosta içini açmanın iki karşıt sonucudur: dosta söylenen sevinç iki kat olur acı ise yarıya iner, çünkü bir sevinci paylaşmakla daha çok sevinç duymayacak, bir acıyı paylaşmakla acısı hafiflemeyecek kimse yoktur. Gerçekten bu paylaşma, insan ruhu üzerindeki etkisiyle, simyacıların insan üzerinde karşıt etkiler doğurmakla birlikte gene de iyi etkiler sağlayacağına inandıkları tılsımlı taşı andırır. Ama şimdi simyacıları yardıma çağırmanın ne gereği var? Günlük doğal akışta da bunu doğrulayacak bir örnek bulabiliriz: fizikte nesnelerin birleşmesi herhangi bir eylemin güçlenip ortaya çıkmasına yol açar, öte yandan, bir girişimi önleyecek her güçlü baskıyı da kırar, etkisiz kılar. Ruhlar için de durum aynıdır.

Dostluğun ikinci yararı, kafa üzerindeki sağlıklı, son derece önemli etkisidir; tıpkı birincinin duygularımız üzerindeki etkisi gibi. Dostluk gerçekte duygularımızdaki fırtınalarla kasırgaları günlük güneşlik bir havaya dönüştürür, ama karmaşık düşüncelerin karanlığında bocalayan kavrayışımızı da günışığıyla aydınlatır. Bundan yalnız, dostlardan alınacak güzel öğütler anlaşılmamalıdır. Kafası bir sürü düşüncelerle dolup taşan herkesin, bir başkasıyla görüşüp tartışmakla, zekâsının da, kavrayışının da aydınlığa kavuştuğu, güçlendiği sugötürmez bir gerçektir. Bu durumda insan, düşüncelerini daha kolay evirir çevirir, daha bir çeki düzene sokar, söze döküldüklerinde nasıl bir biçime girdiklerini görür; kısacası, yalnız başına olabileceğinden daha akıllı olur; hem de bütün bir gün düşünerek değil, birkaç saat görüşerek. Themistokles'in söylediği, "Söz, duvara gergince asılmış, bütün örnekleri tek tek seçilen bir halıya benzer, düşünce ise kapalı bir bohça gibi içindekini saklı tutar,"[19] sözleri pek doğrudur. Dostluğun bu ikinci yararının, yalnız insana güzel öğütler verebilecek dostlardan geldiği de ileri sürülemez (böyleleri gerçekte en

iyi dostlardır), ama bu olmadan da insan düşüncelerine aydınlık kazandırmayı öğrenebilir, zekâsını, kendisi kesmek bilmeyen bir taşa sürterek bileyebilir. Sözün kısası, düşüncelerini içinde tutup boğmaktansa insanın bir heykele ya da resime içini dökmesi yeğdir.

Dostluğun ikinci yararıyla ilgili sözlerimi bütünlemek için, herkesçe görülen apaçık bir noktayı da ekleyeyim: bir dostun vereceği candan öğüt. Bilmece sözlerinden birinde Herakleitos[20] çok yerinde olarak: "Kuru ışık her zaman en iyidir," der. Gerçekten de insana başka birinin öğüdünden gelecek ışık, kendi kavrayışla yargısının, duygularla, alışkanlıklarla körelmiş buğulu ışığından daha duru daha parlaktır. Dolayısıyla bir dostundan gelecek öğütle kendi kendine verdiği öğüt arasında, bir dostun öğüdü ile bir dalkavuğun öğüdü arasındaki türden bir ayrım vardır. İnsanın en büyük dalkavuğu kendisidir, bu dalkavukluktan kurtulmanın en iyi yolu da bir dostun içtenliğidir. Öğüt iki türlü olur: davranışlarla ilgili öğütler, işle ilgili öğütler. Bunlardan birincisini ele alırsak, insan ruhunun sağlıklı kalabilmesi için en gerekli şey, bir dostun candan uyarmalarıdır. İnsanın kendi kendini sıkı sıkı sorguya çekmesi zaman zaman çok acı, yakıcı bir ilaçtır; töre kitapları okumak ise biraz sıkıcı, yavan bir yoldur; kendi yanlışlarımızı başkalarından görmek kimileyin işimize gelmez; ama, hem iyileştirici etkisi hem de kolay alınması bakımından en iyi ilaç, bir dostun uyarmalarıdır. İnsanların, özellikle büyük adamların, öğüt verecek candan arkadaşları olmadığı için, gerek ünlerine gerekse alınyazılarına gölge düşürecek yanlışlar işlemeleri, aşırı saçmalıklara yönelmeleri, şaşılacak bir iştir. Yakup Peygamber'in de dediği gibi bunlar, "kendilerini aynada görüp, sonra hemen unutan" kimselere benzerler.[21] İşe gelince, bu konuda insan, iki gözün tek gözden fazla bir şey göremeyeceğini, oyuncunun seyirciden daha çok şey gördüğünü, öfkeli bir adamın yirmi kez yutkunduktan sonra ağzını açan kişi kadar akıllı olduğunu, bir tüfeğin hem kol üstünde hem de destekli olarak aynı başarıyla kullanılabileceğini, buna benzer bin bir türlü ipe sapa gelmez şeyi ileri sürecek ölçüde aşırı gidebilir. Ama bu durumda, eninde sonunda işleri yoluna koyacak gene iyi öğüttür. Bir adam, şu iş

için ötekinden, bu iş için berikinden bölük pörçük öğüt almaya yelteniyorsa, hiç öğüt istemesin daha iyi eder, yoksa iki tehlikeyi göze almış demektir. Birincisi, candan öğüt vereni olmayacaktır, çünkü böyle bir öğüdü ancak çok içten, her bakımdan dürüst bir dost verebilir, yoksa öğüt çoğunlukla verenin çıkarına uydurulmuş, çarpık, içten pazarlıklı türden olur. İkincisi, öğüdü verenin, niyeti iyi olmakla birlikte insanı zarara tehlikeye sokmasıdır. Sizi hiç tanımayan bir hekimin hastalığı geçirmekle birlikte başka yönden sağlığınızı bozması, hastalığı iyi edeyim derken hastayı öldürmesi gibi tıpkı. Ama bir kimsenin işlerini iyice bilen bir dost, eldeki işi yoluna koyarken başka bir bozukluğun patlak vermemesine gözkulak olur. Bu nedenle, dağınık öğütlere kulak asmayın; öğüdün böylesi, size yol gösterecek, işlerinizi düzene koyacak yerde, doğru yoldan saptırır, yanıltır.

Dostluğun bu iki yüce yararından, duyguların dirliği ile düşünce yönünde desteğinden sonra, nar gibi çok çekirdekli olan son yararına gelelim: dostun her yerde, her işte yardımcı olması. Bu noktada, dostluğun çok yönlü yararlarını gözönüne getirebilmek için, insanın tek başına yapamayacağı ne çok şey olduğunu bir düşünmek yeter. O zaman eskilerin "dost insanın ikinci benliğidir"[22] sözünde hiç de abartma olmadığı ortaya çıkar, çünkü bu dost insanın kendisinden bile öte bir şeydir. İnsan ömrü sınırlıdır, çoğu zaman kişinin gerçekleştirmeyi gönülden dilediği, çocuğunu yetiştirmek, başlanmış bir işi bitirmek gibi etkinliklere bile yetmez. Ama candan dostu olan kişi, yüzüstü bırakıp gittiği bu işlerin, kendisinden sonra da gerçekleştirilebileceğine güvenebilir. Böylece, dilekleriyle ikinci bir kez yaşar insan. İnsanın tek bedeni vardır, bu beden belli bir yerde durur. Ama candan dostluğun olduğu yerde, kişi yaşamın bütün işlerini, hem kendi çabasıyla hem de vekili olan dostunun çabasıyla gerçekleştirir. İnsanın söylemeye ya da yapmaya yüzünün tutmayacağı nice işler vardır. Sözgelişi, kimi insan kendi değerlerini sayıp dökmeye, üstünlüklerini övmeye utanır, susar; kiminin de yalvarıp yüzsuyu dökmek gibi birçok şey gücüne gider. Ama insanın kendi ağzından çıktığı zaman yüzünü kızartacak bütün bu tür

şeyler, bir dost ağzına pek yakışır. Öte yandan, insanın silkip atamayacağı birtakım kişisel bağları vardır. Oğlu ile ancak bir baba, karısıyla ancak koca, düşmanıyla da ancak sınırlı olarak konuşur. Oysa bir dost karşıdakiyle olan ilişkisine göre değil, durumun gerektirdiği yönde konuşabilir. Ama bütün bunlar sayıp dökmekle bitmez. Benim koyduğum kural ancak, kendi rolünü iyi oynayamayan kişiyi ilgilendirir: gerçek bir dostu yoksa, sahneden çekilmesi yeğdir.

1 Aristoteles, *Politika*, 1, 2.

2 Epimenides, Platon'a göre İ.Ö. 500, başkalarına göre 600 yıllarında yaşamış Giritli bir ozandır. Bir peygamber olarak ün salmış, yalın, bencillikten uzak davranışlarıyla yurttaşlarının büyük saygısını kazanmıştı. Gençliğinde bir mağaraya çekilerek tam elli yıl uyumuş olduğu söylenir.

3 Numa Pompilius Roma'nın ikinci kralıdır. Efsanevi bir kişiliği vardır. Roma yakınlarındaki bir koruda Tanrıça Egeria'dan esinlenerek Romalıların ilk yasalarını, dinini kurduğu söylenir.

4 Empedokles, İ.Ö. 60 yıllarında Sicilya'da Agrigentum'da yaşamış, zorbalık yönetimlerine karşı savaşmış bir Yunan filozofu. Ünlü bir hekim olduğu, büyücülükten anladığı, ölüleri diriltebildiği, doğal öğelere istediği gibi yön verebildiği anlatılır. Şiirde, felsefede üstün bir yetenek göstermiştir.

5 Kapadokyalı filozof Apollonius da büyü konusunda olağanüstü bilgileriyle tanınmıştı. Aeskulapius tapınağında, bilinmezden verdiği haberlerle halkın büyük saygısını kazandığı söylenir.

6 "Büyük kent, büyük yalnızlık." Bir Roma atasözü.

7 "Dert ortağı."

8 Lucius Sulla (İ.Ö. 138-78), ünlü Roma diktatörüdür. Büyük dostu Pompeius, onun kendisine gösterdiği yakın ilgiden dolayı şımarıklığa başlamış, arkadaşı Lepidus'u, hiç kimseye danışmadan, konsül yapmaya kalkışmış, Sulla bu duruma kızınca, ona da kafa tutmuştu. Plutarkhos, *Pompeius*, 14.

9 Julius Caesar (İ.Ö. 100-44), Brutus'u yetiştirmiş, dost olarak

benimsemiş, kendine kalıtçı yapmış, bununla birlikte onu öldüren de Brutus ile arkadaşları olmuştu.

10 Cicero, *Philipp.* XIII, 2.

11 Augustus İ.Ö. 63-14 yılları arasında saltanat sürmüş ilk Roma İmparatoru, Julius Caesar'ın yeğenidir. Agrippa'yı dost olarak benimsemiş, kızı Julia'yı onunla evlendirmişti.

12 Maecenas, İmparator Augustus'un yakın arkadaşı, danışmanıydı. Bu konuşmaları Dio Cassius'tan (LIV, 6) aktarılmıştır.

13 "Arkadaşlarımız adına, bunu senden gizlemedim." Tacitus, *Annales,* IV, 40. Seianus, İmparator Tiberius'un büyük dostu, Praetorian askerlerinin de komutanıydı. Seianus'un imparatorluğa göz diktiğini, kendisini devirmeye hazırlandığını işiten Tiberius, onu ölüm cezasına çarptırmıştı.

14 Septimus Severus İ.S. 193-211 yıllarında Roma imparatoruydu. Caracalla'yı Plautianus'un kızıyla evlendirmişti. Plautianus'un bir hain olduğu ortaya çıkınca da, öldürtmüştü.

15 Dio Cassius, LXXV, 15

16 Troianus, Roma'nın en büyük, en iyi imparatorlarından biriydi (İ.S. 98-117).

17 Marcus Aurelius, İ.S. 161-180 arası imparatorluk yapmıştı. Çok sevilen, başarılı büyük bir imparatordu. Felsefe konusundaki düşünceleriyle bugün bile ünlüdür.

18 Philippe de Comines (1447-1511), büyük bir Fransız tarihçisidir. Bourgondie Dükü VIII. Charles ile Fransa Kralı XI. Louis'nin hizmetinde bulunmuş, bu dönemlerle ilgili anıları yaşadığı çağın birçok yönünü etkiyle aydınlatan belgeler olmuştur.

19 Plutarkhos, *Themistokles,* 29. Themistokles, Atinalı ünlü devlet adamıdır. İ.Ö. 471 yılında Atina'dan sürülmüş, Pers Kralı Artakserkses'in sarayına giderek çok iyi karşılanmıştı.

20 İ.Ö. 500 yıllarında yaşamış Herakleitos evrenin ana maddesini ateş sayan bir filozoftu. Anlatımı bilmece gibi bir özellik gösterir.

21 *Kutsal Kitap,* Yakup I, 23, 24.

22 Aristoteles, *Ethika Nikomakheia*, IX, 4.

XXVIII

PARA HARCAMAK ÜSTÜNE

Zenginlik harcanmak için, para harcamak da yücelik kazanmak, güzel işler görmek içindir. Dolayısıyla, olağanüstü bir harcamanın değeri, kendisini gerektiren durumun değeriyle ölçülmelidir, çünkü insan ülkesi uğruna olduğu gibi, öte dünyası uğruna da gönüllü bağışlara girişebilir. Gündelik harcamalar ise insanın geliriyle orantılı olmalı, hizmetçilerin çalıp çırpmasına yol açmamak için, elden geldiğince büyük bir titizlikle ölçülüp biçilmelidir. Ödenecek hesapların tutarı, başkalarının sandığından daha az olmalı. Bir kimse para işlerinin denk olmasını istiyorsa gideri gelirinin yarısını, zengin olmak istiyorsa üçte birini geçmemelidir. En büyük kimseler bile kendi hesaplarını kendileri yapmakla küçülmüş olmazlar. Kimileri bundan çekinir, ama çekinmelerinin nedeni yalnız üşengeçlik değil, varlıklarının batıvermesi durumunda kapılacakları büyük üzüntü korkusudur. Oysa yaralar deşilmeden sağaltılamaz. Varlığını kendi eliyle yönetmeyen kimse, bu işe bakacak adamları iyi seçmeli, sık sık da değiştirmeli, çünkü yeniler her zaman daha ürkek, daha az düzencidir. İşlerine ancak arasıra gözatabilen varlıklı kimselerin, kesin bir güven içinde olmaları gerekir. Bu konuda kesenin ağzını açan kimsenin başka şeylerden kısması, sözgelişi yiyeceğe çok para harcayanın, giyimde tutumlu davranması, sofrasında şölen şenlik sevenin, tavladaki atlarından kısması gerekir. Her şeyde kesenin ağzını bol bol açan kimse sonunda varını yoğunu bastırmaktan güç kurtulur. Borçlarını temizleyecek kişi tez davranmakla da uzun süre oyanlanmakla da kendini zarara sokar, çünkü bir şeyi tezelden satmak çoğu zaman uzun bir süre faiz ödemek kadar zararlıdır. Ayrıca, borçlarını bir çırpıda temizleyiveren kimse gene eski durumuna döner, başı dardan kurtuldu mu eski alışkanlıklarını sürdürür, ama borcunu ağır ağır ödeyen kimse tutumlu olmaya alışır, hem başını hem de varlığını dertten kurtarır. Varlıklı gününe yeniden kavuşmak isteyen kişinin küçük ayrıntıları horgörmemesi gerekir, çünkü küçük kazançları hesaplamak, çoğunlukla

küçük giderleri kısmaktan daha az onur kırıcı bir şeydir. İnsanın, bir kez başlandı mı sürdürülmeyi gerektirecek harcamalar konusunda da dikkatli olması gerekir, ama bir daha başgöstermeyecek işlerde daha eliaçık davranabilir.

XXIX

KRALLIKLAR İLE DEVLETLERİN GERÇEK BÜYÜKLÜĞÜ ÜSTÜNE

Atinalı Themistokles'in, kendine büyük bir pay çıkararak söylediği kibirli, çalımlı sözleri, başkalarına yöneltilmiş olsaydı, genel anlamda, ağırbaşlı birer gözlem, yerinde birer eleştiri sayılabilirdi. Bir şenlikte ut çalması istenince, "çalgı çalamam, ama küçücük bir kasabadan koca bir kent yaratabilirim," der.[1] Geniş anlamıyla alınırsa, bu söz, devlet yönetimi ile uğraşanların iki ayrı yeteneğini belirtebilir. Devlet adamlarıyla danışmanlarına yakından bir göz atacak olursak, aralarında hem (seyrek de olsa), çalgı çalamamakla birlikte, küçük bir devletten büyük bir devlet çıkarabilenler; hem de büyük bir ustalıkla çalgı çalabilmekle birlikte, küçük bir devleti büyük yapamayan, tam tersine, kocaman bayındır bir ülkeyi yıkıp yoketmekte eşsiz bir yetenek gösteren kişiler buluruz. Doğrusu, birçok devlet adamı ile danışmanın, efendilerinin gözüne girmek, sıradan insanların da saygısını kazanmak için başvurdukları aşağılık dalaverelerle oyunlara, çalgı çalmaktan daha iyi bir ad verilemez. Bu oyunlar, ülkenin esenliğine ilerlemesine yaramaktan çok, günün gidişine uyan, kendi çıkarlarına yarayan anlık şeylerdir. Bir de, işleri yönetebilmekte, durumun görülebilir çıkmazlara, uçurumlara sürüklenmesini önlemeye yeterli (negotiis pares)[2] olmakla birlikte, bir devleti güçlülük, olanak, zenginlik yönünden yükseltmek, geliştirmek yeteneğinden çok uzak bulunan danışmanlarla devlet adamları vardır. Her neyse, biz işi görenleri bir yana bırakalım da, şimdi, işin kendisinden, krallıklar ile devletlerin gerçek büyüklüğünden, bu büyüklüğü sağlayacak olanaklardan söz edelim. En büyük en güçlü hükümdarlarca bile üzerinde durulmaya değer bir konudur bu. Bunu bilirlerse, ne güçlerini gözlerinde büyüterek boş serüvenlere atılır, yıkıma sürüklenir, ne de güçlerini azımsayıp ürkekçe, korkakça davranışlara düşerler.

Bir devletin büyüklüğü nasıl genişliğiyle, topraklarının alanıyla

ölçülürse, mal varlığı ile gelirinin büyüklüğü de sayılara dökülebilir. Nüfus durumu sayımlarla, kentlerle kasabaların sayısıyla büyüklüğü de, haritalarla, planlarla ortaya çıkar. Ancak, devletin egemenliği ile gücünü ölçüp gerçek değeriyle ortaya çıkarabilmekte düşülen yanılmalar hiçbir alanda görülmez. Tanrının Gökler Ülkesi de büyük bir yemişe ya da cevize değil, tohumların en küçüğü olan, ama çabucak boy atıp gelişme niteliğini özünde taşıyan tek bir hardal tohumuna benzetilir.[3] Tıpkı bunun gibi, ülkeler vardır, büyük olmakla birlikte, sınırlarını daha çok büyütecek ya da doğru dürüst yönetecek yetenekten yoksundurlar; ülkeler de vardır, küçücük olmakla birlikte, kocaman krallıkların çekirdeği olacak güçtedirler.

Surlarla çevrili kentler, cephaneler, silahlıklar, tersaneler, iyi cins atlar, savaş arabaları, filler, toplar, savaş donanımları gibi şeyler, ülke halkı yiğit, gözüpek, savaşçı yaradılışta olmadıkça, aslan postuna bürünmüş bir kuzuyu andırır ancak. Evet, halkta yiğitlik yoksa, orduların sayısı hiçbir anlam taşımaz, Vergilius'un da dediği gibi: "Koyunların kaç olduğu, kurdun umurunda değildir."[4] Arbela ovasını bir insan denizi gibi dolduran Pers ordularını gören İskender'in komutanları şaşırmış, saldırıya geceleyin geçmeyi önermişlerdi. Ama İskender: "Ben hırsızlama zafer istemem," dedi.[5] Düşmanı kolayca yenilgiye uğrattı. Ermeni kralı Tignanes[6] ise dört yüz bin kişilik ordusuyla konakladığı tepeden Romalıların on dört bin kişiyi aşmayan bir orduyla kendisine doğru ilerlediğini görünce, alay ederek: "Şu gelenler bir elçi topluluğudur desem, böyle bir iş için sayıları pek çok, savaşa geliyorlar desem, pek az," demişti. Ama güneş batmaya kalmadan o gelenlerin, kendi adamlarına korkunç bir kanlı ders vererek kaçırmaya yettiğini gördü. Sayıca üstünlüğün yiğitlik karşısında bir anlam taşımadığına daha birçok örnek verilebilir; bundan da, bir devlette gerçek büyüklüğün temel ilkesi savaşçı bir halktır, sonucuna varmak doğru olur. "Para savaşın candamarıdır," diyen basmakalıp söz de, pazulardaki damarlar güçsüz, erler de kadınsı ise hiçbir işe yaramaz. Böbürlenerek altınlarını gösteren Kroesus'a[7], Solon, pek yerinde olarak, şöyle der: "Buraya sizinkinden

daha iyi bir demirle gelecek kimse, bütün bu altınların sahibi olur." Onun için, orduları gözüpek yiğit savaşçılardan kurulu olmayan krallar, savaş güçlerine pek güvenmesinler. Öte yandan, uyrukları savaşçı yaradılışta olan bir kral, gücüne güvenebilir, yeter ki uyrukları ona yardım kararında olsunlar. Yoksa kral, bu durumda yardıma çağıracağı paralı askerlerin desteğiyle, gelmiş geçmiş bütün örneklerde gördüğümüz gibi, bir süre için kanatlarını gerebilir, ama çok geçmez kanatların tüyleri dökülüverir.

Yahuda ile Issakar'ın, aynı halkla aynı ulusun, hem aslan yavrusu hem de iki yanı yüklü eşek olsun diye kutsanması[8], hiç de böyle bir şeyin gerçekleşeceği anlamına gelmez; sırtına ağır bir vergi yükü bindirilmiş bir ulus da, ne yiğit olabilir ne de savaşçı. Evet, bir ülkede herkesin gönlüyle ödediği vergiler halkın yiğitliğini daha az zedeler: tıpkı Aşağı Ülkeler Birleşik Devletleri'ndeki birtakım dolaylı vergilerle, belli bir ölçüde İngiltere'deki yardımlı vergiler gibi. Şimdi bir ulusun kesesinden değil, yiğitliğinden söz ettiğimizi de unutmayın. Bir vergi ya da ödenti, ister halkın gönlüyle ister tepeden inme bir buyrukla konmuş olsun, eninde sonunda ucu gelir keseye dokunur. Ama halkın yiğitliği üstünde bu iki durumun etkisi birbirinden ayrıdır. Onun için, bu konuda, vergi yükü altında ezilen bir ulusun egemen bir ulus olmayacağı sonucuna varabilirsiniz.

Büyümek amacını güden devletlerin, soylu tabaka ile ileri gelenlerin sayıca çok hızlı artmalarına gözkulak olmaları gerekir, çünkü bu durum ortalama halkın köylüleşmesine, yüreksiz, yontulmamış sürülere dönüşmesine, kalburüstü tabakanın ırgadı durumuna düşmesine yol açar. Baltalık ormanlarda bile görebilirsiniz bunu, körpe fidanları çok sık bırakırsanız doğru dürüst odun yetişmez, çalı çırpı bürür ortalığı. Tıpkı bunun gibi, bir ülkede kalburüstü tabaka genişledikçe halk bayağılaşır, özellikle ordunun candamarı olan piyade de yüz kişiden birinde bile savaş tolgası giyecek kafa olmaz, nüfus çoğalır ama güç azalır. Bu söylediğimi, İngiltere ile Fransa arasında yapılacak bir karşılaştırmadan daha iyi hiçbir şey gösteremez. İngiltere, nüfusu ile toprağı daha az olmakla birlikte, orta tabakasının askerliğe Fransız köylüsünden daha

yatkın oluşundan dolayı, Fransa'yı altetmiştir. Kral VII. Henry'nin köylüler için tek–örnek evlerde çiftlikler kurdurması (bunu onun yaşamöyküsünde de uzun uzun anlatmıştım) hayran kalınacak, sağlam bir tutumdur. Böylece herkese, bolluk içinde, kölelikten uzak bir yaşayış sağlayacak oranda toprak verilmiş, elindeki sabanla kendi toprağını sürmesi, başkasının ırgadı olmaması sağlanmıştı. Ancak bu yoldan, bir ülke Vergilius'un ilkçağ İtalya'sına yaraştırdığı niteliklere ulaşır:

"Terra potens armis atque ubere glebae"[9]

Benim bildiğime göre hemen hemen yalnız İngiltere'de bulunan, belki bir de Polonya dışında hiçbir yerde rastlanmayan bir durumu, bağımsız uşaklarla, soylu tabaka hizmetlerini görenlerin durumunu unutmamak gerekir. Savaşta bunlar özel toprak sahiplerinden hiç de geri kalmazlar. Bu bakımdan, soylu tabaka ile kalburüstü kişilerin göz kamaştırıcı tantanası, çevrelerinin kalabalığı, konukseverlikleri almış yürümüşse, böyle töreler savaş gücünü artırmaya yarar. Oysa soylu tabaka ile kalburüstü kişilerin kabuklarına çekilmiş tutumlu yaşamaları savaş gücünü de yoksul düşürür.

Ne olursa olsun, Nebukadnezar'ın düşündeki krallık ağacının gövdesi, dallarıyla budaklarını taşıyacak büyüklükte olmalı[10], başka deyişle, bir krallığın ya da devletin yerli uyruklarının sayısı, yönettiği başka ülkelerdeki yabancı uyruklarının sayısına uygun bir oranda olmalıdır. Bu nedenle, uyrukluk hakkını özgürce dağıtan bütün devletler, başkalarına egemen olmaya layıktırlar. Ama, bir avuç insanın, en büyük yiğitlikle, en usta politikayla bile koca bir imparatorluğu elinde tutabileceği düşünülemez; bir süre tutar belki, ama sonunda birden yıkılıverir. Ispartalılar uyrukluk işinde çok daha sıkı davranırlardı, böylece kendi sınırları içinde oldukları sürece ayakta kalabildiler, ama yayıldıktan sonra, dallar gövdenin çekemeyeceği ölçüde ağırlaşınca, bir fırtınayla ansızın yıkılıverdiler. Yabancılara uyrukluk dağıtmakta en eliaçık devlet Roma Devleti olmuş, böylece de dünyanın en büyük

imparatorluğunu kurmuştur. Roma'nın yöntemi, "jus civitatis" diye adlandırdıkları yurttaşlık hakkını en yüksek derecesiyle vermek, yalnız "jus commercii – ticaret hakkı", değil, "jus suffagii – seçme hakkı" ile "jus honorum – devlet görevlisi olma hakkı" da tanımaktı. Üstelik bu haklar yalnız tek kişilere değil, gerekirse bütün bir aileye, bütün bir kente, bütün bir ulusa verilebiliyordu. Buna bir de sömürgeler kurmayı, Roma soyundan aileleri yabancı ulusların topraklarına yerleştirmeyi ekleyin. Bu iki yöntemi bir arada düşünürseniz, Roma'nın dünyayı değil, dünyanın Roma'yı kaplamış olduğunu görürsünüz; yükselmenin en sağlam yolu da buydu. İspanya'nın bunca sömürgeyi bir avuç yerli İspanyolla nasıl elde tuttuğuna zaman zaman şaştığım olmuştur; ama İspanya'daki yerli uyruklardan oluşan ağacın gövdesi, Roma'nın ya da Isparta'nın ilk dönemlerindekinden kuşkusuz çok daha büyüktür. Ayrıca, İspanyollar uyrukluk vermekte Romalılar gibi eliaçık davranmamakla birlikte, buna hemen hemen denk bir yöntem kullanmışlar, kendi yerli ordularına yabancıları da, yerine göre en yüksek rütbelerle, almışlardır. Şu sıralarda yayınladıkları bir krallık yasasından anlaşıldığı üzre[11], yerli uyruklarının azaldığını sezmiş durumdalar.

Bilindiği gibi, oturulan yerde yapılan, (kol ustalığından daha çok parmak ustalığını gerektiren) küçük sanatlarla ince işler, nitelikleri yönünden asker yaradılışına aykırı düşer. Onun için, çoğunlukla bütün savaşçı uluslar biraz tembeldirler, çalışmaktan çok tehlikeyi severler. Ama savaş güçlerini korumaları isteniyorsa, pek işe zorlamamak gerekir. Onun için, Isparta, Atina, Roma gibi ilkçağ devletlerinde bu gündelik elişlerinin görülmesinde çoğunlukla kölelerin kullanılması, çok yerinde düşünülmüş bir şeydi. Ama Hıristiyanlık bunu büyük ölçüde ortadan kaldırdı. Buna en yakın yöntem, bu işlerin görülmesinde yabancıları kullanmak (bu amaçla da onları kolayca özümsemek), yerli halkı da genellikle üç kümeye ayırmaktı: toprak işçileri, bağımsız hizmetliler, bir de demircilik, duvarcılık, marangozluk gibi erkek gücü gerektiren, askerlik dışındaki ağır zanaatların işçileri.

Ancak, bir ulusun egemenliği ile büyüklüğü için en önemli şey,

askerliği en onurlu iş, başlıca uğraş saymaktır. Buraya dek sözünü ettiğimiz şeyler, savaş yeteneğini kazanmanın yollarıdır, ama sürekli işlenmeyen bir yetenek neye yarar? Romulus, (söylentiye ya da efsaneye göre) ölürken Romalılara son söz olarak, her şeyden önce askerlikle uğraşmaları, dünyanın en büyük imparatorluğunu kurmaları öğüdünde bulunmuş. Isparta Devleti'nin yapısı ile kuruluşu da (pek bilgece olmamakla birlikte) bu amaca yönelmişti. Perslerle Makedonyalılar çok kısa bir süre böyle yönetilmişti. Galyalıların, Almanların, Gotların, Saksonların, Normanların daha başkalarının da böyle dönemleri olmuştur. Türkler, artık bir çöküş içinde olmakla birlikte, bugün bile böyledirler. Hıristiyan Avrupa ülkelerinden, bu özellik gerçekte yalnız İspanya'da göze çarpar. Ama, herkesin kendini en çok verdiği alanda ilerleyeceği ilkesi, üzerinde durulamayacak ölçüde apaçıktır. Yalnız, askerliği kesin uğraş edinmemiş bir ulusun, hiç yoktan yükselemeyeceğini belirtmekle yetineceğiz. Bu uğraşa sürekli olarak kendini vermiş ulusların, özellikle Romalılarla Türkler gibi, olağanüstü başarılar yarattıkları da, tarihin öğrettiği değişmez, bir gerçektir. Askerliği ancak belli bir dönemlerinde önemsemiş uluslar ise, bu süre içinde, askerlik alanındaki ustalıklarını yitirdikten çok sonra da sürecek bir büyüklük kazanmışlardır.

Bu konuyla çok yakından ilgili bir nokta, bir devlette silaha sarılmayı gerektirecek haklı nedenleri, ya da sözde haklı nedenleri belirten yasalarla törelere öncelik tanınmasıdır; çünkü insan yaradılışının temelinde yatan adalet duygusu, bir sürü yıkımlara yol açan herhangi bir savaşın, uydurma da olsa, bir neden ya da amaç olmaksızın başlatılmasına karşı kor. Türklerin elinde, savaşı haklı göstermek için, kendi yasalarıyla dinlerini yaymak gibi bir neden her zaman hazırdır.
Romalılar,imparatorluğun sınırlarını genişletmeyi komutanları için yüce bir onur sayarlardı, ama hiçbir zaman yalnız bu amaç uğruna savaş çıkarmazlardı. Büyümeyi amaçlayan uluslar şu noktaları gözden ırak tutamamalıdır: birincisi, sınır yurttaşlarına, tüccarlarına, elçilerine kötü davranılmasına göz yummamalıdır. İkincisi, dost ülkelere, tıpkı Romalılar gibi, tezelden yardım göndermeye her an hazır olmalıdır. Romalılar,

dostları olan bir ülke başka ülkelerle de anlaşmış olsa, başı darda kalınca onlardan yardım istese, ötekilerin hepsinden önce davranır, bu onuru başkalarına kaptırmak istemezlerdi; öylesine ileri götürmüşlerdi bu işi. Eski çağlarda, bir devletin içindeki kümelerden biri adına, ya da başka bir ülkeye kendi yasalarını tartışmasız benimsetmek amacıyla çıkarılan savaşların nasıl haklı gösterilebileceğini ise, doğrusu bilemiyorum. Buna örnek olarak, Roma'nın Hellenlerin özgürlüğünü korumak uğruna; Lakedemonyalılarla Atinalıların da birtakım demokrasilerle oligarşileri kurmak ya da yıkmak uğruna açtıkları savaşlar; yabancıların, bir devletin uyruklarını sözde baskıdan, zorbalıktan kurtarmak, bir ülkede adaleti sağlamak, insanları korumak perdesi altında çıkardıkları savaşlar anılabilir. Kısacası, haklı bir durumda silaha sarılmaya hazır olmayan bir ülke yükselmekten umudu kesmelidir.

İşlemeyen bir insan bedeni nasıl sağlığını yitirirse, bir devlet de yitirir. Onun için, bir krallık ya da devletin açacağı haklı, onurlu bir savaş da gerçekte bir beden eğitimidir. İç savaşlar bedende yüksek ateşe benzer, ama yabancı ülkelerle yapılan savaşlar bir ısınma eğitimi olur, çünkü uyuşuk bir barış dönemi yiğitleri kadınlaştırır, töreleri yozlaştırır. Ancak, insanların mutluluğu yönünden neye malolursa olsun, bir devletin büyüklüğü uğruna, ordunun büyük kesimini silah altında bulundurmak gereklidir. Güçlü bir orduyu sürekli ayakta tutmak (oldukça, pahalı bir iş olmakla birlikte), genellikle ülkenin hakları, hiç değilse komşular arasında saygı kazanması bakımından en sağlam yoldur. Yüz yirmi yıldan beri, hemen hemen ülkesinin her kesiminde sürekli bir hazır ordu bulunduran İspanya'da görüldüğü gibi.

Denizlere egemen olmak, üstünlüğün temelidir. Cicero Atticus'a mektubunda Pompeius'un Caesar'a karşı yaptığı hazırlıktan söz ederken: "Consilium Pompeii plane Themistocleum est; putat enim qui mari potitur eum rerum potiri,"[12] der. Pompeius kendine güvenerek bu yoldan ayrılmamış olsaydı, hiç kuşkusuz Caesar'ı yıldırırdı. Deniz savaşlarının büyük etkileri olduğu sugötürmez bir gerçektir. Actium[13] savaşı dünyaya kimin egemen olacağını belli etti, Lepant savaşı da

Türklerin büyümesini dizginledi. Deniz çarpışmalarının, bir savaşın bitimini belirlediğine birçok örnek vardır, ama bu çoğunlukla savaşı sürdüren krallarla devletlerin son umutlarını bu çarpışmaya bağladıkları durumlarda görülmüştür. Ancak, denize egemen olanın büyük bir özgürlük içinde olduğu, savaşlardan gönlünün dilediği yararı elde edeceği de tartışma götürmez. Oysa karada en güçlü devletler bile sık sık darda kalırlar. Bugünkü Avrupa'da bizim deniz üstünlüğümüz (Büyük Britanya'ya atalardan kalan en büyük armağanlardan biri) oldukça önemli bir yönümüzdür; çünkü hem bugünkü krallıkların çoğu yalnız kara devleti değil, geniş ölçüde denizlerle çevrilidir, hem de gerek Doğu gerekse Batı Hindistan'ın zenginliklerinin çoğu ancak deniz egemenliğiyle ele geçirilebileceğe benziyor.

Günümüzün savaşları, savaşçılara büyük ünler, onurlar kazandıran eski savaşların parıltısı yanında pek sönük kalır. Savaşçıları yüreklendirmek için şimdi de birtakım sanlar, şövalyelik nişanları veriliyor, ama bunlar asker olana da bağışlanıyor, olmayana da: savaşçı armalarına nişanlar takıldığı gibi, takılan nişanlar, yaralı askerlere açılan hastaneler, savaşın kazanıldığı yerlere yığılan ganimetler, savaşta ölenlerin gömülme törenlerinde yapılan övgüler, onların adına dikilen anıtlar, savaşçılara takılan çelenklerle taçlar, önderlere verilen, sonradan büyük kralların da benimsedikleri "imparator" sanı, komutanlara dönüşlerinde yapılan tören alayları, ordunun terhisinde erlere dağıtılan bağışlarla armağanlar, herkesin yiğitlik damarını coşturacak şeylerdi. Ama Romalıların tören alayları yalnız kuru gösteriş değil, çok bilgece düzenlenmiş, en güzel, en yerinde törenlerden biriydi. Bu alaylarda üç şey yapılırdı: komutanlar onurlandırılır, getirilen ganimetler devlet hazinesine verilir, orduya da bağışlar yapılırdı. Ama böyle tören alayları şimdiki kralların işine gelmez belki, alayın başında kendileri ya da oğulları geçsin isterler; tıptı sonraları, kazanılan savaşları kendilerinin ya da oğullarının tekelinde sayan, uyruklarının kazandığı savaşlar karşısında komutanlara tören urbalarıyla nişanlardan başka bir şey bırakmayan Roma imparatorlarının yaptığı gibi.

Sonuca bağlarsak, hiç kimse (*Kutsal Kitap*'ta da söylendiği gibi) "çabalamakla bedenin ölçüsünü bir arşın daha uzatamaz,"[14] ama bedenin daha büyük ölçüde bir örneği olan krallıklarla bağımsız devletlerde ülkeyi yükseltip genişletmek, krallarla devlet başkanlarının elindedir: çünkü yukarda belirttiğimiz türden yasalar, koşullar, töreler koymakla, kendilerinden sonra gelecekler için büyük bir devletin tohumlarını atmış olurlar. Ama bu noktalara çoğunlukla gereken önem verilmez, işler oluruna bırakılır.

1 Plutarkhos, *Themistokles, 2*; *Kimon*, 9.

2 "İşinin dengi." Tacitus, *Annales,* VI, 39; XVI, 18.

3 *Kutsal Kitap,* Matta, XIII, 31, 32. "İsa onların önüne başka bir mesel koyup dedi: Göklerin melekûtu, bir adamın alıp tarlasına ektiği bir hardal tanesine benzer, o tane ki, bütün tanelerin en küçüğüdür; fakat büyüyünce gelip onun dallarında yerleşirler."

4 Vergilius, *Bucolica* VII, 52.

5 Plutarkhos, *Alexander,* 31.

6 Tigranes, kendini "Krallar Kralı" diye adlandırmış bir Ermeni kralıydı. Romalı konsül Lucullus komutasındaki küçük bir ordu karşısında bozguna uğramış (İ.Ö. 63), kayınpederi Pontus kralı Mithridates'e sığınmak zorunda kalmıştı. Alıntı Plutarkhos'tandır (Lucullus 27).

7 Kroesus İ.Ö. VII. yüzyılda yaşamış, zenginliğiyle çok ünlü Lidya kralıydı. Atina'nın ünlü yasa koyucusu, eski Yunan'ın yedi büyük bilgesinden biri olan Solon, Kroesus'un Sardis'te konuğu olmuştu.

8 *Kutsal Kitap,* Tekvin, XLIX, 9-16.

9 "Ordularıyla, toprağının verimliliğiyle güçlü bir ülke." *Aeneis,* I, 531.

10 *Kutsal Kitap,* Daniel, IV, 10-12. "Yatağımın üzerinde başımın rüyetleri şöyle idi: Baktım, ve işte, dünyanın ortasında bir ağaç vardı, ve çok yüksekti. Ağaç büyüdü ve gelişti, ve boyu göklere erişti, ve bütün yerin ucuna kadar görülüyordu. Yaprakları güzel ve meyvesi çoktu ve onda herkes için yiyecek vardı; kırın hayvanları altında gölgelendiler, ve

göklerin kuşları onun dallarına kondular, ve bütün beşer ondan yedi."

11 İsyanya Kralı IV. Philipp, tahta çıkışından hemen sonra, 1612'de çiftçilikle küçük zanaatları korumak için birtakım yasalar çıkarmış, bu arada evlilerle, en az altı çocuğu olanlara belli ayrıcalıklar tanımıştı.

12 "Pompeius'un tutumu Themistokles'inki gibi tıpkı, o da denizlere egemen olanın her şeye egemen olacağına inanıyor." Cicero, *Ad Atticum*, X, 8.

13 Actium savaşı Augustus ile Antonius arasında İ.Ö. 31'de olmuş, Augustus kazanmıştı.

14 *Kutsal Kitap*, Matta, VI, 27; Luka, XII, 25.

XXX

SAĞLIĞIN KORUNMASI ÜSTÜNE

Bu konuda hekimlik kurallarının ötesinde bir bilgelik, insanın kendi deneyleriyle, kendisine neyin yararlı neyin zararlı olduğunu, sağlığını koruyabilmesinde hangi ilacın en iyi geldiğini öğrenmesidir. Ama "şu bana yaramıyor, onun için kullanmayacağım artık," demek, "şunun bana bir zararı dokunmadı, kullanabilirim," demekten daha sağlam bir yoldur, çünkü gençlikteki düşüncesizliklerin acısı yaşlılıkta bir bir çıkar. Yılların geçmekte olduğunu unutma, hep gençliğin aşırılıkları içinde yaşayıp gideceğini de sanma, çünkü yaşlanmak kaçınılmaz bir şeydir. Yaşayışının önemli bir yönünde apansız bir değişiklik yapmaktan sakın, böyle bir değişiklik zorunluysa, yaşayışının geri kalan yönlerini de ona uydur. İnsan yaradılışının da, devlet yapısının da gizlerinden biri, çok şeyi değiştirmenin tek şeyi değiştirmekten daha sağlam bir yol olduğudur. Beslenme, uyku, beden eğitimi, giyim gibi alışkanlıklarını gözden geçir, sana zararlı olduğunu düşündüğün şeylerden yavaş yavaş vazgeçmeye çalış; ama değişikliğin sana aykırı gelmesi durumunda gene eski yoluna dönebileceğin bir biçimde yap bunu, çünkü herkesin sağlığına genellikle iyi geldiği düşünülen şeylerden, senin sağlığına iyi gelen şeyi ayırt edebilmek güç bir iştir. Yemek, uyku, iş zamanlarında her tasadan uzak, neşeli olabilmek, uzun yaşamanın en etkili yollarından biridir. Tutkularla, ruhsal etkinliklere gelince, çekememezlikten, kuşkulu korkulardan, için için yiyen öfkeden, ince eleyip sık dokumaktan, aşırı sevinç ile coşkunluktan, içe atılan üzüntüden sakın. Umutlar edin, sevinçten çok neşeye yakın ol. Her türlü kıvancı tatmaya bak, ama hiçbirinde işi taşkınlığa vardırma, yenilikler karşısında hayranlık, şaşkınlık duy, kafayı göz kamaştırıcı zenginlikte örneklerle besleyecek tarih, masal, doğa gözlemleri gibi şeyler oku. Sağlıklı günlerinde ilaçlardan büsbütün kaçınacak olursan, gerektiği zaman da bedenin ilaca karşı kor sonra; çok da alışırsan, hastalığında alacağın ilaçlar göze çarpar bir yarar sağlayamaz. Ben, alışkanlık bir yana, çok ilaç kullanmaktansa,

beslenmenin mevsimlere göre düzenlenmesini salık veririm, çünkü bu yol gövdede daha büyük bir değişiklik sağlayabilir, ilaçtan da daha az zarar verir. Sağlığında başgösteren yeni aksaklıkları önemsememezlik etme, hemen hekime danış. Hastalıkta sağlığına, sağlığında da bedenini işletmeye gereken önemi ver. Sağlığında bedenini güçlüklere alıştırmış kimse, ağır olmayan hastalıkların çoğunu yalnız perhizle, iyi bir bakımla atlatır. Celsus[1] aynı zamanda bir bilge kişi olmasaydı, hekim olarak, hem sağlığın hem de uzun yaşamanın en önemli koşullarından biri diye, karşıt şeyleri birbiriyle sürekli değiştirmeyi, ama bunu yaparken daha kolay olan aşırı uçlara yönelmeyi öğütlemezdi. Başka deyimle: hem aç kal hem de doyuncaya dek ye, ama doymayı yeğ tut; hem uyanık kal hem uyu, ama uyumayı yeğ tut; hem otur hem kımılda, ama kımıldamayı yeğ tut, demek istiyordu. Böylece insan bedeni hem bakım görür hem de kendini dizginlemeyi öğrenir. Kimi hekimler hastanın gönlünü hoş etmeye, onun suyuna göre gitmeye düşkün olur, hastalığı gerçekten iyileştirebilecek yolu unuturlar; kimileri de hastalığın gerektirdiği iyileştirme yolunu titiz kurallara bağlamaya öyle önem verirler ki, hastanın durumuyla yeterince ilgilenmeyi düşünmezler. Kendine, ikisinin arası bir hekim seç, böylesini bulamazsan ikisine de görün; çağıracağın hekimin hem seni en yakından tanıyan, hem de kendi alanında büyük ün kazanmış biri olmasını da unutma.

1 Celsus, birinci yüzyılda ünlü bir Romalı hekimdi. Hekimlik üstüne *De Medicia* adlı sekiz ciltlik yapıtı önemlidir.

XXXI

KUŞKU ÜSTÜNE

Kuşlar arasında yarasa ne ise, düşünceler arasında kuşku da odur: ikisi de hep alacakaranlıkta uçarlar. Kuşkularımızı baskı altına almak, hiç değilse gözaltında bulundurmak zorundayız, çünkü kafamızı bulandırır, arkadaşlarımızı yitirmemize yol açar, işimizi altüst eder çığrından çıkarırlar. Kralları zorbalığa, kocaları kıskançlığa, bilge kişileri bocalamalara, kara düşüncelere sürükler kuşku. Gönlümüzün değil kafamızın bir yetersizliğidir kuşkular, çünkü İngiltere Kralı VII. Henry'de örneğini gördüğümüz gibi, en yiğit yaradılışlarda bile başgösterdikleri olur. VII. Henry'den daha kuşkulu, daha babayiğit bir insan olmasın. Bu yaradılışta kişilere kuşkunun pek zararı dokunmaz, çünkü böyleleri çoğunlukla enine boyuna düşünür, haklı bir neden bulmadıkça bir konuda kuşkuya kapılmazlar. Korkak yaradılışlarda ise kuşku çok kolay kök salar. İnsanı, az bilmek kadar kuşkulandıran hiçbir şey yoktur, onun için kuşkuyu bilgimizi artırmakla yenmeye çalışmalıyız, sürekli içimizde taşımakla değil. Ne istiyor insan? Çalıştırdığı ya da birlikte iş gördüğü kimseleri birer ermiş mi sanıyor? Onların da kendi çıkarlarına bakacaklarını, her şeyden önce kendilerine çalışacaklarını bilmiyor mu? Bu bakımdan, kuşkularımızı gidermenin en iyi yolu, bu kuşkular gerçekmiş gibi işlerimizi görmek, yanlışmış gibi de dizginlemektir. Kuşkularımızdan, kuşku duyduğumuz şey gerçekmişcesine tetikte olmaktan yararlanmalı, ancak bundan zarar da görmemeliyiz. İnsanın içinde kendiliğinden doğan kuşkular, sinek vızıltısını andırır; ama başkalarınca içimize sokulan, yapay yoldan beslenen, dedikodularla, fısıltılarla uyandırılan kuşkular çok can yakar. Gerçekte, böyle bir kuşku ormanına düşen kimsenin yolunu bulabilmek için başvurabileceği en doğru şey, kuşkulandığı kişiyle açıkça konuşmaktır. Böylece, hem insan gerçeğin iç yüzünü eskisinden daha iyi öğrenmiş olur, hem de karşısındakinin kuşku uyandırabilecek davranışlarından bundan böyle sakınmasını sağlar. Ama, bayağı yaradılışta

kimselere bu yol uygulanamaz, çünkü onlar kendilerinden bir kez kuşku duyuldu mu bir daha hiçbir zaman içtenlik göstermezler. İtalyanlar, "Sospetto licentia fede"[1], derler, kuşku inancı başından savarmış sanki. Oysa gerçekte kendini haklı çıkarabilmek için, inancı körüklemesi gerekir.

1 "Kuşku inancı savar."

XXXII

SÖYLEŞİ ÜSTÜNE

Kimileri söyleşilerinde gerçeği ayırt edebilen bir yargı gücünden daha çok, her tartışmanın üstesinden gelebilecek kıvrak bir zekâ göstermek isterler; bir konuya uygun birkaç söz bulmak, ortaya atılan bir noktada derinlemesine düşünmekten çok daha övülesi bir şeymiş gibi. Kimileri de iyi belledikleri birtakım beylik konuları döner döner yeniden anlatırlar, söyleşilerinde hiçbir değişiklik görülmez; yoksulluğun böylesi çoğunlukla cansıkıcı, bir kez ortaya çıkınca da gülünçtür. Söyleşide en saygıdeğer davranış, bir konu açmak, o konuyla ilgili düşüncelerini söyledikten sonra başka bir konuya geçmek, böylece konuşmanın akışına gerçekten yön verebilmektir. Söyleşide, gündelik olaylarla ilgili konular arasına bilimsel savlar, öyküler arasına düşünceler, görüşler arasına sorular, ağırbaşlı sözler arasına şakalar serpiştirmek yoluyla değişiklik sağlamak yerinde bir şeydir; çünkü herhangi bir konuyu karşıdakini usandırırcasına alabildiğine uzatmak, çekilir şey değildir. Şakalara gelince, din, devlet işleri, büyük adamlar, herhangi bir kimseyi o anda ilgilendiren önemli bir sorun, acıklı bir durum, şakanın dışında tutulması gereken konulardır. Ama, başkalarına söz dokundurmadıkça, dilleriyle birini yaralamadıkça, zekâlarını para etmez sanan kimseler de vardır. Dizginlenmesi gereken bir huydur bu:

"*Parce, puer, stimulis, et fortius utere loris.*"[1]

İnsan genellikle tadında tuzunda bir sözle acı bir sözü birbirinden ayırt edebilmelidir. Taşlama damarı ağır basan, diliyle herkesi korkutan kimsenin, başkalarının belleğinden de aynı ölçüde korkması gerekir. Çok soran hem çok öğrenir, hem de çok sevilir, hele soruları karşıdakinin bildiği konulardansa. Böylece karşıdakine gönlünün dilediğince konuşmak olanağını vermiş olur, kendisi de boyuna yeni şeyler öğrenir. Ama sorularıyla karşıdakini yıldırmamalıdır, çünkü bu, sınav yapanlara

yaraşacak bir yöntem olur. Sırası gelince sözü başkalarına da bırakmayı unutmamalı. Hele bir toplulukta bir kimseye ağız açtırmadan sürekli konuşan biri varsa, bir yolunu bulup onu susturmalı, başkalarını da söze katmalıdır; tıpkı çalgıcıların, "Galliard"[2] dansını çok uzatan biri çıkınca, birden havayı değiştirmeleri gibi. Bir konuşmada bütün bilgini göstermeye yeltenirsen, sonra bir gün hiç de her şeyi bilmediğin ortaya çıkıverir. Kendinden ise, ancak binde bir, ölçüyü de kaçırmadan söz etmeli insan. Bir tanıdığım vardı, birisiyle şöyle alay ederdi: "Gerçekten de çok bilge bir kişi olmalı, yoksa böyle uzun söz eder miydi kendinden!" İnsanın küçük düşmeden kendini övmesine elverişli tek bir durum vardır: kendinde bulunduğuna inandığı bir erdemi bir başkasında da görüp övmesi. Bir toplulukta, başkalarına iğneli sözler de pek söylenmemeli, çünkü söyleşi hiç kimsenin tekelinde olmayan, herkesin içinde rahatça gezinebileceği sonsuz kırları andırmalıdır. Batı İngiltere'den iki soylu kişi tanırım. Bunlardan biri diliyle herkesi sokardı, ama gene de evinde krallara yaraşır sofralar hiç eksik olmazdı. İkincisi ise, onun sofrasında bulunmuş kimselere: "Doğru söyle, bir tatsızlık, bir gücendirici söz oldu mu, olmadı mı?" diye sorar, sorduğu konuk da "şöyle oldu böyle oldu," diye anlatmaya başlayınca, "Biliyordum, sofranın tadını tuzunu bozacağını onun," derdi. Sözünü sakınarak konuşmak, güzel söz söyleme ustalığından daha değerli bir şeydir; karşımızdaki kimseyi düşünerek konuşmak ise, yerli yerinde söylenmiş derli toplu sözlerden yeğdir. Arada başka hiç kimseye söz bırakmadan uzayıp giden bir konuşma, tutukluk, ağırcanlılık belirtisidir; birkaç etkili sözün, güzel bir yanıtın derli toplu bir konuşmayla ardını getirememek de insanın sığlığını, güçsüzlüğünü gösterir. Hayvanlarda da gördüğümüz gibi, hızlı koşmakta en başarısız olanlar, apansız dönüşler yapmakta en çeviktirler; tazı ile tavşanın karşılaştırılmasında görüldüğü gibi tıpkı. Konuya girmeden önce sözü uzun uzun ağızda gevelemek can sıkar, bir şeyi damdan düşer gibi söyleyivermek ise etkiyi bozar.

1 "Kırbacı az kullan oğlum, dizginlere daha sıkı asıl." Ovidius, *Metamorphosis,* II, 127.

2 Galliard, İngiltere'ye VIII. Henry zamanında Fransa'dan gelen, on altıncı yüzyılın ikinci yarısında büyük moda olan, oynak bir danstı.

XXXIII

SÖMÜRGELER ÜSTÜNE

Sömürge kurmak, eski ilkel, kahramanlık gerektiren, serüvenli işlerden biridir. Dünya gençken daha çok çocuğu oluyordu, şimdi ise yaşlandı, az çocuğu oluyor; çünkü yeni sömürgeleri eski krallıkların çocukları saymak hakkımdır sanırım. Bence bir sömürge el değmemiş topraklara, yerlileri sömürgecilere yer açmak için başka yörelere sürülmemiş topraklara kurulmalı. Yoksa, yapılan iş sömürgecilik değil, başkalarını zorla bir yerden söküp atmak olur. Bir sömürge kurup geliştirmek, bir orman dikmeye benzer; ikisinden de aşağı yukarı yirmi yıl hiçbir kazanç beklememeniz, emeğinizin karşılığını ancak bu süre sonunda alabileceğinizi bilmeniz gerekir. Birçok sömürgenin yıkılmasında başlıca etken, hemen ilk yıllarda gösterilen açgözlü, bayağı bir kazanç tutkusu olmuştur. Evet, çabuk kazancın önemi küçümsenemez, ama bu sömürgenin zararına olmamalı, ölçüyü kaçırmamalıdır. Sömürgeyi ipsiz sapsız takımıyla, hüküm giymiş adamlarla kurmak hem ayıp hem de yüz kızartıcı bir şeydir, üstelik sömürgeyi de çığrından çıkarır; çünkü böyle adamlar hep haydut gibi yaşar, iş görmeye yanaşmaz, tembel tembel dolaşır, kötülük ederler, yiyecekleri tüketir, işten çabuk usanır, ülkelerine de sömürgeyi kötüleyen haberler yollarlar. Sömürgeyi kurarken götüreceğiniz kimseler, bahçıvanlar, çiftçiler, ırgatlar, demirciler, marangozlar, dülgerler, balıkçılar, tavukçular, birkaç da eczacı, cerrah, aşçı, fırıncı olmalıdır. Sömürge kurduğumuz yerde ilkin çevreye bakarak kestane, ceviz, ananas, zeytin, hurma, erik, kiraz, yaban balı gibi şeylerden nelerin kendiliğinden yetiştiğini öğrenin, sonra da bunlardan yararlanın. Bir yıl içinde çabucak yetişen yiyeceklerden, yaban havucu, havuç, şalgam, soğan, turp, yerelması, mısır gibi sebzelerden hangilerinin bulunduğuna bir bakın. Buğday, arpa, yulaf, çok emek ister, ama hem az emek istedikleri, hem de gerek ekmeğin gerekse etin yerini tutabildikleri için fasulye ile bezelye ekerek işe başlayabilirsiniz. Pirinç de çok bereketli, et

gibi besleyicidir. En önemlisi, sömürgeye ilk gelişte bolca peksimet, yulaf unu, un, mısır unu getirmek, topraktan ekmek çıkarılıncaya dek bunlarla beslenmektir. Hayvanlarla kuşlardan, domuz, keçi, horoz, tavuk, hindi, kaz, evcil güvercin gibi hastalığa en az tutulanlarla en hızlı üreyenleri götürün. Sömürgelerde yiyecek, kuşatılmış bir kentteki gibi titizlikle, herkese belli ölçüde dağıtılmalıdır. Toprağın bahçe, tarla olarak kullanılabilecek başlıca kesimi herkesin ortak malı olmalı, birlikte ekilip biçilmeli, harmandan herkes belli ölçüde pay almalı. Bunun dışında herhangi bir kimsenin kendisi için ekip biçebileceği tarlalar da olmalı.[1] Sömürgenin kurulduğu yerde, toprağın doğal olarak neler verebileceğini inceleyin, böylece sömürgenin kuruluş giderlerinin bir parçasını olsun, bunlardan çıkarabilirsiniz belki. Ancak bunu yaparken, Virginia'da birden herkesin tütün ekimine sarılması gibi zararlı bir aşırılığa düşmemek, sömürgenin temel işlerini aksatmamak gerekir.[2] Ağaç hemen hemen her yeni sömürgede pek bol olduğu için, kereste de gelir kaynağı olabilir. Bir demir filizi ile, üstüne değirmenler kurarak gücünden yararlanabileceğiniz akarsular varsa, ağacın bol olduğu yerde demir çok iyi bir kazanç getirir. İklimin elverişli olduğu yerde, denizlerden tuz elde etmeyi de deneyebilirsiniz. Bitkisel ipek üretmek de kazançlı bir yoldur. Çamlarla köknarların bol olduğu yerlerde zift ile katran da vereceğiniz emeği karşılar. İyileştirici otlarla meyankökü de, bulunabildikleri yerde yüzde yüz kazanç sağlarlar. Alkali ağacı ile düşünebilecek benzerleri de öyle. Ama yeraltında çok eşinmeyin, bir altın damarı bulabilmek son derece uzak bir olasılıktır, çalışanları da başka işlerden soğutabilir. Sömürgenin yönetimi bir kişinin elinde olmalı ama ona yardım edecek danışmanları da bulunmalı; bunların birtakım kısıtlamalar ile sıkıyönetim uygulayabilme yetkileri olmalı. En önemlisi, insanlar böyle ıssız yörelerde yaşarken, Tanrının başardığı işlerle her an gözgöze olmaktan, kendilerine bir pay çıkarmaya çalışmalı. Sömürgenin yöneticileri, anayurtta çok fazla sayıda kişiye akıl danışmamalı, birkaç kişinin danışmanlığıyla yetinmeli, bunlar da soylu kişilerle ileri gelenler arasından seçilmeli, tüccarlardan kaçınılmalıdır, çünkü tüccarlar hemen,

kestirme yoldan kendi kazançlarına bakarlar. Sömürge güçleninceye dek gümrük duvarları olmamalı, yalnız bununla kalınmayarak, belli bir neden ya da sakınılacak bir durum olmadıkça, sömürgelilere mallarını en kazançlı buldukları yerlere götürme özgürlüğü tanınmalı. Kumpanya üstüne kumpanya göndererek sömürgeyi tıka basa insanla doldurmayın. Gidenlerden kaç kişinin kırıldığını öğrenip, ona göre yenilerini göndermek çok daha yerinde bir yol olur; böylece sömürge halkı rahat yaşar, nüfus çokluğundan dolayı kıtlık çekmez. Kimi sömürgelerin deniz ya da ırmak kıyısında, bataklık gibi, sağlığa aykırı yerlerde kurulmuş olması halk sağlığı için sakıncalar doğurmuştur. Dolayısıyla, ilkin böyle bir yeri seçseniz, bile, sonradan taşınmak gibi güçlükleri önlemek için ırmak kıyılarından daha çok yükseklere yerleşin. Gerektiği zaman yiyeceklere katmak üzere sömürgede bolca tuz bulundurmak da halkın sağlığıyla ilgili bir sorundur. Gittiğiniz yerde vahşiler varsa onları incik boncukla avutmayın, onlara hakça, arkadaşça davranın, ama gene de tetikte olmayı unutmayın. Onların gözüne, düşmanlarını yenmekte kendilerine yardım etmekle girmeye çalışmayın, ama savunmalarında yardımlarına koşun. Aralarından kimilerini, kendi yaşayış koşullarından daha iyisini görsünler, dönünce de övünsünler diye, sık sık sömürgeyi kuran ülkeye gönderin. Sömürge gelişip güçlenince, erkeklerin yanısıra kadınları da getirmenin zamanı gelmiştir artık; böylece yeni kuşaklar türeyecek, sömürge dışından gelecek bir tehlikeyle parçalanmayacaktır. Böyle gelişmiş bir sömürgeyi yüzüstü bırakıp gitmek çok yazık olur, çünkü bu hem alçaklık hem de bir sürü zavallı insanın kanına girmektir.

1 Bu düşünceleri Bacon *Yeni Atlantis*'te ayrıntılı olarak işler.

2 Tütün Avrupa'ya Yeni Dünya'dan gelmişti. İngiltere'ye de ilk olarak, 1586'da Virginia'ya giderek bir sömürge kurmayı başaramadan dönen Sir Walter Raleigh getirmişti. Sonra 1606'da sömürge kurulmuş, on yıl içinde sömürgecilerin hepsi bütün öbür toprak ürünlerini bırakarak tütün ekimine başlamıştı.

XXXIV

ZENGİNLİK ÜSTÜNE

Zenginliğe, erdemin yükü adından daha uygununu bulamıyorum. Latince "impedimenta" (köstek) sözcüğü daha da uygun düşüyor, çünkü bir ordu için ağırlıklar neyse erdem için de zenginlik odur. Ne atılabilir ne geride bırakılabilir, yürüyüşlerde de ayakbağı olur; evet, ağırlıklara bakarken savaşı bile yitirdiği olur bir ordunun. Büyük bir zenginliğin gerçekte dörtbir yana dağıtılmadıkça hiçbir yararı yoktur, var demek kuruntudur ancak. Onun için Süleyman: "Malın çoğaldığı yerde yiyiciler de çoğalır, mal sahibine de o yiyicileri kendi gözleriyle görmekten başka ne düşer?"[1] der. Büyük bir zenginliğin hiç kimse tadını çıkaramaz, çok çok benim diye güvenir, başkalarına azar azar dağıtır, bağışta bulunur, gösterişiyle ün kazanır, ama kendisi için elle tutulur hiçbir yarar sağlayamaz. Görmüyor musunuz, büyük bir zenginliğin gene de işe yarar bir şey olduğunu göstermek için, küçücük taş parçalarıyla az bulunur nesnelere ne şişirme fiyatlar konuyor? Ama paranın insanı tehlikelerden, sıkıntılardan kurtardığını ileri sürecekler olur belki. Süleyman'ın dediği gibi: "Zengin adamın düşünde, zenginlik bir kaledir."[2] Ama bu sözün pek yerinde olarak belirttiği üzre, düşte böyledir bu, gerçekte değil, çünkü zenginliğin batırdığı kimselerin sayısı kurtardıklarından kesinlikle daha çoktur. Kurum satmaktan başka işe yaramayacak bir zenginlik ardından koşma, hakkınla kazan, ölçüyle harca, kıvançla dağıt, gönül rahatlığıyla da vazgeç. Ama, herkesten apayrı, keşişçe bir davranışla da zenginliği horgörmeye kalkma. Cicero'nun Rabirius Postumus için söylediği gibi yap: "In studio rei amplificandae apparebet, non avaritiae praedam, sed instrumentum bonitati quaeri."[3] Süleyman'ın sözüne de kulak ver, çabucak zengin oluvermekten koru kendini: "Qui festiant ad divitas non erit insons."[4] Ozanların anlattığına göre, Plutos (zenginlik demektir), Jupiter çağırdığı zaman ağır aksak, Pluto[5] çağırdığı zaman ise tez ayaklarla koşa koşa gidermiş. Bunun anlamı, doğru yoldan sapmadan

alınteriyle kazanılan zenginlik ağır ağır oluşur, ama ölenlerden kalan (miras, vasiyet ya da benzeri yollardan) zenginliğe, ise, birden konuverir insan. Bunu, olduğu gibi, şeytanın kendisi olarak görülen Pluto'ya da uydurabiliriz, çünkü şeytan eliyle, yalan dolan, zorbalık, haksızlık gibi yollardan edinilen zenginlik de çok çabuk oluşur. Zengin olmanın yolu pek çoktur, ama bunların çoğu kötü yollardır. En iyilerinden biri tutumluluktur, ama insanı yardımdan, paylaşmaktan alıkoyduğu için bu da bütünüyle temiz bir yol sayılmaz. Toprağı işlemek zengin olmanın en doğal yoludur, çünkü en büyük anamızdır toprak, ama bu yoldan zenginlik çok ağır ilerler. Bununla birlikte, varlıklı kimseler çifti çubuğu horgörmez, toprağa eğilirse zenginlikleri alabildiğine artar. İngiltere'de bir soylu kişi tanıdığım vardı, zamanının en büyük gelirli adamıydı, büyük otlakları, koyun sürüleri vardı; büyük bir kereste tüccarı, kömür tüccarı, tahıl tüccarı, kurşun demir tüccarı olduğu gibi birçok başka alanda da büyük işler görürdü. Yeryüzü onun gözünde sonsuz bir kazanç deniziydi. Zenginliğin azını büyük bir emekle, çoğunu ise pek az emekle elde ettiğini söyleyen kişi, doğru söylemiş. Bir kimsenin varlığı, piyasada en kazançlı anları kollayabileceği, kimsenin göze alamayacağı büyüklükte işleri üstlenebileceği, daha genç adamların girdikleri işlere ortak olabileceği dereceye erişti mi, ister istemez daha da artar. Yaygın sanatlarla uğraşlarda kazançlar dürüst yoldandır, başlıca iki şeye dayanır: bıkmadan usanmadan çaba göstermek; temiz iş gören güvenilir bir kimse olarak ün kazanmak. Ancak, bir başkasının dar gününü kollayarak, araya birtakım uşaklar ile aracılar koyarak, daha yüksek bir para ödeyecek alıcıları yalan dolanla uzaklaştırarak, buna benzer bir sürü düzene, dalavereye başvurarak görülen işlerin kazancı biraz kuşku uyandırır. Bir malı tutmak için değil de yeniden satmak için yapılan alışverişlerde, iki kişi birden, hem alıcı hem de satıcı yanar. Ortaklık, ortaklar güvenilir kimseler arasından iyi seçilmişse, büyük bir kazanç sağlar. Tefecilik, en kötü olmakla birlikte, en sağlam kazanç yoludur, çünkü bu yolla insan ekmeğini "in sudore vultus alien"[6] başkasının alınteriyle kazanır, hem de pazar günleri bile çalışarak. Ama güvenilir olmakla birlikte gene de

sakıncalı yönleri vardır, çünkü noterlerle simsarlar çoğunlukla kendi çıkarları için, ne idüğü belirsiz, güvenilmez adamlara bile ödünç para verilmesini sağlarlar. Yeni bir işe ilk girmek, ilk işletme hakkını almak talihi de, işe görülmedik büyük kazançlar sağlar; Kanarya Adaları'nda şekeri ilk çıkaran adamın durumundaki gibi. Bu bakımdan, mantığı, yargıgücü, buluşgücü yerinde olan bir kimse, hele zaman da elverişliyse, çok büyük başarılar gösterebilir. Hep kesin kazançlı işlere dayanmak isteyen kimsenin zengin olduğu pek seyrektir; varını yoğunu ortaya koyarak serüvenlere atılan kimse de çoğunlukla batar, yoksullaşır; dolayısıyla, serüvenli kazançların yanısıra kesin kazançlarla da zararları karşılamak yerinde olur. Elden çıkarmak üzere mal toplamak tekelciliği, yığınakçılığı, kısıtlanmamışsa en iyi zenginleşme yollarından biridir; özellikle nelerin fiyatının yüksek olacağını önceden görüp, ona göre mal yığan kimseler için. Devlet görevinde erişilecek zenginlik kişiye en iyi kalkınma yolu olsa bile, dalkavukluk, boyun eğme gibi aşağılık davranışlara başvurularak elde edildiği için, en kötü kazançlardan biri sayılmalıdır. Vasiyetlerle sorumlu yöneticilikler ardında koşmaya gelince, Tacitus'un Seneca için söylediği gibi, "testamenta et orbos tamquam indagine capi,"[7] böylesi daha da kötüdür, çünkü bunda insan kendinden çok daha aşağı kimselere boyun eğmek zorunda kalır. Zenginliği horgörenlere çok inanma; çünkü erişmekten umut kestikleri için horgörürler, ama bir de erişirlerse zenginlerin en kötüsü olurlar. Paracanlı olma, zenginliğin kanatları vardır, kimileyin kendiliğinden uçar gider, kimileyin de daha çok getirmesi için salınıvermesi gerekir. İnsanlar varlarını yoklarını, ya akrabalarına ya da topluma bırakırlar, bu iki durumda da en hayırlısı orta büyüklükte bir mal bırakmaktır. Tek bir kişiye bırakılan mülk, bu işi hem yaşı hem başıyla bir üstünlük göstermiyorsa, çevredeki bütün yırtıcı kuşların üşüşeceği bir yem gibidir. Göz kamaştırıcı bağışlarla armağanlar, tuzsuz kurban etlerini ya da yalnız dışı badanalı, içi ise çürüyüp çökmek üzere olan mezarları andırır. Bu yüzden, bağışlarının çok sayıda olmasına değil, ölçülü olmasına özen göster; yapacağın iyilikleri ölümüne dek erteleme, çünkü iyi düşünülürse,

böyle davranmak kendi malına değil başkasının malına eliaçık davranmaktır.

1 *Kutsal Kitap*, Vaiz, V, 10.

2 Süleymanın Meselleri, X, 15; XVIII, 11.

3 "Malını artırmak için gösterdiği çabaların, açgözlü bir davranıştan değil, iyi işlerde kullanmak isteğinden doğduğu besbelliydi." Cicero, *Pro Rabirio*, 3.

4 "Zenginliğe koşarak giden suçsuz kalmaz." *Kutsal Kitap*, Süleymanın Meselleri, XXVIII, 20.

5 Pluto'nun burada vurgulanmak istenen özellikleri, yeraltı dünyasının kralı, ölen insanların da ruhlarının sahibi oluşudur.

6 "Başkalarının alınteriyle." Bacon, *Kutsal Kitap*'taki "Toprağa dönünceye kadar kendi alınterinle ekmek yiyeceksin," sözüne bir gönderme yapıyor burda. Bkz. Tekvin, III, 19.

7 "Vasiyetleri, öksüzleri bir ağla yakalardı sanki." Tacitus, *Annales*, XIII, 42.

XXXV

GELECEĞİ BİLMEK ÜSTÜNE

Amacım, Tanrının gönüllere doğan sesinden, pagan tapınaklarındaki bilicilerden, doğal olaylara bakarak geleceğin kestirilmesinden söz etmek değil, daha çok, geleceğin karnındaki gizli şeylerin önceden bilinmesi üzerine bizlere anlatılagelmiş örnekler üstünde durmaktır. Cadı kadın, Saul'e şöyle der: "Yarın sen de oğlun da yanımda olacaksınız."[1] Homeros'ta da şu dizelerle karşılaşırız:

> "*At Domus Aeneae cunctis dominabitur oris, et nati natorum, et qui nascentur ab illis.*"[2]

Roma İmparatorluğu'nun önceden haber verilmesi sanki bu. Tragedya ustası Seneca da şu dizelerle Amerika'nın bulunacağını önceden bildirir:

> "*…Venient annis*
> *Saecula seris, quibus Oceanus*
> *Vincula reruk laxet, et ingens*
> *Pateat Tellus, Tiphysque novos*
> *Detegat orbes, nec sit terris*
> *Ultima Thules.*"[3]

Polykrates'in[4] kızı düşünde, babasını Jupiter'in yıkadığını, Apollon'un da merhemlediğini görmüştü: bir gün geldi babası bir alanda çarmıha gerildi, gövdesi güneşin altında tere bulandı, yağmurla da yıkandı.[5] Makedonyalı Philippos düşünde karısının göbeğini mühürlediğini görür, karısının kısır kalacağına yorar bu düşü, ama falcı Aristandros, karısının gebe olduğunu, çünkü boş bir kabı hiç kimsenin mühürlemeyeceğini söyler ona.[6] M. Brutus'un çadırında beliren bir

hayalet de: "Philippis iterum me videbis,"[7] der. Tiberius, Galba'ya: "Tu quoque, Galba degustabis imperium,"[8] demişti. Vespasianus zamanında Doğu Roma İmparatorluğu'nda Judeas ilinden geleceklerin dünyaya egemen olacakları yolunda bir söylenti dolaşıyordu. Belki de kurtarıcımız İsa'nın gelişini bildiriyordu bu, ama Tacitus, Vespasianus dünyaya egemen olacak diye yorumlamıştı,[9] Domitianus, kafası uçurulmadan bir gece önce düşünde ensesinin kökünden altın bir kafanın çıktığını görmüştü.[10] Gerçekten de, soyundan gelenler uzun yıllar ülkeye altın bir çağ yaşattılar. İngiltere Kralı VI. Henry, VII. Henry daha çocukken, bir gün kendisine su getirdiği sırada "Uğrunda çarpıştığımız tacın saltanatını sürecek olan bu delikanlıdır işte!" demişti.[11] Fransa'dayken Dr. Rena adlı birinden işitmiştim: ana kraliçe[12] bilinmezden haber alma sanatına kaptırmış kendini, takma bir ad altında kocasının falına baktırmış; yıldızcıbaşı, kocasının bir düelloda öleceğini söyleyince kraliçe gülmüş, kocasının ikili kavgalarla dövüşlerin ötesinde bir yücelikte olduğunu düşünmüş içinden. Oysa kral gerçekten de bir mızrak yarışı sırasında, Montgomery'nin mızrağından kopan birkaç sivri parçanın yüzündeki siperi delmesiyle öldü. Çocukluğumda, Kraliçe Elizabeth'in gençliğinin en güzel yıllarını sürdüğü sıralarda, dilden dile dolaşan sözler şunlardı:

> "*Kendir tükendi mi*
> *İngiltere'nin sonu geldi.*"[13]

Bundan çoğunlukla, adları "hempe" sözcüğünün harfleriyle başlayan prenslerin, daha doğrusu Henry, Edward, Mary, Philip, Elizabeth'in saltanatından sonra İngiltere'nin sonsuz bir kargaşalığa düşeceği anlamı çıkarılıyordu. Neyse ki, bu yalnız krallık sanının değişmesi bakımından doğru çıktı, çünkü şimdi krallara İngiltere kralı değil de Britanya kralı deniyor.[14] 1588'den önce, pek iyi anlayamadığım başka bir söz daha vardı ağızlarda dolaşan:

"Bir gün görünüverecek
Baugh ile May arasında
Norveç'in donanması kapkara.
Bu gelip geçtikten sonra
İngiltere, evler yap kireçle taştan,
Çünkü savaş görmeyeceksin bir daha."[16]

Bunun da 1588'de gelen İspanyol donanmasını belirttiği söylenir çoğunlukla, çünkü İspanyol kralının ikinci bir sanı da Norveç kralı idi o zaman. Regiomontanus'un:

"Octogesimus octavus mirabilis annus."[17]

sözünün de o zamanın sayıca değilse bile, güç yönünden denizlere açılmış en büyük donanmasına değindiğine inanılıyordu. Kleon'un düşü ise başkadan başka bir şey değildir bana kalırsa. Uzun bir canavar yutar Kleon'u; bu canavar onu alabildiğine tartaklayan bir sucukçu diye yorumlanır.[18] Özellikle, yıldızcıların düş yorumlarıyla gelecekle ilgili sözlerini ararsanız buna benzer çok örnekler bulursunuz. Ben ancak birazcık inanılır gibi olan birkaçını saydım burda. Bana kalırsa bunları önemsememek, kışın ocak başında anlatılacak şeyler olarak görmek gerekir. Önemsememek derken, inanmamalı demek istiyorum, yoksa bu tür söylentilerin yayılması, yayımlanması hiç de önemsenmeyecek gibi değildir, çünkü bir zamanlar büyük zararları dokunmuştur. Bu konuda birçok önleyici sert yasa biliyorum. Bunların yayılması, tutulması üç nedenden ileri geliyor. Birincisi, doğru çıkanları hemen işitiliyor, doğru çıkmayanları da unutuluyor; çoğunlukla düşler de böyledir. İkincisi, olasılık belirten yargılarla belirsiz gelenekler de çoğu zaman, gelecekten haber verme gibi gösterilir. Geleceği bilmeye yeltenen insan, mantık sonucu olan apaçık şeyleri, bilinmez gelecekten verilen bir haber gibi göstermeyi tehlike saymaz. Sözgelişi, Seneca'nın yukardaki dizeleri. O zaman Atlantik'in ötesinde büyük karaların bulunabileceği, oraların

yalnız denizle kaplı olamayacağı bir olasılık diye ileri sürülüyor, bunun kanıtlanmasına da çalışılıyordu. Platon'un *Timaeos*'u ile *Atlanticus*'unu[19] da gözönünde tutarsak, insanın bu konuda gelecekle ilgili bir haber vermeye kalkışması yadırganamaz. Üçüncüsü ise, en önemlisi, bunların hemen hemen bütünüyle, aylak kurnaz kişilerin, olay geçtikten sonra kendi kafalarından uydurup ortaya attıkları yalanlar oluşudur.

1 *Kutsal Kitap*, I. Samuel, XXVIII, 19.

2 "Aeneas'ın soyu bütün kıyılara hükmedecek, çocuklarının çocukları ile onların torunları." Homeros, *İlyada*, XX, 307. Bu dizeler Vergilius'un Latince çevirisinden, *Aeneis*, III, 97, 98.

3 "…Yüzyıllarca sonra
Bir zaman gelecek, Okyanus
Dünyayı kuşatan bağları gevşetecek
Kocaman bir kara görünecek
Typhis yeni dünyalar çıkaracak ortaya,
Karaların son ucu Thule olmayacak artık."

Seneca, *Medea*, II, 374-378. Typhis, Argo gemisinin dümencisi, deniz serüvencilerinin simgesiydi. Thule ise Kuzey Avrupa'da bir adaydı. Kimilerine göre İzlanda, kimilerine göre de Shetland Adaları'ndan biriydi.

4 Polykrates, Samos kralıydı. Büyük donanmasıyla komşu adalarda, bütün Ege kıyılarında bir güç üstünlüğü kurmuş, bütün ticareti ele geçirmişti. Sardis Adası yöneticisi Oroestes kendisini konuk olarak çağırdı, sonra yakalatarak Magnesia'da çarmıha gerdirdi (İ.Ö. 522).

Polykrates'in kızı, gördüğü uğursuz düşten dolayı babasını bu yolculuktan alıkoymaya çalışmış, çabası para etmemişti.

5 Herodotos, III, 124.

6 Plutarkhos, Alexander. I.

7 "Philippi'de beni gene göreceksin." Appianus, *Romaika*, IV, 134.

8 "Sen de Galba hükmetmenin tadına bakacaksın." Suetonius, *Galba*, IV. Suetonius bu sözleri Tiberius'a değil de Augustus'a söyletir.

9 Tacitus, *Historiae*, IV, 13.

10 Suetonius, *Dominitianus*, 23.

11 Shakespeare 3, *Henry VI* (IV, 6) oyununda bu olaya yer verir.

12 Catherine de Médicis, II. Henri'nin kraliçesiydi. Kızlarının düğün törenine İngiltere Krallık Özel Alayı Komutanı Montgomery'yi de çağırmışlardı. Montgomery turnuvalara da katıldı. Mızrağından kopan bir parça II. Henri'nin gözüne saplandı. Kral bu yaradan, dokuz gün sonra öldü (1559).

13 *When hempe is spunne*
England is done."

14 Britanya Kralı sanını ilk kullanan, Elizabeth'ten sonra gelen I. James olmuştu.

15 1588, İngilizlerin İspanya'nın yenilmez armadasını bozguna uğrattıkları yıldır.

16 "*There shall be seene upon a day,*
Between the Baugh and the May.
The Blacke Fleete of Norway.
When that is come and gone,
England build houses of lime and stone,
For after Warres shall you have None."

Baugh, İskoçya'da Edinburg yakınında Forth Koyu'nda bir kayanın, May ise bir adanın adı.

17 "Seksen sekiz, bir harikalar yılı." Regiomontanus ünlü gökbilimci Johannes Müller'in (1436-1476) Latince adıydı. Bu ad ona doğum yeri olan Mons Regius ya da Königsberg dolayısıyla takılmıştı. Çağının en ünlü gökbilimcisiydi. Roma'da ölmüştü.

18 Aristophanes, *Atlılar* adlı komedyasında, bir dericinin oğlu olan şarlatan Kleon'un, bir yılan, başka bir deyimle sucukçu önünde ne gülünç durumlara düştüğünü işler.

19 Platon *Kritias* diyalogunda yitik ülke Atlantis'in anlatılmasına geniş yer verir. *Timaeos*'da da değinir bu konuya kısaca. Bacon burada *Kritias*'ı ilk basımlarından birkaçına verilen adıyla *Atlanticus* diye anıyor.

XXXVI

YÜKSELME TUTKUSU ÜSTÜNE

Yükselme tutkusu, insan gövdesinin salgılarından biri olan safraya benzer, yolu tıkanmadıkça insanı canlı, diri, çok ateşli, atılgan kılar. Ama yolu tıkanır da akamazsa, yakıcı, kötü, acı bir ağrıya dönüşür. Yükselme tutkusuyla dolu kimseler de, önleri açık olur boyuna ilerleyebilirlerse, tehlikeli olmaktan çok becerikli olurlar. Ama isteklerine engel çıktığı zaman, gizli gizli içerler, insanları, olayları kötü gözle görmeye başlar, ancak işler ters gittiği zaman sevinç duyarlar. Bir devletin ya da kralın hizmetinde bulunan kimse için en olumsuz niteliktir bu. Dolayısıyla, yükselme delisi kimselere görev veren krallar, bunların her zaman ilerleyebilmesine, geri bırakılmamasına gözkulak olmalıdırlar; çünkü böyleleri, bulundukları görevde ilerleyemezlerse, kendileriyle birlikte o görevin adını da batırmak için ellerinden geleni geri komazlar. Ama, bu yaradılışta kimselere bir zorunluluk olmadıkça görev verilmemelidir dediğimiz için, hangi durumlarda zorunluluğun ortaya çıkacağını da belirtmemiz uygun olur. Savaşta iyi komutanlara, herkesten daha çok yükselme delisi olsalar bile, görev verilmelidir, çünkü görevde sağladıkları yararlılıklar geri kalan her şeyi hoşgösterebilir. Yükselme tutkusu olmayan asker, mahmuzları çıkarılmış gibidir. Bu yaradılışta kimselerin, tehlikeli işlerde krallara siper olmak gibi bir yararı da vardır, çünkü bunlar gibi gözükara bir güvercin olmayan hiç kimse, kapalı gözlerle alabildiğine yükselmek gibi bir işe yanaşmaz. Böyle kimseler, uyruklar arasında çok sivrilenleri devirmekte de işe yarayabilir, tıpkı Tiberius'un Seianus'u devirmekte Macro'dan[1] yararlanması gibi. Yararlarını belirttikten sonra, şimdi geriye bu yaradılışta insanların daha az tehlikeli olmaları için nasıl dizginlenebileceklerini anlatmak kalıyor. Bunların aşağı tabakadan gelmiş olanları soylularından; arkadaş canlısı, ince yaradılışlı olanları sert yaradılışlılarından, yeni yükselenleri, eskiden yükselip büyüklüklerini pekiştirmekte kurnazlaşmış olanlarından daha az tehlikelidir. Kimilerine göre, kralların kendilerine gözdeler tutmaları bir

güçsüzlük belirtisidir, ama ülkenin yükselme tutkusuyla gözü dönmüş büyük adamlarına karşı en iyi savunma yolu budur. Bu durumda, kralın bir kimseyi tutması ya da tutmaması gözde adamlarının elinde olduğundan, başka birinin aşırı yükselmesine fırsat kalmaz. Bunları dizginlemenin başka bir yolu da karşılarına en az kendileri gibi gururlu kimseleri çıkararak bir denge kurmaktır. Ama işlerin çıkmamasını sağlamak için birtakım aracı danışmanlardan yararlanmak gerekir, çünkü böyle safra atmazsa devlet gemisi çok geçmeden yalpalamaya başlar. En azından, kral birkaç ılımlı kimseye görev vererek bunlarla yükselme delilerini kösteklemelidir. Böylece yıkılacaklarını sezdirerek onlara gözdağı vermek, korkak yaradılışlı olanlar karşısında etkili bir yoldur; ama çetin yaradılışlı, azılı olanları, böyle bir gözdağı karşısında, tasarladıklarını çabucak gerçekleştirmeye kalkışır, daha da tehlikeli duruma gelirler. Böylelerini devirmek gerektiği zaman, bu iş güvenlik içinde ansızın yapılamıyorsa, tek yol bunlara bir yüz vermek bir vermemek, böylece ormanda yolunu yitirmiş kimselerin durumuna düşürmektir. Büyük işlerde üstün gelme tutkusu, önüne gelen her işe burnunu sokma tutkusundan daha az zararlıdır, çünkü bu karışıklığa yol açar, işleri altüst eder. Gene de işinde yükselme delisi bir kimse, birçok adamının olmasını isteyen kimseden daha az tehlikelidir. Değerli kişiler arasında sivrilmeye çabalayan kimse çetin bir iş karşısındadır, ama bu her zaman kamu yararına olur. Hiçten kişiler arasında en önemli gözükmeye yeltenen kimse ise bir dönemin çöküşüne yol açar. Yüksek görevlerin sağladığı üç yarar vardır: iyilik yapabilmek için en elverişli olanaklar, krallarla devlet büyüklerine yaklaşma kolaylığı, insanın kendi varlığını artırabilmesi. Bu amaçlar için titizlikle çabalayan kişi dürüst bir insandır, böyle bir çabayı değerlendirebilen kral da bilge bir kraldır. Genellikle, krallarla devlet büyükleri, yükselme tutkusu değil de görev duygusu taşıyan, işini gösteriş için değil gönülden benimseyerek yapan kimselere görev vermeli; gösterişçi bir kişiyi, çalışmaya can atan bir kişiden ayırt edebilmeli.

1 N. Sertorius Macro, İmparator Tiberius'un gözde adamlarından

biriydi. İmparator, Seianus'un kendisini devirmek için sürekli hazırlıklar yaptığını işitince, Macro'ya onu tutuklayıp öldürtmesini söyledi. Macro ilkin birtakım bağışlarla Seianus'un askerlerini satın aldı, sonra da onu öldürttü. Seianus'un bütün akrabaları ile çocukları da aynı cezaya çarptırıldı (İ.S. 37), arkadaşlarından birçoğu hapishanede öldürüldü.

XXXVII

MASKELİ OYUNLARLA[1] TÖREN ALAYLARI ÜSTÜNE

Bunlar ağırbaşlı düşünceler arasında anılamayacak havadan sudan şeylerdir, ama krallar böyle şeylerden hoşlandıklarına göre, hiç değilse bir incelik, bir güzellik verilse bunlara, gözboyayıcı bir takıp takıştırma durumundan çıkarılsalar çok daha iyi olur. Şarkı ile dansetmek, çok hoşa giden, eğlenceli bir şeydir. Ancak şarkıyı, yüksek bir yere yerleştirilmiş bir koro, telli sazlar eşliğinde söylemeli, şarkının sözleri de oyuna uygun düşmeli. Şarkılı oyun özellikle ikili gösterilerde son derece etkileyici olur; konuşma yerine şarkı söyleyerek oyun demek istiyorum, hem şarkı söyleyip hem dansetmek değil; çünkü böylesi çok bayağı, sıradan bir şey olur. İkili oyunda karşılıklı şarkı söyleyenlerin sesleri gür, erkekçe olmalı (bir bas bir de tenor, soprano olmaz), şarkının sözleri de ağır, acıklı olmalı, hafif, duygusal şeyler olmamalı. Karşı karşıya yerleştirilmiş birkaç koronun, ilahilerdeki gibi, değişik seslerle nöbetleşe şarkıya katılmaları çok etkili olur. Dansları, çok güç ayak oyunlarına dönüştürmek çocukça bir özentidir. Benim burada saydığım şeylerin ise, genellikle insan ruhunu okşayacak şeyler olduğunu, havadan sudan, şaşırtmacalardan söz etmek istemediğimi belirtmeliyim. Sahnenin usulca, hiç gürültüsüz değiştirilmesi oyuna güzellik katan hoş bir şeydir, çünkü gözü hem doyurur, hem de hep aynı şeyi görmenin bezginliğinden kurtarır. Sahnede bol, özellikle renkli, değişik ışıklar bulunmalı, sahneden aşağı inecek maskeli ya da maskesiz oyuncular, ilkin sahnede birtakım güzel şeyler yapmalı, çünkü böyle bir şey insanın gözünü büyüleyiverir, önce pek iyi seçemediği şeyleri daha bir ilgiyle izlemesini sağlar. Şarkılar yükses sesle, canlı söylenmeli, cırlak, iniltili seslerle değil. Müzik de yüksek, tiz, uyumlu olmalı. Mum ışığında en güzel görünen renkler, beyaz, toz pembe, deniz yeşilidir. Çok bir para tutmayan yaldızlarla pullar da göz kamaştırıcı bir etki sağlar. Gösterişli nakışlar, hiç göze çarpmaz,

arada kaynar gider. Maskeli oyuncuların giysileri, maskelerini çıkardıkları zaman da kendilerine yakışacak türden, güzel, uygun şeyler olmalı; Türk, asker, denizci gibi beylik sahne kılıkları olmamalı; bunlarda genellikle soytarılar, satirler, şebekler, vahşiler, hokkabazlar, hayvanlar, cinler, cadılar, Habeşler, cüceler, Türkler, su perileri, köylüler, sevgi tanrıları, canlı heykeller ile benzerleri yer alagelmiştir. Melekler ise bunlar arasına konmak için yeterince gülünç değildir, öte yandan şeytanlarla devler de tiksinç oldukları için bu oyunlara pek gitmezler. En önemlisi, bu ön–oyunların müziğinin iç açıcı, umulmadık değişikliklerle dolu türden olmasıdır. Böyle yerlerin havası sıcak, buğulu olacağından, belli edilmeden güzel bir kokunun birden ortalığa saçılması hem büyük bir rahatlık yaratır hem de iç açar. Birini erkeklerin ötekini de kadınların oynadığı çifte maskeli oyunlar eğlenceye hem değişiklik hem de görkem katar. Ama salon temiz, derli toplu, aydınlık olmazsa bütün bunlar boşunadır.

Atlı dövüşler, mızraklı yarışlar, kılıç oyunları, çoğunlukla savaşçıları alana getiren, aslan, ayı, deve ya da buna benzer garip hayvanların koşulduğu savaş arabaları, savaşçıların ortaya çıkış düzeni, göz kamaştırıcı giyim kuşamları ya da atlarının koşumlarıyla kendi zırhlarının parıltısı dolayısıyla pek ilgi çekicidir. Ama havadan sudan konuştuğumuz yeter şimdilik.

1 “Masques” ya da “Masks” on altıncı, on yedinci yüzyıllarda İngiliz saray çevrelerinde, soylu kişilerin konaklarında çok moda olmuş, müzikli, danslı, zengin giyimli, maskeli gösteri oyunlarıydı. Genellikle saraydan ya da soylular çevresinden kişilerin rol aldıkları bu oyunlarda, karakterle olay örgüsünden daha çok müzik öğesi ağır basardı. Başlangıçta İtalya’dan geldiği sanılan bu eğlence türü İngiltere’de gelişerek bambaşka bir nitelik kazanmış. Beaumont, Middleton, Chapman gibi yazarlar bu türde oyunlar yazmışlar, Ben Jonson da masklara ön-oyunları, Aristophanes’çi bir güldürü öğesini ekleyerek türü doruğuna çıkarmıştı.

XXXVIII

İNSAN YARADILIŞI ÜSTÜNE

İnsanın yaradılışı çoğunlukla gizli kalır, kimi zaman baskı altına alındığı olur, ama bütünüyle sökülüp atılabildiği çok seyrektir. Sertliğe daha sert bir tepkiyle karşılık verir. Kurallar, öğütler sertliğini azaltır, ama yalnız alışkanlık onu değiştirip sıkıya sokabilir. Yaradılışını yenmeye çalışan kimsenin kendine seçtiği görevler ne çok büyük ne de çok küçük olmalı, çünkü büyük işlerde üst üste başarısızlıklara uğrayarak bezginliğe düşer, küçük işlerde de sık sık başarı kazanmakla birlikte çok az ilerler. Başlangıçta birtakım yardımlar görmesi gerekir, tıpkı yüzme öğrenenlerin ilkin tulumlarla kamışlardan yararlanmaları gibi. Bununla birlikte bir süre sonra, daha çok çaba göstermeyi de öğrenmeli, kocaman hantal ayakkabılarla dansedenler gibi; çünkü alıştırma, uygulamanın kendisinden daha güç olursa, büyük ölçüde ustalık kazandırır. İnsanın yaradılışı çok ağır basar da, yenilmesi çetin olursa, şu aşamalardan geçmek gerekli olur: ilkin, öfkelenince alfabenin bütün harflerini sayan kimse gibi yaradılışı dizginleyip durdurmalı; sonra kısıntıya gitmeli, ilkin konukların sağlığına içmeye başlayan, derken her yemekte bir yuduma indirgeyen, en sonunda da şarabı temelli bırakan kimse gibi. Ama, yeterli istem ile güce sahipse insanın kendini bir çırpıda yaradılışının köleliğinden kurtarıvermesi en iyisidir.

> *"Optimus ille animi vindex laedentia pectus*
> *Vincula qui rupit, dedoluitque semel."*[1]

Yaradılışın, düzeltilmek istenen eğri bir değnek gibi ters yönde bükülmesini salık veren eski kural da yabana atılmamalı, yeter ki o ters yön kötü bir yol olmasın. İnsan, ruhuna bir alışkanlığı sürekli bir zorlamayla benimsetmeye çalışmamalı, zaman zaman ara vermeli. Böylece bu dinlenme sırasında yeniden güç toplar. Öte yandan, daha olgunlaşmamış bir kimse sürekli alıştırmalar yaparsa, yeteneklerine

alıştığı gibi yanlışlarına da alışmaya başlar.[2] Bu da ancak uygun zamanlarda ara vermekle önlenebilir. Ama hiç kimse, kendi yaradılışını yenmiş olduğuna çok güvenmesin, çünkü o uzun süre derinlerde gizlenir de, bir elverişli durum bulur bulmaz gene ortaya çıkıverir. Tıpkı Aisopos'un masalında genç bir kıza dönüşen kedinin, masanın başında hanım hanımcık otururken yanıbaşından bir fare geçince her şeyi unutup atılıvermesi gibi. Onun için, insan böyle tehlikeli durumlardan ya büsbütün kaçınmalı, ya da bunlarla sık sık karşılaşarak iyice pişmeli, umursamaz duruma gelmeli. Bin insanın kişiliği en iyi kendi özel yaşayışında belli olur, çünkü o zaman zorunluluktan doğan yapmacıklara sapamaz: öfkelenince bütün kuralları unutabilir, umulmadık bir durumla da karşılaşınca alışkanlıkları işe yaramadığı için sinirlenebilir. Yaradılışları işlerine uygun düşen kişiler mutlu insanlardır. Hoşlanmadıkları işi yapanlar ise: "Multum incola fuit anima mea,"[3] derler. İnsan kendinin zorlanmasını gerektiren çalışmalar için belli saatler ayırmalıdır, ama hoşa giden çalışmalar için belli bir zaman ayırması gerekmez, çünkü düşünceleri ister istemez sık sık bunlara yöneleceğinden, öteki işlerle çalışmalar arasında kalan zaman yeter. İnsanın kişiliği ya yararlı bitkiler yetiştirir ya da ayrıkotları; yararlıyı zamanında sulamalı, ayrıkotunu da söküp atmalı.

1 "Göğsünü saran zincirleri birden kıran, aynı zamanda sızlanmayı da kesen kimse, ruhunun en büyük kurtarıcısıdır." Ovidius, *Remedia Amoris*, 294.

2 Cicero, *Orator*, 1, 33.

3 "Ruhum öteden beri bir yabancı." Bkz. *Kutsal Kitap*, Vahiy, CXX, 6.

XXXIX

ALIŞKANLIK İLE EĞİTİM ÜSTÜNE

İnsanın düşünceleri çoğunlukla eğilimlerine, sözleri bilgisine, bir de kafasına doldurulan görüşlere, davranışları ise alışkanlıklarına uyar. Bu nedenle, Machiavelli'nin[1] pek de hoş olmayan bir örnek vermekle birlikte, çok yerinde olarak belirttiği gibi, gerek doğal eğilimler gerekse kocaman sözler, insanın alışkanlıklarıyla bağdaşmıyorsa, güvenilecek şeyler değildir. Machiavelli'nin bu konuda verdiği örneğe göre, büyük bir ölüm kalım işini başarmak için insan henhangi bir kimsenin azılı kişiliğine ya da yüksekten atıp tutmalarına güvenmemeli, daha önce eli kana bulanmış birinden yararlanmalı. Gerçi Machiavelli ne bir papaz Clément'ı,[2] ne bir Ravaillac'ı,[3] ne bir Jaureguy'yi,[4] ne de bir Balthazar Gérard'ı işitmişti; ama insanın yaradılışının da, verdiği sözlerin de alışkanlık kadar etkili olamayacağı yolunda ileri sürdüğü kural her zaman için geçerlidir. Ama şimdilerde kör inançlar öyle aldı yürüdü ki, elini ilk olarak kana bulayanlar bile kırk yıllık kasap gibi, gözlerini bile kırpmıyorlar. Andiçmiş kimsenin kararı, kan dökmeyi gerektiren işlerde bile, alışkanlıktan geri kalmaz. Başka konularda hep alışkanlığın ağır bastığı göze çarpar; öyle ki, bir insanın yüksekten attığını, öfkelendiğini, bir şeyi haksız bulduğunu, büyük büyük sözler verdiğini kulağınızla işitir sonra hiçbir şey olmamış gibi davrandığını görünce şaşar kalırsınız; sanki yalnız alışkanlığın tekerlekleriyle kımıldayan cansız bir heykel ya da makineymiş gibi. Bir alışkanlığın insanlar üzerinde zorbaca bir egemenlik kurduğu da görülür. Hindular (bilgelerini demek istiyorum) sessizce bir odun yığını üzerine uzanır, kendilerini yakarak kurban ederler, üstelik karıları da kocalarıyla birlikte yakılmaya can atarlarmış.[5] İlkçağda Isparta'da, delikanlılar töreler gereğince Diana'nın sunağında kırbaçlanırken, kıllarını bile kıpırdatmazlarmış.[6] İngiltere'de Kraliçe Elizabeth'in saltanatının başlarında, ölüm yargısına çarptırılan bir asi, ilgililere bir dilekçe vererek, urganla değil söğüt dallarıyla asılmak

istediğini söylemiş, eskiden de asilerin bununla asıldığını ileri sürmüştü. Rusya'da, çile doldurmak için, su dolu bir tekne de her yanları takır takır buz kesilinceye dek bütün bir gece oturan keşişler vardır. Alışkanlığın hem ruhumuz hem de gövdemiz üzerindeki güçlü etkisine birçok başka örnekler de bulunabilir. Dolayısıyla, alışkanlıklar yaşayışımızı en çok etkileyen şeyler olduğu için, elden geldiğince iyi alışkanlıklar edinmeye bakmalıyız. Bilindiği gibi alışkanlık en iyi küçük yaşta başlarsa kök salar, buna da eğitim diyoruz. Gerçekte eğitim erken bir alışkanlıktan başka bir şey değildir. Erken yaşlarda, dilimizin her yabancı dilin seslerini söylemeye daha elverişli olduğunu, her deyişe kolaylıkla dönebildiğini görebiliyoruz; tıpkı bütün üyelerimizin, eklemlerimizin her alıştırmaya, her güç davranışa, devinmeye, daha elverişli, daha esnek olması gibi. Bir şeyi geç öğrenmeye başlayanların güç öğrendikleri bir gerçektir. İnsan, kafasını belli bir yerde bırakmaz da, yeni etkilere, yeni değişikliklere açık tutabilirse o zaman iş değişir, ama bunu da yapabilenlerin sayısı pek azdır. Bireyin kendi başına edindiği alışkanlıklar böylesine güçlü olunca, hep birlikte topluca edinilmiş ortak alışkanlıklar haydi haydi daha güçlüdür; çünkü bu durumda, örnekler insana yol gösterir, başkalarının da aynı şeyi yapması insanı yüreklendirir, bir yarışma doğar, ün kazanma özlemi artar; üstelik böyle durumlarda alışkanlığın etkisi doruğa varır. Evet, insan yaradılışındaki erdemlerin çoğalması, içinde bulunduğu toplumun titiz bir düzenle yönetilmesine bağlıdır. Büyük devletlerle iyi yönetimler erdemlerin büyümesini sağlarlar, ama tohumları iyileştirmeyi pek düşünemezler. İşin kötüsü, günümüzde en etkili yöntemlerin, en az özlenen amaçların gerçekleştirilmesine yöneltilmiş olmasıdır.

1 Machiavelli, *Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio*, III, 6.

2 Jasques Clément, Fransa Kralı III. Henri'yi 31 Temmuz 1589'da bıçaklayarak öldüren softa bir dominikan papazıydı.

3 Ravaillac, Fransa Kralı IV. Henri Paris sokaklarında atla dolaşırken, yolu kapayan iki araba yüzünden beklemek zorunda kaldığı sırada, durumu fırsat bilerek kralı bıçaklayıp öldüren koyu bir Katolikti (1610).

4 Jaureguy, İspanya Kralı IV. Philipp'in, kafasını getirene büyük bir

para söz verdiği William of Orange'ı, 1582'de sarayına sokularak tabancayla kafasıyla boynundan yaralamış, ama öldürememişti. Sonra 1584'te Balthazar Gérald adlı biri vurmuştu William of Orange'ı. 1527'de ölmüş olan Machiavelli, Clément'ı da, Ravaillac'ı da, Jaureguy'yi de, Balthazar Gerald'ı da işitmemişti.

5 Cicero, *Tusculanae Disputationes*, V, 27, 78; Strabo XV, 1, § 62; Valerius Maximus, 11, 6 § 34.

6 Cicero, *Tusculanae Disputationes*, II, 14, 34.

XL

TALİH ÜSTÜNE

Tarihte, kayırmalar, fırsatlar, başkalarının ölümü, yeteneğin gösterilebileceği bir durumun hiç umulmadık bir anda ortaya çıkması gibi dış etkenlerin payı küçümsenemez. Ancak, talihi biçimlendirecek kalıp her şeyden önce insanın kendi elindedir. "Faber quisque fortunae suae,"[1] demiş ozan. Bu dış etkenlerin başlıcası, bir insanın çılgınlığının başka birinin talihi olmasıdır, çünkü başkalarının işlediği bir yanlışla başarıya konmak en kestirme yoldur. "Serpens nisi serpentem comederit non fit draco."[2] Gizli kalmayan, gözle görülen üstünlükler övgü toplar, gizli kalan, görünmez üstünlükler ise talih getirir; insanın gerçek benliğinde taşıdığı birtakım niteliklerdir bunlar. İspanyolca "desemboltura"[3] sözcüğü birazcık dile getirir bu nitelikleri: insanın yaradılışında hiçbir çekingenlik, hiçbir katı direniş bulunmaması, ruhunun tekerlekleri ile talihininkilerin uyum içinde dönmesi. Livius da büyük Cato'yu[4] "In illo viro, tantum robur corporis et animi fuit, ut quocunque natus esset, fortunam sibi facturus videretur,"[5] sözleriyle anlattıktan sonra, onun "versalite ingenum" (kıvrak bir deha), olduğunu ekler. İnsan gözünü açar, çevresine iyice bakarsa talihi bulabilir, çünkü talih kör olsa bile görünmez değildir. Talih yolu, gözle tek tek ayırt edilemeyen sayısız küçük yıldızın bir araya gelip kümeleşerek hep birlikte ışık vermesinden ortaya çıkan samanyolunu andırır. Tıpkı bunun gibi, insan talihini de oluşturan bir sürü, gözle seçilmesi güç küçücük erdemler, daha doğrusu yetenekler, alışkanlıklar vardır. İtalyanlar bunların, hiç akla gelemeyecek olan türlerinden söz etmişlerdir. Sözgelişi hiçbir işte başarısızlığa uğramayan bir adamın, başka nitelikleri yanısıra biraz da kaçık, "poco di matto", olduğunu ileri sürerler. Gerçekten de talihin en önemli iki yolu, insanın biraz kaçık olması, aşırı dürüst davranmamasıdır. Bundan dolayı, ülkeleri ya da efendilerini çok seven kimseler hiçbir zaman talihli olamamışlardır, olamazlar da; çünkü insan

benliğini başkalarına adadı mı, kendini düşünemez artık. Apansız başarılar insanı serüvenci, tedirgin yapar (Fransızların "entreprenant" ya da "remuant" sözcükleriyle daha güzel belirtilir bu), ama çabayla erişilmiş bir başarı, insanı yetenekli kılar. Talihe, hiç değilse, onun kızları olan güven ile ün uğruna saygı göstermek, yücelik tanımak gerekir, çünkü güven ile ün mutluluk doğurur, birincisi insana bir iç mutluluk, ikincisi de başkalarının düşüncelerinden gelen bir mutluluk sağlar. Bütün bilge kişiler, üstünlüklerini, başkalarında doğacak çekememezliği önlemek için ya alınyazısına ya da talihe bağlarlar, böylece daha çok tadına varırlar o üstünlüğün. Ayrıca, yüce güçlerin kendisiyle ilgilendiğini benimsemek de insan için bir büyüklüktür. Bu nedenle, Caesar bir fırtına sırasında dümenciye: "Caesarem portas et fortunam ejus,"[6] demiş. Sulla da kendine "Magnus" (büyük) değil, "Felix" (mutlu) sanını vermiş.[7] Başarılarında kendi bilgelikleriyle tutumlarının çok büyük payı olduğunu ileri sürenlerin, sonunda mutsuzluğa uğradıkları sık sık görülmüş bir şeydir. Atinalı Timotheus'un,[8] yönetimiyle ilgili uygulamaların hesabını devlete verirken ikide bir "işte bunda talihin payı yoktur" dediğini, sonra bir daha da üzerine aldığı hiçbir işi başaramadığını yazar eskiler. Hiç kuşkusuz, kimi insanların talihi, Homeros'un başka ozanlarınkinden daha akıcı, daha pürüzsüz dizelerini andırır. Plutarkhos bu benzetmeyi, Timoleon'un[9] savaştaki talihini Agesilaos'un[10], Epaminondas'ın[11] talihiyle karşılaştırırken kullanır. Ama bunun böyle olmasında, insanın kendisinin büyük payı vardır.

1 "Herkes kendi talihinin yapıcısıdır." Sallustius'a göre (*De Republica Ordinanda*, I, 1) yapıtları yitmiş olan Romalı ozan Appius Claudius Caecus'tan kalma sözlerden biri bu.

2 "Bir yılan başka yılanları yutmadan ejderha olamaz." Çok eski bir Yunan atasözü. Erasmus *Adagia'da* tiksinerek anar bu sözü.

3 Çekinmezlik. Her duruma kolaylıkla uyabilme yeteneği.

4 Cato (İ.Ö. 234-149), Romalıları Kartacalılara karşı kışkırtmış ünlü bir askerdi. Roma senatosunda "Delenda est Carthago" (Kartaca yıkılmalıdır) diye biten sözleriyle ünlüdür.

5 "Bu adamda öyle bir ruhsal, bedensel yetenek vardı ki, başka bir tabakada doğmuş olsaydı bile, talihini dilediğince yaratabilirdi." Livius, XXXIX, 40.

6 "Caesar ile Caesar'ın talihini taşıyorsun." Plutarkhos, *Caesar*, 38.

7 Plutarkhos, *Sulla*, 34. Sulla, başarılarında, koruyuculuğuna inandığı Herkules'in büyük payı olduğunu söylüyordu.

8 Timotheus, Atinalı ünlü bir komutandı. Büyük başarılar kazanmış, sonra bir yolsuzlukla suçlanarak sürülmüş, İ.Ö. 354'te sürgünde ölmüştü. Platon'un büyük dostu olduğu söylenir.

9 Timoleon İ.Ö. 400'de Korinth'te doğmuş, ünlü bir Yunanlı komutandı. Syracusa'lılara Kartaca boyunduruğundan kurtulmalarında yardım etmiş, bütün Sicilya adasını barışa mutluluğa kavuşturmuş, İ.Ö. 337'de ölmüştü. Bkz. Plutarkhos, *Timoleon*, 36.

10 Isparta Kralı Agesilaos, Atinalılarla Thebai'lilere karşı başarıyla savaşmış, sonra talihi dönmüş, Leuktra'da büyük bir yenilgiye uğramış. İ.Ö. 360'ta, yurdundan uzakta, Afrika'da ölmüştü.

11 Epaminondas da Thebai'li ünlü bir komutan, bir devlet adamıydı. Leuktra savaşını kazanmış, sonra da Mantinea'da çarpışırken ölmüştü.

XLI

TEFECİLİK ÜSTÜNE

Birçok kimse tefeciliği iğneli sözlerle yermiştir. Kimisi Tanrının payı olan yüzde onu[1] şeytana vermenin yazık olduğunu söylemiştir. Kimisi tefecinin, dinlenme günü olan yedinci güne kulak asmadığını, onun sabanının pazar günleri bile işlediğini ileri sürmüştür. Tefecinin, Vergilius'ta:

"Ignavum fucos pecus a praesebius arcent"[2]

sözünde adı geçen tembel yabanarısı olduğu söylenmiştir. Kimisi de tefecinin, insanoğlunun düşüşünden sonra konan ilk kuralı, "in sudore vultus tui comedes panem tuum", "in sudore vultus alieni"[3] diyen kuralı, bozan kişi olduğunu söylemiştir. Tefecilerin, Yahudilik yaptıkları için turuncu külahlar giymeleri gerektiği ileri sürülmüştür.[4] Kimisi de paranın para üretmesinin doğal yasalara aykırı düştüğünü söylemiş, buna benzer birçok suçlama yapılmıştır. Benim bu konuda söyleyeceğim tek şey tefeciliğin "concessum propter duritiem cordis"[5] olduğudur. Ödünç alıp vermek bir zorunluluk oldukça, insanlar da faizsiz borç vermeyecek ölçüde katıyüreklilik gösterdikçe, tefeciliği hoşgörmek kaçınılmaz bir şeydir. Kimileri de, banka kurmak, herkesin varını yoğunu açıklamak gibi kuşku uyandıracak, güvenilmez yollar önermiştir, ama tefeciliğin kendisi üzerine işe yarar söz eden pek az kimse çıkmıştır. Faizle para vermenin iyi yanlarıyla kötü yanlarını göstermek, yararlarıyla zararlarını iyice ölçüp biçmek, durumu düzeltmeye çalışırken büsbütün bozmamaya da özen göstermek, çok yerinde bir iş olur.

Tefeciliğin sakıncalarından birincisi tüccar sayısını azaltmasıdır, çünkü bu tembel işi tefecilik olmasa para bir yerde yığılıp kalmaz, çoğunlukla devlet varlığının candamarı olan ticaret alanına yatırılır. İkincisi, yoksul tüccarlar yaratmasıdır, çünkü bir çiftçi çok yüksek kira

ödediği bir toprağı nasıl iyi işletemezse, tefeciye yüksek faiz ödeyen tüccar da işini iyi yürütemez. Bu iki sakıncanın sonucu olan üçüncüsü ise, krallarla devletlerin ticaret ile yükselip alçalan gelirlerinin düşmesidir. Dördüncüsü, tefecilikle bir ülkenin ya da devletin zenginliğinin birkaç belli elde toplanmasıdır; çünkü tefecinin işi sağlamdır, ama tüccarlarınki değildir; bu yüzden eninde sonunda paraların çoğu tefecinin kasasında toplanır. Oysa bir ülkenin esenliği, gelirin eşit dağılımıyla orantılıdır. Beşinci sakınca, tefeciliğin toprak fiyatını düşürmesidir, çünkü para ya ticaret ya da satınalma işlerinde kullanılacak bir şeydir, tefecilik bu iki yolu da tıkar. Altıncısı, tefecilik olmasaydı paranın sürekli olarak yatırılacağı bütün zanaatların, düzenlemelerin, yeni buluşların, bir hazırlopçu kazanç yolu yüzünden gerilemesidir. Sonuncusu da, tefeciliğin birçok kimsenin varını yoğunu için için kemirip yokeden bir kurt oluşu, böylece zamanla devletin yoksullaşmasına yol açmasıdır.

Öte yandan, faizle para vermenin yararları ise şunlardır: birincisi, tefeciliğin bir bakıma ticareti engellemekle birlikte, başka bakımlardan ilerletmesidir, çünkü ticaretin büyük kesimi genç tüccarların faizle para alabilmesi ile yürür; öyle ki, tefeci parasını birden geri ister ya da vermezse ticarette hemen bir tıkanıklık başgösterir. İkincisi, faizle kolayca para alma yolu olmasa, apansız eli daralıveren kimseler yıkıma sürüklenir, varlarını yoklarını, mallarını mülklerini ölü fiyatına elden çıkarmak zorunda kalırlar. Böyle bir durumda, tefeciliğin usul usul kemirmekle vereceği zarar, insanın varını yoğunu yalayıp yutuverecek bir alışverişten yeğdir. İpotek ile rehin de insanı kurtarmaz böyle durumlarda, çünkü karşıdaki ya faiz almadan rehin kabul etmez, ya da etse bile, tanıdığı sürenin borç ödenemeden sona ermesini dört gözle bekler. Taşralı bir açgöz zengin bilirim, ikide bir "yerin dibine girsin şu tefecilik, ipotekten rehinden sağlayacağımız kazancı baltalıyor", der dururdu. Üçüncü son yararına gelince: insanın bir çıkar gözetmeden borç para verebileceğini düşünmek boş bir kuruntudur, faizle borç para verme işi önlenirse, ortaya çıkacak sakıncaların sayısı bilinecek gibi değildir. Dolayısıyla tefeciliğin ortadan kalkması, ütopyada görülebilecek bir

şeydir ancak.[6]

Şimdi de faizciliğin nasıl bir düzene, kurallara bağlanabileceği, iyi yönlerinden yararlanırken, sakıncalarından nasıl kaçınılabileceği üzerinde duralım. Faizle para almanın yararları ile zararları tartıya vurulursa, iki noktanın uzlaştırılması zorunluluğu ortaya çıkar. Birincisi, tefecinin dişlerinin çok can yakmaması için iyiden iyiye törpülenip köreltilmesi; ikincisi de paralı insanların, ticaretin yaşaması, hızlanması için, tüccarlara ödünç para vermelerini sağlayacak bir açık kapının bulundurulması. Bu da ancak iki ayrı tür faizin kabul edilmesiyle gerçekleşebilir: yüksek faiz, düşük faiz. Yalnız düşük bir faiz oranına izin vermekle kalırsanız, halkın borç para almasını kolaylaştırıp tüccarların para bulmasını güçleştirmiş olursunuz. Oysa ticaret en kazançlı işlerden biri olduğu için yüksek faiz kaldırabilir, başka işler kaldıramaz.

İki amaca da yararlı olabilmek için kısaca şöyle bir yol tutmak, borç para vermekte iki türlü faiz uygulamak gerekir: birincisi borç almak isteyen herkese uygulanacak düşük faiz; ikincisi de, belli kişilere ya da ticaret kuruluşlarına özel bir izinle uygulanacak faiz. Bunun için, ilkin faiz oranı genellikle yüzde beşe indirilmeli; bu faiz oranının yasalara uygunluğu, herkesçe istenebileceği açıklanmalı, devlet de bu oranda bir faiz alanı herhangi bir cezaya çarptırmaktan vazgeçmeli. Böyle bir yol ödünç para piyasasını hem tıkanıklıktan hem de bütünüyle yok olmaktan kurtarır. Köylerde de darlık çeken sayısız kimseye kolaylıklar sağlar. Ayrıca toprak fiyatlarına önemli bir yükselme getirir, çünkü on altı yıllık bir süre için tutulmuş bir toprak parçası yüzde altı kazanç sağlarken, sözünü ettiğimiz yoldan ancak yüzde beş sağlanabilir. Aynı neden dolayısıyla gerek sanayi gerekse daha kazançlı girişimler hızlanır, çünkü bu durumda, özellikle yüksek kazanca alışkın kimseler, yüzde beş faizdense paralarını böyle alanlara yatırmaya yönelirler. İkincisi, belli kişilere, tanınmış tüccarlara daha yüksek faizle para vermek konusunda hak tanınmalı, ama bundan aşağıda belirteceğim koşullara uyulmalı. Faiz oranı, tüccar için bile, vermeye alışageldiğinden biraz daha düşük olmalı, böylece tüccar olsun olmasın bütün ödünç para arayanlar bu yenilikten

biraz yararlanabilmeli. Banka ya da borsa gibi şeyler bulunmamalı, herkes kendi parasının efendisi olmalı. Bunu bankalardan bütünüyle hoşlanmadığım için söylemiyorum, ama birtakım kuşkular uyandırdıkları için bankalara kimse kolay kolay katlanamaz. Devlete küçük oranda bir vergi ödenmeli, kazancın geri kalanı borç para verene bırakılmalı, çünkü faizin birazcık azalması para sahibini de ürkütmez. Önceden yüzde on, yüzde dokuz faiz alan kimse, tefecilikten vazgeçerek sağlam kazancını tehlikeye atmaktansa, yüzde sekiz faizle yetinir. Bu izinli faizcilerin sayısı sınırlı olmamalı, ama bunlar daha çok büyük ticaret yapan belli kentlerle kasabalardan seçilmeli, çünkü böyle olursa başkalarının paralarını kendilerininmiş gibi borç vermeleri güçleşir, böylece sözgelişi yüzde dokuzdan faiz almaya izinli kimseler, bütün yüzde beş faizcilerinin parasını kendilerine çekemezler; çünkü hiç kimse parasını çok uzağa, tanımadığı kimselere borç vermeye güvenemez.

Bu dediklerimin, şimdiye dek ancak belli yerlerde barınabilen tefeciliği bütünüyle destekler nitelikte olduğu ileri sürülürse; tefeciliği böyle açıkça bir düzenle yumuşatmanın, ortalığı kasıp kavurmasına gözyummaktan çok daha hayırlı olacağını söylerim ben de.

1 İngiliz Kralı VIII. Henry borç para almada faiz oranını yüzde onla sınırlayan bir yasa çıkarmıştı.

2 Yabanarıları kovanlardan kovulmuş tembel bir sürüdür." *Georgica*, IV, 168.

3 "Ekmeğini kendi alınterinle kazanacaksın," "başkasının alınteriyle değil." *Kutsal Kitap*, Tekvin, III, 19.

4 Ortaçağda Yahudilerin belli bir kılıkta giyinmesini zorunlu kılan yasalar vardı. Özellikle sarı renk giymek zorundaydılar.

5 "Katıyüreklilik yüzünden hoşgörülen bir şey." Bkz. *Kutsal Kitap*, Matta, XIX, 8.

6 Sir Thomas More'un 1516'da yayımlanan, bütün yasalarıyla toplumsal kurumlarıyla örnek bir devleti anlatan *Utopia*'sını düşünüyor olmalı Bacon burda. Utopya'daki törelerden biri de altından gümüşten tiksinmek, bunlardan çocuklara oturak, azılı suçlulara zincir yapmaktır.

XLII

GENÇLİK YAŞLILIK ÜSTÜNE

Yılca genç olan bir kimse, zamanını çarçur etmemişse, saatça yaşlı olabilir, ama bu çok seyrek rastlanan bir durumdur. Gençlik çoğunlukla, sonradan edinilenler kadar bilgece olmayan ilk düşünceler gibidir; çünkü yaşta gençlik gibi, düşüncede de gençlik önemlidir. Bununla birlikte gençlerin buluşgücü yaşlılarınkinden çok daha canlı, kafalarından geçen düşler ise daha tanrısal bir niteliktedir. Büyük, çılgın isteklerle dolup taşan, ateşli, tedirgin yaradılışta kişiler, orta yaşı geçmeden olgunlaşmazlar, tıpkı Julius Caesar[1] ile Septimus Severus[2] örneklerinde görüldüğü gibi. Severus için, "Juventutem egit erroribus, imo furoribus plenam",[3] derler. Bununla birlikte, bütün Roma imparatorlarının belki en güçlüsüdür. Durgun yaradılışlı kimseler ise, Augustus Caesar,[4] Floransa Dükası Cosimo,[5] Gaston de Foix[6] benzeri örneklerde görüldüğü üzre, daha gençken büyük işler başarırlar. Öte yandan, yaşlılıkta sürdürülebilen canlılıkla ateşlilik, her alanda en geçerli niteliktir. Genç insanlar yargı yürütmekten çok uygulamaya, kalıplaşmış işlerden çok yeniliklere yatkındırlar. Yaşlılığın verdiği olgunluk, geçmiş deneylerinin alanına giren işlerde insana yol gösterebilir, ama yeni durumlar karşısında şaşırır. Gençlerin yanılgıları işleri altüst eder, ama yaşlıların işlediği yanlışlar işleri çok çok biraz geri kor, verimi biraz düşürür. Gençler, işlerini çekip çevirirken altından kalkabileceklerinden daha çok şeye el atarlar; işleri yoluna koyacaklarına, daha çok karıştırırlar: eldeki araçlarla yolları düşünmeden hemen sonuca koşarlar; rastgele öğrendikleri birkaç ilkeye saçma bir bağlılık gösterir, yenilik yapmaktan hiç çekinmezler. Bu da umulmadık güçlüklere yol açınca, en aşırı yöntemlere başvururlar; işledikleri bütün yanlışları bir kat daha artıran şey de, yanıldıklarını kabule yanaşmayıp diretmeleri, ne duran ne de dönen, dikbaşlı bir ata benzemeleridir. Yaşlılar ise, hep eksiklikler bulur, uzun uzun danışır, serüvene yanaşmaz, çabuk pişman olur, bir işi pek seyrek olarak sona

erdirir, orta başarılarla yetinirler. Yaşlılarla gençlerden bir arada yararlanmak en yerinde iş olur, böylece bu iki çağın da karşılıklı iyi yönleri eksik yönleri giderir, gelecek için daha iyi olur bu, çünkü yaşlılar iş başındayken gençler onlardan çok şey öğrenebilir. Üstelik, dışardan bakılınca da böylesi daha iyi karşılanır, çünkü yaşlılar yetkinin tadını çıkarır, gençler de sevilmenin, beğenilmenin. Hak gözetmek bakımından gençler daha ağır basar belki, çünkü yaşlılar politik olmaktan yanadır. Hahamın biri, *Kutsal Kitap*'taki "gençlerimiz görecekler, yaşlılarımız ise düşler görecekler,"[7] sözünden gençlerin Tanrıya yaşlılardan daha yakın oldukları, çünkü görmenin düşten daha yüce bir tanrısal aydınlanma olduğu anlamını çıkarır. Gerçekten de bir insan dünyadan ne denli çok içerse o denli sarhoş olur, yaşlandıkça insanın istemgücüyle duyguları değil, anlayış yeteneği artar. Kimileri pek erken yaşta olgunlaşıverirler ama bu olgunluk çabuk yiter. Böyleleri arasında, ilkin keskin bir zekâları varken sonra birden bönleşiveren kimseler yer alır. Söylevci Hermogenes[8] böyleydi: yapıtları son derece büyük bir incelik taşımakla birlikte, kendisi sonradan aptallaşmıştır. İkinci tür ise, gençlikte güzel görünen, ancak yaşlılıkta pek hoş karşılanmayan, ağzı güzel söz yapmak gibi birtakım yetenekleri olan kimselerdir. Onun için Cicero, Hortensius'la ilgili olarak şöyle der: "Idem menebat, neque idem decebat."[9] Üçüncü tür ise, başlangıçta birden pek yüksekten uçmaya başlayan, böylece sonraki yıllarında taşıyamayacakları ölçüde bir büyüklüğe özenen kimselerdir. Titus Livius'un, "ultima primus cedebant"[10] diye sözünü ettiği Scipio Africanus böyleydi.

1 Julius Caesar, bin bir güçlükten, birçok çatışmadan geçerek ancak kırk bir yaşında konsüllüğe erişebilmiş, sonra on beş yıl boyunca bir başarısı ötekini kovalamış, İ.Ö. 44 yılında öldürülmüştü.

2 Septimus Severus da imparatorluk tahtına çıktığı İ.S. 193 yılında tam kırk yedi yaşındaydı. On sekiz yıl durmak, dinlenmek bilmeden, parlak yengiler kazanarak başarıyla yönetti ülkesini. Bir sefer sırasında İngiltere'de öldü.

3 "Gençliği yanılgılarla, çılgınlıklarla doluydu." Spartianus, *Severus*.

4 Augustus Caesar, Roma'nın ilk imparatoru, Julius Caesar'ın da yeğeniydi. Ceasar öldürüldüğünde o on dokuz yaşındaydı. Ertesi yıl konsül oldu.

5 Floransa Dükası Cosimo, 1540'ta yirmi bir yaşında Floransa Devleti'nin başına geçmiş, bu görevi otuz dört yıl başarıyla yürütmüştü. Başlangıçta amansız bir yönetim uygulamakla birlikte sonradan büyük ün kazanmıştır. Pisa Üniversitesi'ni, Floransa Akademisi'ni kurmuş, büyük bir resim galerisi yaratmış, özgür sanatı, bilimi her zaman desteklemişti.

6 Gaston de Foix, Fransa Kralı XII. Louis'nin yeğeniydi. Yirmi iki yaşında orduda çok önemli bir komuta görevi yüklenmiş, büyük başarılar kazanmıştı. 1512'de ünlü Don Pedro Navarro'yu, Kardinal Medici'yi, Papa X. Leo'yu tutsak ettiği Ravenna savaşında İspanyollarla çarpışırken ölmüştü.

7 *Kutsal Kitap*, Yoel, II, 28.

8 Hermogenes İ.S. 160 dolaylarında yaşamış, Tarsus doğumlu ünlü bir söylevciydi. Erken yaşta çok hızlı bir olgunlaşma göstermiş, sonra bütün yeteneği sönmüştü. On beşinde söylevleriyle İmparator Marcus Aurelius'un övgüsünü kazanmış, on yedisinde söz ustalığı üstüne önemli bir kitap yazmış, yirmi beşinde belleğini yitirerek aptallaşmıştı.

9 "Hep aynı kaldı, ama aynı kalmak ona yakışmıyordu artık." Cicero, *Brutus*, 95. Quintus Hortensius (İ.Ö. 114-50) ünlü bir Romalı söylevci, Cicero'nun çağdaşı, rakibiydi.

10 "Sdibaşlangıcına yaraşır nitelikte de değildi." Livius, XXX VIII, 53. Scipio İ.Ö. 202'de İkinci Pön Savaşı'nı sona erdirmişti. 187'de Suriye kralı Antiochus'tan rüşvet almakla suçlanmış, kızarak Roma'dan ayrılmış, yurdundan uzakta ölmüştü.

XLIII

GÜZELLİK ÜSTÜNE

Erdem, değerli bir taş gibidir, en güzel görünüşünü yalınlık içinde kazanır; kendini de en iyi, yüzü gözü güzel kimselerde değil, duruşu ağırbaşlı, yapısı biçimli kimselerde gösterir. Çok güzel kimselerin erdemli olduğu hemen hemen pek az görülür, sanki doğa hiç eksiksiz bir iş yapma çabası içinde, ruhsal bir bütün yaratmayı unutuvermiştir. Bu nedenle, böylelerinin kendileri güzeldir ama ruhları yücelikten uzaktır, davranışlarıyla hoşa gitmeye, erdemli olmaktan daha çok önem verirler. Ama bu kural her zaman geçerli değildir, çünkü Augustus Caesar,[1] Titus Vespasianus,[2] Fransa Kralı Güzel Philippe,[3] İngiltere Kralı IV. Edward,[4] Atinalı Alkibiades,[5] Şah İsmail[6] hem ruhu yüce kişiler, hem de çağlarının en güzel adamlarıydı. Güzellikte, çizgilerin uyumu renkten, davranışların ağırbaşlı, ince oluşu da çizgilerin uyumundan daha önemlidir. Güzelliğin, hiçbir resimde dile getirilmeyecek, tek bakışta kavranamayacak en değerli yönü de budur. Eksiksiz bir güzellik olmaz, en güzellerde bile bir uyum aksaklığı vardır. Bu nedenle, Apelles'in[7] mi yoksa Dürer'in[8] mi resim yapmakta daha titiz olduğunu söylemek oldukça güçtür: bunlardan birincisi, seçtiği birçok yüzün en güzel yanlarını bir araya getirerek, ikincisi de, geometrik oranları gözönünde tutarak çiziyordu insanı. Böyle resimler bence, bunları yapan ressamlardan başka hiç kimsenin hoşuna gitmez. Bununla, bir ressamın gerçekteki yüzlerin hepsinden daha güzel bir yüz çizemeyeceğini demek istemiyorum, ama bana kalırsa bunu kurallarla değil, eşsiz bir ezgi yaratan müzikçi gibi, mutlu bir esinlenme ile yapmalıdır. İnsan kimi yüzler görür, parçaları inceleyince hiçbirini güzel bulmaz, ama parçalardan oluşan bütün güzeldir. Güzelliğin temel ilkesinin davranış inceliği olduğu bir gerçekse, yaşlı kimselerin çoğunlukla daha sevimli görünmelerine hiç şaşmamak gerekir: "Pulchrorum autumnus pulcher."[9] Gençleri ancak, gençliklerinin her türlü eksiği örtmesinden dolayı güzel buluruz. Güzellik çabucak çürüyen,

çok dayanmayan yaz yemişlerini andırır; çoğu zaman da insanı gençlikte azdırır, yaşlılıkta küstürür. Ama şu da kesin bir gerçektir: yerine düşerse güzellik ışığı, erdemleri aydınlığa çıkarır, kötülükleri ise bastırır.

1 Augustus Caesar, gösterişli, yakışıklı bir adamdı. Onu öldürmekle görevlendirilmiş, bir Galyalının bu görevi başaramadan geri döndüğü zaman "yüzüne baktığım an, vurmaya gönlüm elvermedi", dediği anlatılır.

2 İ.S. 70-79 yıllarında Roma imparatorluğu yapmış Titus Vespasianus da yakışıklı bir adamdı.

3 Fransa Kralı Philippe'e (1285-1314) görünüşünden dolayı "la Bel", "güzel" adı takılmıştı.

4 İngiltere Kralı IV. Edward (1461-1483) hem yakışıklı hem de yiğit bir adamdı.

5 Alkibiades (İ.Ö. 450-404), zengin, yetenekli, yakışıklı bir adam, Sokrates'in sevdiği öğrencilerindendi. Ünlü bir komutan, başarılı bir devlet adamıydı.

6 1502 yılında İran'da başa geçen, Yavuz Sultan Selim'le savaşmış Şah İsmail de güzelliğiyle ünlüydü.

7 Apelles ilkçağ Yunan ressamlarının en ünlülerindendir. İ.Ö. 340-323 yıllarında yükselmiş, özellikle kadın güzelliğiyle inceliğini dile getirmekte başarı göstermişti. Büyük İskender'in hem koruyuculuğunu hem de dostluğunu kazanmıştı.

8 Albrecht Dürer (1471-1528), Nürnberg'de doğmuş, İtalya'da, Hollanda'da bulunmuş büyük ressamdı. Ressamlığının yanısıra ünlü bir gravürcü, heykelci, mimar, Almanya'da Renaissance'ın en büyük sanatçısıydı.

9 "Güzellerin sonbaharı da güzeldir." Plutarkhos, *Alkibiades*, 1.

XLIV

ÇİRKİNLİK ÜSTÜNE

Çirkin insanlar genellikle doğa ile ödeşirler, çünkü doğanın kendilerine ettiği kötülüğün acısını onlar da doğaya kötülük ederek çıkarmaya çalışırlar. *Kutsal Kitap*'ın dediği gibi, çoğunlukla "doğal sevgiden yoksun olduklarından,"[1] böyle davranırlar. Ruh ile ten arasında bir uyum bulunduğu, doğanın bunlardan birini bozmakla ötekini de bozmak sakıncasıyla karşılaşacağı sugötürmez bir gerçektir: "Ubi peccat in uno, periclitatur in altero."[2] Ama, gövdesinin şöyle ya da böyle yaratılmasında söz sahibi olamayan, ruhuna ise dilediği yoğruluşu vermekte özgür olan insan, doğuştan gelme eğilimlerin yıldızını, eğitim ile erdemin güneşiyle karartabilir. Bu nedenle, çirkinliği, aldatan bir belirti olarak değil, belli sonuçlar doğurmaktan hiç de geri kalmayan bir etken diye görmek yerinde olur. Kendisini başkaları gözünde küçük düşürecek bir çarpıklığı olan kimse, bu duruma karşı bir şeyler yapmaya, içinde sürekli bir dürtü duyar. Bundan dolayı, bütün çirkin insanlar son derece ataktırlar. Başlangıçta, kendilerini horgörüye karşı savunmak içindir bu ataklık, ama zamanla bir alışkanlık olur. Ayrıca çirkinlik, bu insanları, özellikle başkalarının güçsüzlüklerini arayıp bulma, böylece bir bakıma kendi çektiklerinin acısını çıkarma çabasına yöneltir. Çirkinler, kendilerinden yüksek kimselerde de, her an horgörülebilecekleri için, kıskançlık diye bir şey uyandırmazlar. Karşılarındaki düşmanlarıyla rakipleri, çirkinlerin yükselemeyeceğini düşünerek uykuya dalarlar, ama yerleri elden gidince gözleri açılır. Bu bakımdan, yetenekli bir kimse için çirkinlik, yükselme yolunda büyük bir kozdur. Eski çağlarda krallar, şimdi de kimi ülkelerde görüldüğü gibi, hadım ağalarına çok güvenirlerdi, çünkü herkese karşı çekememezlik duyan kimse, bir kişiye bağlanıp boyun eğmeye daha yatkındır. Bununla birlikte, hükümdarların böylelerine gösterdikleri güven, değerli yargıçlarla görevlilere değil de, casuslara, söz taşıyıcılara beslenen türden bir güvendir. Çirkin insanların

da durumu aşağı yukarı aynıdır. Ama gene de kural değişmez, çirkinler ellerinden geldikçe, ya başarılarıyla ya da kötülükle horgörüden kurtulmaya çalışırlar. Bundan dolayı, onların zaman zaman çok üstün insanlar olduklarına şaşmamak gerekir. Agesilaos,[3] Sultan Süleyman'ın oğlu Cihangir,[4] Aisopos,[5] Peru yöneticisi Casca[6] böyleydi: daha başkaları yanısıra Sokrates'i[7] de bunların arasına katabiliriz.

1 *Kutsal Kitap*, Romalılar, I, 29-31.

2 "Birinde yanıldı mı ötekinde de yanılma tehlikesindedir."

3 Isparta Kralı Agesilaos güdük boylu topal bir adamdı, ama bu eksiklikleri onun başarılı bir komutan, büyük bir devlet adamı olmasına engel olmadı.

4 Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Cihangir, kardeşi şehzade Mustafa'nın 1553'te öldürülmesi üzerine kendini yalnızlığa vermiş, sağlığı bozuk, küskün bir insandı.

5 İ.Ö. altıncı yüzyılda yaşamış masal ustası Aisopos'un da çok çirkin, çarpık bir adam olduğu söylenir, ama elde bunu doğrulayacak kesin kanıtlar da yok.

6 Casca, 1547'de Peru'da Pizarro ayaklanmasını bastıran ünlü bir İspanyol kahramanıydı. Din adamıydı. Gövdesiyle oransız upuzun bacakları olduğu söylenir.

7 Sokrates (İ.Ö. 469-399) de yayvan burnu, kocaman burun delikleri, koca dudakları, bodur gövdesi, fırlak göbeği ile ilkçağın ünlü çirkinlerinden biriydi.

XLV

YAPILAR ÜSTÜNE

Evler, içinde yaşanmak için yapılır, seyredilmek için değil; bu bakımdan kullanışlılığa güzellikten daha çok önem verilmeli; ikisi birleştirilirse o başka. Yalnız güzellik uğruna kurulan büyülü sarayları, bunları sudan ucuza kuran ozan takımına bırakın. Güzel bir evi kötü bir yere kuran kimse kendini hapse sokmuş olur. Kötü yer derken, yalnız havası kötü yer değil düşündüğüm; havanın sık sık ansızın değişmeye uğradığı yerler de kötüdür; dört yanı yüksek tepelerle çevrili bir yamaç üzerine kurulmuş güzel konakların birçoğunda gördüğünüz gibi, güneşin sıcaklığı ortada toplanıp kalıyorsa, rüzgâr da körükten boşanırcasına esiyorsa, hava sıcakken bir bakarsınız ansızın soğuyuverir, sanki bir yerden başka bir yere gitmiş gibi olursunuz. Bir yeri kötü yapan, yalnız kötü hava değil, yollarının bozuk, alışveriş çevresinin, Momus'a[1] da sorarsanız, komşularının kötü oluşudur. Daha çok şey sayabilirim: susuzluk, ağaçsızlık, gölgesizlik, kötü hava etkilerine açıklık, çoraklık, değişik nitelikte toprakların olmayışı, görüşün kapalı oluşu, çevrede düzlüklerin, sürek avı, şahin avı, at yarışları gibi eğlencelere elverişli yerlerin bulunmayışı, denize çok yakınlık ya da uzaklık, ulaşıma elverişli ırmakların olmayışı ya da su baskını tehlikesi, büyük kentlerin işinize engel olacak ölçüde uzak ya da çevrenin ürettiği bütün yiyecekleri tüketerek pahalandıracak ölçüde yakın olması, böylece enikonu rahat bir yaşayış arayan kimseyi kıskaca sokması gibi. İnsan bütün bu sakıncalardan uzak bir yeri bulamaz belki, ama bunları tek tek gözönünde tutmak, elden geldiğince az sakıncalı bir yer seçebilmek için gereklidir. Birkaç evi olan kimse de, bir evinde eksik olan özelliğin, ötekinde bulunmasını sağlamaya çalışmalı. Lucullus, o göz kamaştırıcı, büyük, aydınlık avlularıyla odalarını gören Pompeius'un sorduğu "yaz için eşsiz bir yer burası ama kışın ne yapacaksın?" sorusuna karşılık, pek haklı olarak: "Kış olunca yaşadığı yeri değiştiren bir kuş kadar da akıllı

olmadığımı mı sanıyorsun yoksa?" demiş.[2]

Şimdi evin yerini bırakıp kendisine geçerken, ilkin *De Oratore* (söz söyleme sanatı) sonra da *Orator* adlı kitapları yazan, birincide söz söyleme sanatının gerektirdiği ilkeleri, ikincide de bunların ustaca uygulanış yollarını anlatan Cicero gibi yapacağız. Dolayısıyla bir kral sarayının nasıl olacağını anlatırken, kısaca bir örnek de vereceğiz; çünkü Avrupa'da şimdi gördüğümüz Vatican,[3] Escurial[4] gibi büyük saraylarla benzerlerinde, gerçekten güzel tek bir oda bile bulamamak yadırganacak bir şeydir.

Bundan dolayı, birbirinden ayrı iki bölümü yoksa, bir saray eksiksiz sayılamaz bence. Bu bölümlerden biri *Tevrat*'taki Ester kitabında anlatılan türden şenliklerle şölenler için,[5] öbürü ise oturmak için olmalı. Bana kalırsa, bunlar yalnız yapının kanatları değil de sarayın ön yüzünün parçaları olmalı, dışardan bakılınca tek bir bütün, içerden bakılınca da ayrı bölümler olarak görünmeli, ortada da bu iki bölümü birbirine bağlayan, yüksek gösterişli bir kule bulunmalı. Şenliklere ayrılmış bölmenin ön yanında, merdiven başında aşağı yukarı kırk ayak yüksekliğinde geniş bir oda, onun altında da gösteriler sırasında giyinme soyunma, hazırlık odası olarak kullanılacak bir yer bulunmalı. Oturmak için ayrılan bölümün, en başında, birbirinden ayrılmış bir salon ile bir küçük kilise yapılmalı; bunların ikisi de geniş, göz doldurucu nitelikte olmalı. Bununla birlikte, yapının o yanını boydan boya doldurmamalı bunlar, en son uçta bir yazlık, bir de kışlık iki geniş oda bulunmalı. Bu odalar altında büyük, aydınlık bir yeraltı deposu, ayrıca kilerleri, kap kacak yerleri, buna benzer bölümleri ile birlikte özel mutfakları yer almalı. Kulenin ise, kanatlar üzerinde her biri on sekiz ayak yüksekliğinde iki katı bulunmalı, kurşunla güzelce kaplı tepesi, korkuluklarla, aralıklı heykellerle çevrili olmalıdır. Bu kule de isteğe göre odalara bölünebilir. Üst katlardaki odalara giden merdivenin de, ortadaki dönemeci genişçe olmalı, korkulukları sonradan tunç rengine boyanacak ağaç oymalarla süslenmeli, merdivenler en üstte, geniş güzel bir sahanlıkta sona ermeli. Ama bu ancak, aşağıdaki odalardan biri

hizmetçilere yemek odası olarak ayrılmadıysa yapılabilecek bir şeydir, yoksa merdiven boşlukları kokuyu baca gibi çektiğinden, kendi yemeğinizi her yiyişten sonra, bir de hizmetçilerle yemek yersiniz. Yapının ön kesimi için söyleyeceklerim bunlar. Yalnız, ilk kattaki merdivenin alt odaların yüksekliğinde, altı ayak olması gerektiğini de belirteyim.

Hemen arkada, üç yanı daha alçak yapılarla çevrili genişçe bir avlu olmalı. Avlunun dört köşesinde dışarıdan yapıyla aynı yükseklikte kalmayan küçük burçlar gibi görünen güzel merdivenler yapılmalı. Avlu taş döşenmemeli, yoksa yazın çok sıcak, kışın da çok soğuk olur. Yalnız birkaç yan yolla ortada bir kavşak taş döşenmeli, bunlar arasındaki dörtgenler çimle kaplanmalı; çimler, çok dipten olmamakla birlikte arasıra biçilmeli. Şölenlere ayrılan bölüme gösterişli geçitlerden gidilmeli; bu geçitler üzerinde eşit aralıklarla sıralanmış üç beş güzel kubbe, renkli camlarla, türlü nakışlarla bezenmiş pencereler olmalı. Oturmak için ayrılan bölümde, kabul odaları, gündelik odalar, birkaç da yatak odası bulunmalı. Öbür üç kanatta da, birer koridor üstünde dışa penceresi olmayan odalar sıralanmalı, öğleden önce de sonra da güneş vurmamalı bu odalara. Yazın serin, kışın sıcak olacak yaz odaları ile kış odaları ayrı ayrı düşünülmelidir. Kimileyin çok güzel konaklar görürsünüz, öyle çok pencereleri vardır ki, insan soğuktan da sıcaktan da nasıl korunacağını şaşırır. Çıkmalı büyük pencerelere gelince, bence bunlar çok yararlıdır (ama doğrusunu isterseniz, kentlerde dıştan caddenin düzenini bozdukları için çıkıntısız düz pencereler daha uygundur); çünkü bir köşede başbaşa görüşmek isteyenler için eşsiz yerlerdir. Ayrıca rüzgârı, güneş ışığını da dışarda tutarlar, çünkü düz pencerelerden doğrudan doğruya içeri giren soğuk ile güneş, çıkmalı pencerelerden kolay kolay geçemez. Ancak bunların sayısı az, belki dört olmalı, yalnız avluda, kanatlar üzerinde bulunmalı.

Bu avludan ilerde, gene aynı büyüklükte, duvarları aynı yükseklikte, dışardan her yanı bahçeyle çevrili, içerden de birinci kat yüksekliğinde kemerler altındaki dehlizlerle çepeçevre sarılı bir avlu daha bulunmalı.

Zemin katın bahçeye bakan yanında, yazın oturmak için, mağaramsı, serin, gölgelik bir yer yapılmalı. Buranın çıkışı, pencereleri bahçeye bakmalı, nemden korunmak için de tabanı toprak düzeyinden bir parmak bile aşağıda olmamalı. Bu avlunun ortasında bir fıskiye ya da güzel bir heykel bulunmalı, yerler de tıpkı öteki avluda olduğu gibi döşenmeli; burada her iki yandaki bölmelerle en uçtakiler özel bölmelerdir. Yalnız, bölmelerden biri, kral ya da ileri gelenlerden birinin hastalandığı durumlar için, yatak odaları, bekleme odaları, iç odalarından oluşan bir revir olarak düzenlenmeli. Alt katta önü açık, sütunlu, güzel bir geniş aralık; gene üçüncü katta, bahçenin seyredilebileceği, temiz havasının alınabileceği sütunlu geniş bir yer bulunmalı. Bütün yapının sonunda, iki köşede de, her biri büyük özenle, incelikle yapılmış, tabanı güzelce döşeli, duvarları ağır örtülerle kaplı, pencereleri kristal camlı, tavanının ortasında göz kamaştırıcı bir kubbe bulunan, akla gelebilecek en güzel şeylerle bezenip donatılmış iki küçücük, sevimli oda bulunmalı. Üst kattaki aralıkta da, yer durumu elverişliyse, duvarların ötesinde berisinde çeşmeler, bu çeşmelerin suyunu taşıyacak güzel oluklar bulunmalı. Saray örneği konusunda söyleyeceklerim de bunlar. Yalnız, yapının önüne gelmeden önce üç avludan geçmeniz gerekir: duvarlarla çevrili, çimenlik, düz bir avlu; gene aynı yalınlıkta, yalnız duvarlarının üstünde küçük burçlar, daha doğrusu süsler bulunan ikinci bir avlu; sonunda, yapının tam önünde dört köşe bir avlu. Bu üçüncü avlunun çevresinde hiçbir yapı yer almamalı, duvarları çıplak, süssüz olmalı, üç yanında da üstleri kurşun kaplı, oldukça süslü, sütunlu ama kemersiz yüksek taraçalar bulunmalı. Hizmetçilerin oturacağı bölmeler ise biraz uzakta bulunmalı, bunlar üstü kapalı alçak geçitlerle saraya bağlanmalı.

1 Momus, kusur bulma tanrısıydı. Aisopos'un bir masalında anlatıldığına göre bir gün Prometheus bir insan yaratmış, Zeus bir boğa, Minerva bir ev, sonra Momus'a sormuşlar nasıl oldu diye. O da boğayı, boynuzları gözlerinin altında değil diye, insanı göğsünde bir kapısı yok diye, evi de kötü komşulardan kaçırmak için tekerlekleri yok diye beğenmemiş.

2 Plutarkhos, *Lucullus*, 39. Lucullus önceleri ünlü komutandı, ama Pompeus'un daha önemli bir komutan olarak sivrilmesi üzerine Roma'ya dönmüş, kendini gösterişli bir yaşayışa, eğlenceye vermişti. İ.Ö. 57 yılında öldü.

3 Vatican İ.S. 418 yılında yapılmış, sonra her gelen papanın yaptırdığı yeni eklemelerle alabildiğine genişlemiş, bugün aşağı yukarı dört bin beş yüz bölmesi bulunan papalık sarayı.

4 Escurial, Madrit'ten yirmi mil uzakta büyük bir on altıncı yüzyıl İspanyol sarayı.

5 *Kutsal Kitap*, Ester, I, I, 5. "Ve o günler dolunca, kral Şuşan sarayında, büyükten küçüğe kadar hazır bulunan bütün kavme, kral sarayının bahçesi avlusunda yedi gün ziyafet verdi."

XLVI

BAHÇELER ÜSTÜNE

Yüce Tanrı bir bahçe dikerek işe başladı.[1] Gerçekten de bir bahçe en katıksız insanca kıvançların kaynağıdır. İnsan ruhunu en güzel o yeniler, onsuz konaklar saraylar kupkuru birer el ustalığı olarak kalır. İnsanların, zamanla incelip uygarlaştıkça, güzel bahçelerden daha çok, görkemli yapılar kurmayı öğrendikleri göze çarpıyor; sanki bahçecilik daha yüksek bir ilerleme basamağıymış gibi. Bence çok büyük, güzel bir bahçe düzenlerken gözönüne alınması gereken nokta, yılın her ayı için ayrı bir yer hazırlamak, mevsimine göre en güzel şeyleri dikmektir. Aralık, ocak aylarıyla kasımın ikinci yarısı için kış boyunca yeşil kalacak şeyler seçilmelidir: dikenli defne, sarmaşık, defne, ardıç, servi, porsuk, çam, biberiye, lavanta, beyaz, mor, mavi cezayirmenekşeleri, unutmabeni, zambaklar, serlere dikilebilirse portakal ağaçları, limon ağaçları, mersin ağaçları, gene sıcak yataklarda ıtırlı mercanköşk otu gibi. Ocağın ikinci yarısı ile şubat için ise, bu aylarda çiçek açmaya başlayan dulaptal ağacı, sarı, gümüşrengi çiğdemler, yaban çuhaçiçekleri, şakayıklar, erken açan laleler, doğu sümbülleri, tuğuşahı dikilir. Martta menekşelere, özellikle en erken açan yalınkat mavi menekşelere, şeftalilere, kızılcıklara, hoş kokulu yabangüllerine sıra gelir. Nisanda katkatlı ak menekşeler, duvar şebboyları, şebboylar, çuhaçiçekleri, her türlü zambaklar, biberiye çiçekleri, laleler, katkatlı şakayıklar, ak nergisler, Fransız hanımelileri, çiçek açmış kiraz ağaçları, mürdümerikleri, erikler, yapraklanmış akdikenler, leylaklar gelir. Mayıs ile haziranda her türlü karanfil, özellikle koyu pembe olanı, daha sonra açan misk gülü dışında her türlü gül, hanımelleri, çilekler, sığırdili, küpeçiçeği, kadifeçiçeği, Afrika çiçekleri, meyve vermiş kiraz ağaçları, incirler, siyah ya da kırmızı kuşüzümleri, ahududu, asma çiçekleri, lavanta çiçeği, ak çiçekli salepotu, titrek otu, inciçiçeği, çiçek açmış elma ağaçları vardır. Temmuzda şebboyun her türlüsü, misk gülleri, ıhlamurlar açar, ilk armutlar, erikler, ilkyaz elmaları, kirazelmaları, her türlü erik, armut,

kayısı, kadıntuzluğu, fındık, kokulu kavun, renk renk bıldırcınotları yetişir. Eylülde üzüm, elma, her renkten gelincikler, şeftali, zerdali, kızılcık, kış armudu, ayva yetişir. Ekim ile kasım başında üvez, muşmula, yabaneriği, geç açmak üzere budanmış ya da yerleri değiştirilmiş güller, dikenli defne vardır. Bu saydıklarımın hepsi Londra iklimine göre düşünülmüştür, ama demek istediğim, toprağın ne zaman neler yetiştirdiğine bakarak bir "ver perpetuum"[2] yaratabileceğinizdir.

Çiçeklerden havaya dağılarak tatlı bir ezgi gibi, esintiyle bir yaklaşan bir uzaklaşan koku, bir çiçeği koparıp elinize almaktan çok daha hoş bir duygu uyandıracağı için, en çok koku saçan çiçeklerle bitkilerin hangileri olduğunu bilmek size en büyük kıvancı sağlayacaktır. Koyu pembe güller ile kırmızı güller kolayca koku veren çiçekler değildir, gün olur bunların sıra sıra dizili olduğu bir bahçeden hem de daha sabah çiyi üzerlerindeyken geçersiniz de, kokularından iz bile duyamazsınız. Defneler de büyüme sırasında koku vermezler, biberiye pek az verir, mercanköşk de öyle. Havaya en güzel, en tatlı kokuları saçan çiçek menekşedir, hele bir nisan ortasında, bir de ağustos ortasında olmak üzere yılda iki kez açan katmerli ak menekşeler. Sonra misk gülü gelir. Kurumaya yüz tutmuş çilek yaprakları da havaya en iç açıcı, en tatlı kokuyu saçar. Sonra asma çiçekleri gelir, bunlar uzun sert çimenlerin çiçeklerini andırır, ilk açışta küçücük toz yumakları gibi dururlar. Sonra yabangülü gelir. Duvar şebboyları, oturma odalarının ya da aşağı kat odalarının pencereleri altına ekilirse çok güzel koku verir. Sonra karanfiller, şebboylar, özellikle yalınkat karanfillerle katkatlı şebboylar. Ihlamur çiçekleri, biraz uzağa dikilmiş hanımelileri. Fasulye çiçeğini andırır çiçeklerden söz etmedim, çünkü bunlar tarla çiçekleridir. Ama, ötekiler gibi yanlarından geçilirken değil de, ayağımızın altında ezildikleri zaman havayı en hoş kokularla dolduran üçünü anmalıyım: aptesbozanotu, kekik, yabannanesi. Yürüyüşlerinizde ayağınızı bastığınız her yerde güzel kokularını duyabilmek için bütün bahçe yollarına bunlardan ekmelisiniz.

Bahçeler için (saray bahçeleri demek istiyorum, daha önce de saray

yapılarından söz ettiğimiz gibi) ayrılan yer, otuz dönümden aşağı olmamalı, üç kesime bölünmelidir: girişte bir çimenlik, çıkışta, doğal durumda bırakılmış bir fundalık, ortada da bahçenin kendisi bulunmalı. İki yanda ağaçlıklı yollar olmalı. Bana kalırsa, bir bahçede çimenliğe dört, fundalığa altı, yanlardaki ağaçlı yollara dörder, bahçenin kendisine de on iki dönümlük yer ayırmak en iyisidir. Çimenlik iki yönden haz verir size: birincisi, insan gözünü, iyi biçilmiş bir çimenliğin yeşilinden daha çok okşayan hiçbir şey yoktur; ikincisi, çimenliğin ortasından uzanacak güzel geniş yoldan bahçeyi saran büyük çite doğru ilerlersiniz. Ancak bu yol hem uzun olduğundan hem de mevsimin ya da günün bütün sıcağını yediğinden, iç bahçenin serinliğine güneşte yanma pahasına ulaşmış olmamak için, çimenlikten geçen yolun iki yanına, on iki ayak yüksekliğinde, bitkilerin örttüğü tahta kafesler çekmeli, üstünü de tahtalarla örtmeli; böylece insan gölgeli bir yoldan geçerek bahçeye varabilmeli. Bahçeye bakan pencerelerin önünü, değişik renkte topraklardan yapılmış çiçek yataklarıyla örnek örnek süslemek oyuncak türünden bir iştir. Böyle süsleri çoğu zaman çöreklerin üstünde de görebilirsiniz. Bahçe, en iyisi dikdörtgen biçiminde olmalı, dört yanı da kemerli, kocaman bir çitle çevrilmeli. Kemerler aşağı yukarı on ayak yüksekliğinde, altı ayak genişliğinde tahtadan yapılma direkler üstünde durmalı, aralıklar ise kemerin genişliğine eşik olmalı. Kemerlerin üstüne, aşağı yukarı dört ayak yüksekliğinde, gene tahtadan yapılma bütün bir korkuluk, bu korkuluk üzerine de her kemerin tepesine bir kuş kafesi alabilecek şişkinlikte kuleler koymalı. Kemerler arasında kalan her boşluğa, güneş ışınlarının üzerlerinde oynayabileceği renk renk yuvarlak geniş camlardan süsler yerleştirilmeli. Ama bu çit bence yanları pek dik olmayan, tatlı eğimli, altı ayak yüksekliğinde, çiçeklerle örtülü bir tümsek üzerine yapılmalı. Sonra, ayrılan dörtgenin hepsini bahçe kaplamamalı, dört yanda, ağaçlık yeşil yollar için de yer bırakılmalı, bu ağaçlık yollar, çimenlikten gelen gölgeli yolla birleşmeli. Bahçenin başı ile sonundaki yollara yüksek çitler konmamalı, yoksa girişteki güzel çimenliğin, sondaki kemerler arasından görülen fundalığın görünmesi

engellenmiş olur.

Büyük çitlerin içindeki alanın düzenlenişini herkesin değişik beğenisine bırakıyorum, ama bana sorarsanız, seçtiğiniz biçim ne olursa olsun, öyle çok çapraşık, ağır işlerden kaçının. Sözgelişi, ben kendi payıma, ardıçlardan ya da öbür bahçe bitkilerinden, budama yoluyla belli birtakım biçimler çıkarılmasından hoşlanmam; çocukça bir iştir bu. Üzerlerinde küçücük güzel piramitler bulunan küçük, bodur, yuvarlak çitler görmeyi severim; yerine göre, tahta kafesli güzel yeşil sütunları da. Bahçe yolları enikonu geniş olmalı. Yanlarda daha dar yollar olabilir, ama ana bahçenin içinde olamaz. Bahçenin tam ortasında güzel bir tepe bulunmalı bence; bunun üç çıkış yolu, üzerinde de dört kişinin yanyana yürüyebileceği genişlikte, korkuluksuz, çıkıntısız, tam bir daireye bütünlenen yollar olmalı. Tepe otuz ayak yükseklikte olmalı, üzerinde de incecik güzel bacaları ile güzel bir konuk ağırlama yeri bulunmalı, ama burayı camlarla aşırı ölçüde süslememek gerekir.

Fıskiyeler, havuzlar hem çok güzel görünür hem de çok iç açıcıdır, ama gölcüklerle büyük birikintiler bahçenin havasını bozar, her yanı sinekle kurbağayla doldurur. Havuz iki türlü olur, birinde suları fışkırtan, serpen fıskıyeler vardır, öteki ise otuz kırk ayak karelik oldukça geniş bir su birikme alanıdır. Ama burada ne balık, ne çamur ne de balçık bulunmalı. Birincisine, şimdi çok kullanılan yaldızlı ya da mermer heykeller, süsler yaraşır. Gerçekte önemli olan, sarnıçlarda ya da bulaklarda, durgunluktan, yeşile kırmızıya dönmemesi, yosun tutmaması, koku yapmaması için, fıskıyeli havuzlardan gelen suyun güzelce akmasını sağlamaktır. Ayrıca da havuzun her gün elle temizlenmesi gerekir. Fıskıyeye giden bir merdiven, çevresinde de güzel bir taş döşeme iyi olur. Yüzme havuzu diyebileceğimiz öbür havuzlara gelince, bunları güzelleştirmenin birçok yolları vardır, ama şimdi pek ayrıntılarına girmeyeceğiz bu işin. Sözgelişi, havuzun dibi ile yanları güzel nakışlarla süslü olmalı, her yanı renkli camlarla, parlak nesnelerle, çevresi de ince korkuluklarla, küçük heykellerle donatılmalı. Ancak, önemli olan nokta, fıskıyeli havuzlarla ilgili olarak da söylediğim gibi, havuz suyunun sürekli

akması, daha yüksek bir yerden gelerek güzel ağızlı fıskıyelerden havuza dökülen suların biraz durduktan sonra gene aynı sayıda boruyla toprağın altına girmesidir. Güzel buluşlarla, suyu dökülüp saçılmadan havada yaylar çizecek biçimde, ya da tüy, bardak, kubbe gibi biçimlerde fışkırtmak göze hoş görünebilir ama bunların ne sağlığa ne de başka şeylere bir yararı vardır.

Üçüncü bölüm olan fundalığa gelince, buraya elden geldiğince doğal bir vahşi görünüş verilmelidir. Ağaç olmamalı burda bence, yalnız hanımelileriyle yabangüllerinden çalılıklar, arada yabanasması bulunmalı, yerlere de menekşe, çilek, çuhaçiçeği ekilmeli. Bunlar güzel koku verir, gölgede de iyi yetişirler, ama fundalıklar arasına belli bir düzenle değil, öteye beriye gelişigüzel ekilmeleri gerekir. Doğal fundalıklarda görülen köstebek yuvaları gibi öbek öbek tepecikler yapmak, bunların da kimisinin üstüne yaban yerpalamudu, kimisine cezayirmenekşesi, kimisine menekşe, kimisine çilek, kimisine çuhaçiçeği, kimisine papatya, kimisine kırmızı gül, kimisine inciçiçeği, kimisine kırmızı karanfil, kimisine ayıpençesi gibi bodur ama göze hoş görünen kokulu çiçekler ekmek bence çok iyi olur. Kimi tepeciklere küçük çalı fidanlar dikilmeli, kimisi boş bırakılmalı. Bu fidanlar gül, ardıç, dikenli defne, sarıçalı (kokusu çok keskin olduğu için pek seyrek dikilmeli), kırmızı frenküzümü, bektaşiüzümü, biberiye, defne, kokulu yabangülü türünden olabilir. Ama bu çalı fidanları, arsızlaşmasınlar diye sık sık budamak gerekir.

Bahçenin dört yanına gelince, bunlara ağaçlıklı, loş, güneş nerden vurursa vursun gölgelik, türlü türlü özel yollar yapmalısınız. Bu yollardan kimisini, sert bir rüzgâr estiği zamanda bir siper ardındaymış gibi yürüyebileceğiniz biçimde kapalı yaptırmalısınız. Bu yolların iki ucuna da rüzgârı kesecek çitler yapılmalı, ıslak olmasın diye, yerlere çimen değil, ince mıcır döşenmeli. Bu yollardan çoğunun iki yanına, duvar önlerine sıra sıra, her türden yemiş ağaçları dikmeli, yalnız ağaçlar tümsek üstlerine değil, çukura dikilmeli. Yerlerde iki yana, seyrek olarak, öteye beriye çiçekler ekilmeli, ama çok az olmalı bunlar, yoksa ağaçlara zararları

dokunur. İki yandaki bu ağaçlıklı yolların sonunda yüksekçe birer tepe bulunmalı; bu tepelere çıkınca göğüs çizgisinde kalan çitlerin üzerinden insan uzak tarlaları seyredebilmeli.

Ana bahçe içinde, iki yanı dizi dizi, yer yer de küme küme yemiş ağaçlarıyla dolu güzel yolların bulunması bence çok hoş bir şeydir. Buralara güzel bir düzenle çardaklı oturma yerleri de koymalı, ama bahçeyi elden geldiğince açık, geniş tutabilmek için bu kapalı yolların sayısını pek çoğaltmamalıdır. Gölge isterse, yandaki ağaçlı yollarda dinlenmeli insan, günün sıcak saatlerinde gezmek isterse oralarda gezmeli; ama ana bahçede yılın bütün daha ılık mevsimlerinde, yazın sıcakta ancak sabahlarla akşamları, ya da kapalı havalarda dolaşabileceğinizi unutmayın.

Kuşevlerinden ben pek hoşlanmam; içleri çimlenir, kuşlar bol bol uçsun, gönüllerince yuva kursun diye canlı bitkilerle çalılarla donatılır, tabanlarında da kir pislik birikmezse, o başka. Böylece bir saray bahçesini, kesin bir örnek değil de, biraz ana çizgilerini belirterek biraz da bolca öğüt vererek tanıtmış oldum, bu arada hiçbir masraftan da kaçınmadım hani. Ama büyük soylu kişiler için masraf bile sayılmaz bu, çünkü onlar çoğunlukla işin ustalarına danışır, istediklerini daha ucuza maletmiş de olmazlar. Kimileyin, gösteriş uğruna, büyüklük uğruna heykeller falan diktirirler, ama böyle çabalar bir bahçeden duyulacak kıvanca hiçbir şey katmaz.

1 *Kutsal Kitap*, Tekvin, II, 8. "Ve Rab Allah şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti."

2 "Sürekli bahar." Vergilius, *Bucolica*, II, 148.

XLVII

İŞ GÖRÜŞMELERİ ÜSTÜNE

Çoğunlukla, işleri mektup yoluyla değil de konuşarak, ya da kendi başına değil de araya üçüncü bir kişiyi sokarak görmek daha iyi olur. Mektup yazmak, belli bir konudaki isteğinize yazılı bir karşılığı elde bulundurmak, ilerde herhangi bir anlaşmazlıkta kendi mektubunuzu kanıt olarak ortaya koymak bakımından, ya da işinizin yüzüstü bırakılması, söylediklerinize yarım yamalak kulak verilmesi gibi tehlikeler karşısında çok işe yarar. İnsan, karşısındaki kimselerde, kendisinden daha aşağı olanlar üzerinde her zaman uyandırdığına benzer bir saygı uyandırıyorsa ya da çok önemli durumlarda sözlerinde ne kadar ileri gidebileceğini karşısındakinin gözlerinden anlayabiliyorsa, söylediklerinden, sonra caymak ya da yeni açıklamalara girişmek hakkını kendi elinde tutmak istiyorsa, kendi işini kendi görmelidir. Araya sokulacak üçüncü kişinin seçilmesinde gözönünde tutulacak nokta, o kişinin zararsız, üstlendiği işi yapabilecek, sonucu da doğru olarak bildirecek bir insan olması, başkalarının işini görürken kendi çıkarına bakan, size hoş görünmek için sonucu olduğundan başka türlü gösteren kimselerden olmamasıdır. Kendilerine verdiğiniz işe bir ilgi duyacak kimseleri seçin, çünkü bu çok şeyi değiştirir, işleri hızlandırır. Görülecek işin türüne göre, sözgelişi, bir hak koparılacaksa gözüpek, bir kandırma işi için tatlı dilli, bir soruşturma ya da gözlem için kurnaz, sonucu sallantıda işler için de diretgen, söz anlamaz kimseler bulun. Sonra, daha önce verdiğiniz bir işte başarı göstermiş, talihleri iyi gitmiş kimselere görev verin, çünkü bu onlara hem güven kazandırır hem de daha önceki başarılarına gölge düşürmemek için daha candan çaba gösterirler. İş için görüştüğünüz kimseye konuyu hemen açmaktansa, ilkin başka şeylerden açarak yaklaşmak daha sağlam bir yoldur, ama niyetiniz apansız kestirme sorularla onu bocalatmaksa, o başka. Yerini bulmuş, olacağını olmuş kimselerden daha çok, bir şeyler olmak isteyen kimselerle iş görmek iyidir. İki kişi bir iş görmekte karşılıklı birtakım koşullarla anlaşmışlarsa,

önemli nokta kimin önce başlayacağının kesin olarak belirtilmesidir, yoksa biri ötekinden, üzerine aldığı koşulu daha önce yerine getirmesini isteyemez; önceliği işlerin doğal zorunluluğu belirlemeli, iki yandan biri ötekini, daha başka işlerde de kendisinden yararlanılabileceğine ya da kendisinin herkesten daha güvenilir bir kimse olduğuna inandırmalıdır. Bu konuda en önemli şey, karşıdakini etki altına alabilmek ya da onun gerçek yüzünü ortaya çıkarmaktır. İnsanlar gerçek yüzlerini, güvenildikleri, öfkelendikleri, boş bulundukları, darda kaldıkları, bir işin belli bir yönde yapılmasını isteyip de buna bir gerekçe bulamadıkları durumlarda gösterirler. Bir insanı etkiniz altına almak istiyorsanız, ya onu huyuna suyuna uygun bir yönde evirip çevirmeli, ya niyetlerini bilip onu inandırmalısınız, ya güçsüzlüklerini yeteneksizliğini ileri sürerek korkutmalı ya da dizginlerini elinde tutan kimseleri bulup, onlar aracılığıyla yönetmelisiniz. Kurnaz kimselerle iş görürken, sözlerini doğru yorumlayabilmek için onların niyetlerini her an tartmak, böylelerine pek az açılmak, üstelik bunu yaparken de işlerine en az yarayacak şeyleri söylemek gerekir. Çetin işler görürken, insan hiçbir zaman ektiğini hemen biçeceğini düşünmemeli, ilkin işi kotarmalı sonra yavaş yavaş sonucu beklemeli.

XLVIII

DOSTLARLA YANDAŞLAR ÜSTÜNE

Pahalıya malolan yandaşlardan kaçınmak gerekir, yoksa kuyruğu uzatayım derken kanatları kısaltmış olur insan. Pahalıya malolanlar bence, yalnız keseye dokunanlar değil, olur olmaz istekleriyle durmadan kafa şişirenler, sizi usandıranlardır da. Adamlarınız çoğunlukla, gözetilmek, gereğinde salık verilmek, haksızlıklardan korunmak ötesinde şeyler istememeli sizden. Bir bölünme adına sizden yana çıkanlar ise çekilir türden değildir, çünkü bunlar sizin ardınıza, sizi sevdikleri için değil de başka birine kızdıkları için takılmışlardır; büyükler arasındaki anlaşmazlıkların çoğu da işte bundan doğar. Gemisine bindikleri kişinin borusunu çalan pohpohçular da hiç çekilmez, çünkü bunlar saklı gizli tanımadıkları için işi altüst eder, tuttukları kimsenin övgüsünü yaparken onurunu zedeler, ona karşı çekememezlik uyandırırlar. Başka bir tür de, gerçekte bir bakıma casus oldukları için tehlike uyandıranlardır, çünkü bunlar evinizin saklı gizli her yönünü öğrenir, başkalarına anlatırlar. Bununla birlikte, böyle adamlar genellikle çok sevilirler, çünkü yaltaklanmasını, söz götürüp getirmesini pek bilirler. İleri gelen tabakalarda, ünlü bir kimsenin kendi mesleğinden birini (sözgelişi, savaşta yararlık göstermiş bir askeri) yanına alması, her zaman pek geçerlikte, hükümdar çevrelerinde bile pek gözalıcı bir şeydir; yeter ki bu bir gösteriş ya da halkın gözüne girme uğruna yapılmış olmasın. Başkalarınca desteklenmenin en yüce türü, bir kimsenin, herkesin değerini, erdemini tanıdığı için desteklenmesidir. Ancak, olağanüstü bir üstün kişiliğin söz konusu olmadığı durumlarda, adamlarınızı seçerken becerikli olandan çok orta yetenekliyi seçin. Doğrusunu da söylemek gerekirse, kötü günlerde iş becerir kimseler erdemli kimselerden daha yararlıdır. Yönetim işlerinde, aynı yetkideki bütün görevlileri eşit tutmak gerektiği doğrudur; çünkü kimilerine daha çok yüz vermek onları şımartır, aynı hakkı isteyen ötekileri de darıltır. Onurlandıracağınız kimseleri ise, bütün adamlarınız arasından titizlikle seçmeniz yerinde

olur, çünkü böylece hem bu ayrıcalığa erişen kimsenin size bağlılığı artar, hem ötekiler de göze girebilmek için daha çok çaba gösterirler. Hiç kimseyi başlangıçta pek el üstünde tutmamak yerinde olur, çünkü sonra bu değeri haketmediği ortaya çıkar belki, aynı tutumu sürdüremezsiniz. Tek kişinin eline, genel deyimle dizgini vermek, sağlam bir yol değildir, çünkü güçsüzlük belirtisi olduğu gibi alabildiğine dedikoduya, küçültücü söylentilere de yol açar. Sizi doğrudan doğruya çekiştiremeyecek kimseler, o önem verdiğiniz kimseyi daha bir kolaylıkla dillerine dolarlar, böylece sizin ününüze de gölge düşürmüş olurlar. Bununla birlikte yakın adamların çok olması daha da kötüdür, o zaman insan her öğüt verenin etkisinde kalır, kendi başına karar veremez olur, ikide bir karar değiştirir. Yalnız birkaç arkadaşa danışmak her zaman için onurlu bir iştir, çünkü "seyirciler çoğu zaman oyunu oyunculardan daha iyi görürler, tepe de en iyi, dere içinden görünür". Dünyada candan dostluk pek seyrektir, hele öteden beri övgüsü yapılan, denk kimseler arasındaki dostluk[1] yok gibi bir şeydir. Gerçekte gördüğümüz, yüksek kimselerle aşağı kimseler arasındaki dostluktur, birinin başarısı ötekine bağlıdır da ondan.

1 Bacon burda Aristoteles'in dostluk konusundaki görüşünü düşünüyor olmalı. Aristoteles *Ethika Nikomakheia*'da gerçek dostluğun ancak, durumlarıyla yaşayışları birbirine denk kişiler arasında kurulabilecek bir şey olduğunu söyler.

XLIX

DİLEKÇELER ÜSTÜNE

Bir sürü yolsuz işler yapılıyor, tasarlanıyor, birtakım kimsenin adam kayırma mektupları yüzünden kamu yararı çiğneniyor. Hem düşüncesi hem de içi bozuk kimseler, iyi işlere kötü niyetlerle el atıyorlar, oysa bu işlerin başarıya erdirilmesi umurlarında bile değildir. Kimileri dilekçeleri iyi karşılar da istenen şeyleri yerine getirmek için hiç çaba götermezler, ama işin başka bir yandan da dürtüklediğini, başarıya ulaşabileceğini görünce, o zaman bir teşekkür ya da başka bir şeyler koparmak için yarışa çıkar, en azından, dilekte bulananın işine bağladığı umutlardan bir yarar sağlamaya çalışırlar. Kimileri ise bir dileği, başka birinin dileğini defterlerinden silmek için kabul eder ya da ancak bu yoldan erişebilecekleri birtakım bilgileri toplamaya bakar, sonra da istenen iş olmuş olmamış umursamazlar; başkalarının güçlüğünden kendilerine bir çıkar sağlamaya çalışırlar. Kimileri, karşı yana ya da başka bir dilek sahibine yaranmak için, bir dilekçeyi daha başlangıçta geri çevirmek kararıyla alırlar. Hiç kuşkusuz, her dilekçe bir hak ister; bir çatışmayla ilgili olarak verilen dilekçede adaletin vereceği hak, bir işe başvurma dilekçesinde ise yeteneklerin hakkı istenir. Bir kimse duygularının baskısıyla adalet işinde haksız yanı kayırmak zorunda kalıyorsa, yetkilerini bu ters kararı uygulamakta değil, hiç değilse haklıyı da büsbütün ezmemekte kullanmalıdır. Eş dost hatırı için, daha değersiz bir kimseyi kayırmak zorunda kalıyorsa, değerli olanı küçültmeden yapmalı bunu. Bir dilekçede isteneni iyi anlamazsa, kafasına güvendiği, bu işi yapmanın doğru olup olmadığını açıkça söyleyeceğine, inandığı bir kimseye danışmalı, ama danışmanlarını da iyi seçmeli, yoksa ipin ucunu onlara kaptırabilir. Dilekçe verenler, gecikmelerden, baştan savulmaktan öyle bıkmış usanmıştır ki, bir dileğin olanaksızlığının daha başlangıçta tatlılıkla açık açık söylenmesi, kesin sözler verilerek boş umut uyandırılmaması, gerçekte hakedilenin ötesinde bir teşekkür beklenmemesi, yalnız dürüst birer davranış olarak değil, büyük bir bağış

gibi görülüyor artık. İş isteme dilekçelerinde, önce başvurmuş olmak çok bir ayrım yaratmamalı, ancak ilk dilekçe sahibinin iş istediği yere gösterdiği güven, kendisiyle ilgili olarak verdiği bilgiler, ona karşı bir silah olarak kullanılmamalı, sonra başka bir yoldan onun da gönlü alınmalıdır. Bir dilekçenin gerçek değerini görecek durumda olmamak aptallıktır; ama onunla ilgilenmemek, hakkını vermemek de sorumsuzluktur. Dilekçelerde gizliliği gözetmek başarının önemli bir yönüdür, adayların durumu açık açık anlatılırsa, başvuranlardan kimisi kırgınlığa düşebilir; ama öte yandan, kimisi de daha bir ilgilenir, isteklenir. Dilekçeyi vermek için en uygun zamanı kollamak da başlıbaşına önemlidir. En uygun zaman derken, yalnız dileği yerine getirecek yetkilinin değil, önleyecek olanın da gözönünde tutulmasını düşünüyorum. İşinin olması için araya başka birini koyan insan, en yüksek olanı değil en uygun olanı, her şeye el atanı değil belli şeylerden anlayanı seçmeli. Bir dileğin önce geri çevrilip sonra yerine getirilmesi, insan kendini üzüntüye kaptırmazsa, ilk başvurmada yerine getirilmesiyle aynıdır. "Iniquum petas ut aequum feras,"[1] arkası güçlü olanlar için sağlam bir ilkedir, yoksa isteklerinizi yavaş yavaş artırın daha iyi; çünkü ilk başvurmada dileğinizi geri çevirmeyen yetkili, sonunda sizi önceki sözünü çiğneme pahasına baştan savamaz. Yüksek bir kimseden alınacak mektubun en etkili şey olduğu sanılır, ama bu mektup haklı bir iş için değilse, ancak yazanın adına gölge düşürür. Böyle her işe aracı olan kimselerden daha kötüsü yoktur, çünkü bunlar kamu varlığına sızmış bir ağı, veba gibidir.

1 "Hakkından çoğunu iste ki, daha azını vermesinler." Quintilianus, *Institutio Oratoria*, IV, 5, 16.

L

ÖĞRENİM ÜSTÜNE

Öğrenim bizler için kıvanç, ruh güzelliği, yetenek kaynağıdır. Kıvancı, bir köşeye çekilip yalnız kalmaktadır, ruha kattığı güzellik konuşmada belli olur, kazandırdığı yeteneklerin ise yargılar vermemizde, işlerimizi düzenlememizde yararı dokunur. Belli alanda uzmanlaşmış kişiler, tek tek işleri yürütebilir, belki bunlarla ilgili yargılar da ileri sürebilirler, ama bir sorunu her yönüyle kavrayarak öğütler vermek, işleri tasarlamak, düzenlemek öğrenimli kimselerin konusudur. Öğrenime çok zaman ayırmak uyuşukluktur, yalnız ruh güzelliği için okumak gösteriş, düşüncelerde hep kitapların kurallarına bağlı kalmak da budalaca bir bilgiçliktir. Öğrenim insan kişiliğini bütünler, ama öğrenimin kendisi de kişiliğin deneyleriyle bütünlenir, çünkü insan yaradılışındaki yetiler, öğrenimle budanması gereken yaban bitkileri gibidir, deneylerle pekiştirilmemiş bir öğrenim ise çok belirsiz kuramsal bilgilere dayanır. Becerikli kişiler öğrenimi horgörürler, sıradan kişiler ona hayran kalır, bilge kişiler ise ondan yararlanır; çünkü öğrenim, sağlayacağı yararın ne olduğunu göstermez; bu onun ötesinde, insanın gözlemleriyle kendi başına kavrayacağı bir şeydir. Okuyorsan, ne karşındakileri susturmak, bilgiçlik satmak için, ne her okuduğuna körükörüne inanmak, ne de konuşmalarına konu bulmak için, ama incelemek, düşünmek için oku. Kitap vardır, ancak tadına bakılmak içindir; kitap vardır yutulmak, kitap da vardır çiğnenmek, özümlenmek içindir; başka deyimle, kimi kitapların insan ancak birkaç bölümüne göz atmalı, kimisini baştan sona şöyle bir okuyup geçmeli, pek azını da her ayrıntı üzerinde titizlikle durarak adamakıllı okumalı. Birtakım kitapları da insan aracılar yardımıyla, başkalarının çıkardıkları özetlerden okur, ama bu ancak daha az önemli konularda, değersiz kitaplarda başvurulacak bir yoldur, yoksa böyle başkasının süzgecinden geçme kitaplar, damıtılmış bayağı su gibi yavan olur. Okumak insanı olgunlaştırır, konuşmak ustalaştırır, yazmak ise daha somut bir bilgi sağlar. Dolayısıyla, az yazanın iyi bir belleği olması

gerekir, az konuşanın keskin zekâlı, az okuyanın da bilmediğini bilir gibi görünebilmek için kurnaz olması gerekir. Tarih insanı bilge kılar, şiir iç-zenginliği, matematik titizlik, doğal bilimler derinlik, mantık ile söz söyleme sanatı ise tartışma yeteneği kazandırır. "Abeunt studia in mores".[1] Evet, insan kafasının uygun bir öğrenim yardımıyla giderilemeyecek eksiği yoktur; tıpkı beden hastalıklarının birtakım beden alıştırmalarıyla giderilebileceği gibi. Sözgelişi, ağaç topla oynanan on kuka oyunu taşa, böbrek hastalıklarına, ok atmak akciğerlere, göğüse, yürüyüşler mideye, ata binmek başağrısına iyi gelir. Dolayısıyla, kafası dağınık bir kimse matematik öğrensin, çünkü matematik çözümlerinde kafası biraz dalıverse, bütün çözüme yeniden başlaması gerekir. Kavrayışı, ayrımları görmeye, saptamaya yatkın değilse, skolastikçileri incelesin çünkü onlar "cymini sektores",[2] kılı kırk yaranlardır. Bir konuyu aydınlatmakta başka bir konunun kanıtlarından yararlanmayı bilmiyorsa, hukuk davalarını incelesin. Böylece, kafanın her yetersizliğine, özel bir iyileştirici bulunabilir.

1 "Öğrenim benliğe işler." Ovidius, *Heroides*, XV, 83.

2 "Kimyon tanesini kırk yaranlar." Aristophanes, *Arılar*, 1357.

LI

PARTİLER ÜSTÜNE

Birçok kimse, bir kralın, ülkesini yönetmekte, yüksek görevli birinin de işlerini düzenlemekte, partilerin durumunu göz-önünde tutarak, davranışlarını bu duruma göre ayarlamasının, ustaca bir politika olduğu yolunda yanlış bir görüşe saplanmıştır. Oysa tam tersine, gerçek bilgelik ya değişik partilerin de üzerinde uzlaşabilecekleri, herkesi ilgilendiren sorunları çözümlemek ya da birtakım bireyleri teker teker uzlaştıracak, bir araya getirecek bir yol tutmaktır. Ancak partilere hiç önem verilmesin demek de istemiyorum. Sıradan kişiler yükselebilmek için bir yere yaslanmak zorundadırlar, kendilerini güçlü duyan büyük adamların ise partisiz kalmaları, yan tutmamaları daha iyi olur. Bununla birlikte, yükselmeye yeni başlayan kimseler, öteki partilerle en iyi geçinen ılımlı bir partiye girerlerse kendilerine parlak bir gelecek sağlamış olurlar. Daha az önemli, daha güçsüz partiler daha tutarlı bir birlik gösterirler, dikbaşlı birkaç kişinin ılımlı birçok kimseyi susta durdurdukları da sık sık görülen bir şeydir. Bir partide çözülme olursa, öteki de kendi içinde partilere bölünür; tıpkı Lucullus[1] ile senatonun öbür soylu kişilerince kurulan "Optimates" adlı partinin, Pompeius ile Caesar'ın partisine bir süre karşı koyması, ama senatonun bu üstünlüğü kırıldıktan hemen sonra, Pompeius ile Caesar'ın da birbirlerinden kopmaları gibi. Antonius ile Octavianus Caesar'ın, Brutus'la Cassius'a karşı kurdukları parti de bir süre bütünlüğünü koruyabilmiş, ama Brutus ile Cassius'un yenilgiye uğratılmasından hemen sonra Antonius ile Octavianus da çözülüvermiş, birbirlerinden ayrılmışlardır. Bunlar gerçi savaşlardan alınma örneklerdir, ama aynı durum toplumsal ilişkiler için de geçerlidir. Bundan dolayı bir partide bölünme olduğu zaman, çoğunlukla daha önce ikinci sırada adı geçen kimseler önderliği ele geçirirler, ama çoğu zaman bunların yeteneksizliği kısa bir sürede ortaya çıkar, adları silinir gider; çünkü bütün güçleri karşıt olmalarındadır, bu koz ortadan kalkınca, tükeniverirler. Sık sık görülen bir şey de, bir partide kendine sağlam bir

yer edinmiş kimsenin, bu partinin kapılarının kendisine nasıl olsa sonradan da açık olacağı düşüncesiyle karşı partiye geçerek yeni çıkarlar sağlamaya yeltenmesidir. Böyle kaypaklar bu davranışlarıyla işlerini pek güzel yürütürler çünkü iki partinin gücü uzun bir süre birbirine eşit kalmışsa, bir yandan öbür yana bir kişiyi çekmekle ağırlık kazanacak parti, o kişiyi, kurduğu üstünlüğün baş kahramanı sayar, el üstünde tutar. Bir kimsenin iki parti arasında bağımsız kalması her zaman ılımlılığından değil, bencilliğinden, o iki partiden de çıkar sağlama isteğinden ileri gelir. İtalya'da papaların "padre commune" (toplumun babası) sözünü hiç ağızdan düşürmemeleri haklı olarak biraz kuşkuyla karşılanır, her şeyi kendi soylarının büyüklüğüne maletme çabası olarak görülür. Kralların, yan tutacakları, bir partiye ya da birliğe katılacakları zaman gözlerini açmaları gerekir, çünkü ülke içindeki partilerle, derneklerle birleşmek krallar için her zaman tehlikelidir. Böyle durumlarda parti kraldan daha ağır basmaya başlar. Fransa'da "Ligue" zamanındaki gibi kralın, "tanquam unus ex nobis"[2] olarak görülmesine yol açar. Bir ülkede partiler çok güçlenir, çok ileri giderlerse, bu durum kralın egemenliğini de, devlet yönetimini de sarsar. Bir kralın yönetimi altında partilerin gidişi, gökbilimcilerin deyimiyle, kendi yörüngeleri çevresinde bağımsız dönmekle birlike, daha güçlü "primum mobile" (ilk devinim-gücü) etkisiyle de ağır ağır sürüklenen küçük gezegenleri andırmalıdır.

1 Lucius Licinius Lucullus (İ.Ö. 115-57) Romalı bir komutan, bir konsüldü… Mithridates'e, Tigranes'e karşı büyük savaşlar kazanmış, ancak askerlerinin ayaklanmasıyla komutanlık yetkisi sarsıldığı için Roma'ya geri çağrılmıştı. Politik yaşamında, rakipleri Pompeius ile Caesar'ın halkçı tutumuna karşı, o hep senatodan yana çıkmıştı.

2 "Bizlerden biri." *Kutsal Kitap,* Tekvin, III, 22.

LII

GÖRGÜ KURALLARIYLA İNCELİK ÜSTÜNE

Olduğu gibi görünecek kişinin çok büyük erdemler taşıması gerekir, tıpkı foyasız taşların çok değerli olması gerektiği gibi. Ama dikkat edilirse, insanlara övgüler düzmek, yaranmak ile kazanç, gelir sağlamak arasında bir benzer yön vardır. "Damla damla kazanç kesede göl olur" diyen atasözü doğrudur, çünkü kazancın azı hiç aralıksız damlar gelir, çoğu ise ancak binde bir gelir. Tıpkı bunun gibi, ufak tefek üstünlükler de hep gözönünde oldukları için büyük övgüler toplar, büyük erdemler ise ancak pek seyrek olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan, Kraliçe Isabella'nın dediği gibi, davranış inceliği "her zaman geçerli olacak bir tanıtma mektubu" gibidir. İnceliğin kurallarını öğrenebilmek için, onları horgörmemek yeter, çünkü böylece insan başkalarının davranışındaki inceliği yakından izler, ondan ötesi kendiliğinden gelir. İncelmek için kendini çok zorlayan kişi, çirkin görünmeye başlar, çünkü inceliğin doğal, özentisiz olması gerekir. Kimilerinin davranışı, her hecesi ölçülü takır tukur bir şiiri andırır; ama kafası hep böyle önemsiz ayrıntılarla dolu olan kişi önemli şeyleri nasıl kavrayabilir. Görgü kurallarını hiçe saymak ise, karşıdakilerin de aynı biçimde davranmalarına yol açacağı için, insanın kendisine duyulan saygıyı azaltır. Özellikle yabancılar ya da kural düşkünü kimseler karşısında, incelikten ayrılmamak gerekir, ama bunu üzerinde durulacak bir konu yapmak, görgü kurallarını göklere çıkarırcasına övmek, ancak herkesi usandırmaya, insanın sözlerine duyulan saygı ile güveni azaltmaya yarar. Basmakalıp incelik deyimleri arasına, etkili, iz bırakıcı sözler sıkıştırmak, tam sırasında yapılabilirse, çok işe yarar bir yoldur. Akranları arasında insan senlibenli bir davranış göreceği için, kendini biraz ağır satması yerinde olur. Kendinden aşağı kimseler insana nasıl olsa saygı göstereceklerinden, onlarla birazcık senlibenli olmak gerekir. Herhangi bir şeyde, başkalarını kanıksatacak kadar ölçüyü kaçıran kimse kendini küçük düşürür. Bir kimseye verilen

özel bir önem saygıdan doğuyorsa, içten pazarlıklı değilse, iyi bir şeydir. Bir kimsenin üstünlüğünü benimserken insanın kendinden de bir şeyler ortaya koyması genellikle en iyi yoldur. Sözgelişi, o kimsenin bir düşüncesine mi katılacaksınız, küçük bir noktada görüş ayrılığıyla katılın; önerisini mi kabul edeceksiniz, bir koşulla kabul edin; öğüdünü mü doğru buldunuz, bir neden daha sürün ileri. Övgü sözlerini çok kullanmaktan kaçınmak gerekir, çünkü insanın başka yönlerden değeri ne olursa olsun, onu çekemeyenler, bütün değerlerini hiçe sayarak, dalkavuk damgasını vuruverirler. İş alanında da saygı kuralları üzerinde uzun boylu durarak başkaları karşısında çok eğilmek ya da en uygun zaman ile durumu beklemek zarar getirir. Ne demiş Süleyman; "Yeli gözeten ekmez, bulutlara bakan biçmez."[1] Bilge kişi hazır bulamadığı durumu kendi yaratır. İnsanın davranışı da giyimi gibi olmalı; kalıp gibi kaskatı olmamalı ki insan rahatça kımıldayabilsin, yapsın etsin.

1 *Kutsal Kitap*, Vaiz, XI, 4.

LIII

ÖVGÜ ÜSTÜNE

Övgü erdemin görüntüsüdür, ama bu görüntü kendisini yansıtan ayna ya da cama göre değişir. Halk çoğunluğundan gelen övgü genellikle yalancıktan, değersiz bir övgüdür, üstelik gerçek erdemli kişilerden daha çok görünüşüyle göz boyayan kişilere yönelmiştir; çünkü yığınlar birçok yüce değerlerden anlamazlar. En sıradan üstünlükler onların övgüsünü görür, şöyle böyle değerler hayranlıklarını uyandırır, en yüce değerleri ise kavrayacak yetiden yoksundurlar.

En iyi anladıkları şey, gösterişçilik ile "species virtutibus similes"tir.[1] Ün, şişirilmiş hafif şeyleri suları üstünde taşıyan, dolu ağır şeyleri de dibe çökerten bir ırmağı andırır. Ancak, hem değerli hem de kafalı kimseler birbirleriyle yarıştıkları zaman *Kutsal Kitap*'ın dediği gibi: "nomen bonum instar unguenti fargrantis."[2] Bu temiz adın kokusu dörtbir yanı sarar, kolay kolay da uçmaz, çünkü hoş kokulu yağların kokusu çiçeklerinkinden bile daha süreklidir. Övgüyü yapan rastgele bir dalkavuksa, herkesi okşayacak belli birtakım basmakalıp sözlerle yapar bu işi; kurnaz bir dalkavuksa, dalkavukların şahına, başka deyimle insanın kendi benliğine ayak uydurur; böylece, insan kendinin hangi yönünü en çok beğeniyorsa dalkavuk da en çok o yönünü över.

Arsız bir dalkavuk ise, ayağınızı denk alın, insanın kendini en eksik bulduğu, en çok utanç duyduğu yönlerinden yakalar, "spreta conscientia"[3], bilincinizle eğlenircesine sizi göklere çıkarır. Kimi övgülerin de temelinde iyi dilekler ile saygı yatar; kralların, büyük adamların önünde yapılması zorunlu, "laudando praecipire"[4] övgülerdir bunlar. Bunlarda övülen insana, sözde şöyle iyi, böyle değerli olduğu söylenirken, nasıl olması gerektiği anlatılmaya çalışılır. Kimileri, başkası onları kıskansın, çekemesin diye, kötülükten övülürler: "Pessimum genus inimicorum laudantium"[5] hem öyle ki, Yunanlıların bu konuda "övülerek zarar görecek kişinin burnunda bir çıban çıksa daha iyi"[6] diyen

bir atasözü bile vardır, tıpkı bizdeki "yalancının dilinde çıban çıkar" sözü gibi. Ama, yerinde, zamanında yapılmış ölçülü, ağırbaşlı bir övgü, gerçekte iyi bir şeydir. Süleyman: "Arkadaşını erkenden kalkıp bağıra bağıra öven kişi, ona ilenmiş sayılır", der.[7] Bir insanı ya da konuyu aşırı derecede övmek, dinleyenlerde karşıtlık uyandırır, çekememezliğe, olaylara yol açar. Pek seyrek durumlar dışında, kişinin kendini övmesi yakışık almaz: ama kendi işiyle uğraşını öven kimse bunu hiç çekinmeden, gönül yüceliğiyle yapabilir. Kimi tanrıbilimci, kimi keşiş, kimi skolastikçi olan papalık kardinalleri, dünya işlerini horgören, aşağılayan belli bir deyim kullanarak, dünyadaki bütün savaşları, elçilikleri, yargıçları, bütün buna benzer işleri "sbirrerie" (kolluk-gücü yardımcılığı) diye adlandırırlar. Sanki bütün bunlar kolluk-gücü görevlileriyle kavasların becerebileceği işlermiş gibi. Oysa gerçekte bu kolluk-güçleri çoğu zaman, kardinallerin o yüksek derin düşüncelerinden daha olumlu işler görürler. Paulus resul de övünürken ikide bir "akılsız gibi söylüyorum", der, ama uğraşından söz edeceği zaman "manificabo apostolatum meum",[9] der.

1 "Erdemi andırır bir görünüş." Tacitus, *Annales*, XV, 48.

2 "Temiz bir ad hoş kokulu bir yağ gibidir." *Kutsal Kitap*, Vaiz, VII, 2.

3 "O insanın bilinciyle eğlenerek."

4 "Överken eğiten." Plinius, *Epistolae*, III, 18.

5 "En kötü düşman övenlerdir." Tacitus, *Agricola*, 41.

6 Theokritos, *Idyller*, IX, 30; XII, 24.

7 *Kutsal Kitap*, Süleymanın Meselleri XXVII, 14

8 *Kutsal Kitap*, Korinthoslular, XI, 19.

9 "Görevimi yücelteceğim." *Kutsal Kitap*, Romalılar, XI, 13.

LIV

BÖBÜRLENMEK ÜSTÜNE

Ne güzel söyler Aisopos: "Sineğin biri araba tekerleğinin dingiline konmuş, amma da tozuttum ha! demiş." "Böbürlenen insanlar da, ancak şöyle bir ucundan tutmuş oldukları ya da daha büyük bir gücün başardığı işleri kendileri gerçekleştirmiş gibi davranırlar. Böbürlenen kişi başkalarıyla çatışmak zorundadır, çünkü bütün böbürlenmesi kendisini onlarla karşılaştırmasına dayanır. Atıp tutmalarını haklı gösterebilmek için arsızlığı da ele alması gerekir. Böylelerinin ağzı da sıkı olmadığından, doğru dürüst bir iş çıkaramazlar, Fransız atasözünün dediği gibi: "Beaucoup de bruit, peu de fruit," (çok patırtı eder, az yemiş verirler). Bununla birlikte, bu niteliğin politik ilişkilerde pek işe yaradığı da sugötürmez bir gerçektir. Birinin büyük adam olduğu, erdemli adam olduğu yolunda söylentiler çıkararak ona ün kazandırmakta, bunlar iyi çığırtkanlık yaparlar. Sonra Titus Livius'un Antiochus'la Aitolia'lılar üstüne söylediği gibi, "çelişen yalanlardan büyük sonuçlar çıktığı da olur".[1] Sözgelişi iki kral arasında, onları üçüncü bir kralla savaşa kışkırtmak amacıyla gidip gelen bir kimse, her biri önünde ötekinin savaşgücünü göklere çıkararak konuşur; ya da iki kişiye aracılık yapan kimse, kendini bunlardan her birine öteki üzerinde büyük bir etkisi varmış gibi göstererek, ikisinin gözünde de kendini büyütmeye çalışır. Böyle buna benzer durumlarda sık sık, bir hiçten ortaya iş çıktığı olur, çünkü yalanlar düşüncelere yol açar, düşünceler de eyleme. Askerlikte komutanlarla erlerin kendilerini büyük görmeleri pek önemlidir, çünkü demir nasıl demiri bilerse, birinin büyüklenmesi de ötekinin yavuzluğunu biler. Sorumluluğu büyük yatırımlarda, özel girişimlerde, kendini beğenir yaradılışta kişiler, işe canlılık kazandırırlar; ağırbaşlı, toksözlü yaradılışlar ise geminin yelkeninden daha çok safrasını andırırlar. Bilginlerin de ün kazanması, gösterişçi kanatların yardımı olmasa, çok uzun sürer. "Qui de contemnenda gloria libros scribunt, nomen suum inscribunt"[2], Sokrates,

Aristoteles, Galenus[3] çok kendini beğenmiş kimselerdi. Hiç kuşkusuz, kişinin kalıcı bir ad bırakmasında kendi büyüklenmesinin de bir payı vardır; ün kazanmakta, insanın değerlerinin yalnız başkalarınca övülmesi hiçbir zaman yeterli değildir. Kendileri de biraz böbürlenmeseydi, ne Cicero'nun, ne Seneca'nın, ne de Plinius Secundus'un[4] ünü böyle uzun sürebilirdi. Övünmek, tahta işlerini hem gösterişli hem de uzun ömürlü kılan bir cila gibidir. Ancak, böbürlenme konusunda bütün bunları söylerken, Tacitus'un "omnium, quae dixerat feceratque arte puadam ostentator"[5] sözüyle Mucianus'a malettiği davranış da değil, demek istediğim. Bu böbürlenmek değil, acak doğal bir ruh yüceliğinden, sakınganlıktan ileri gelir, üstelik insanlara yalnız yaraşmakla kalmaz, bir incelik de katar. Özür dilemeler, gözyummalar, ölçülü bir alçakgönüllülük, ustaca birer gösterişten başka bir şey değildir. Övünme yolları arasında, Plinius Secundus'un önerdiği, insanın kendisinin en başarılı olduğu bir alanda başkalarının göstereceği başarıları hiç esirgemeden bolca övmesi, en iyi yoldur; çünkü Plinius büyük bir ustalıkla şöyle der: "Başkasını övmekle, kendini kollamış olursun, çünkü övdüğün kişi o konuda ya senden üstün ya da aşağıdır. Aşağı ise, onun övülmesiyle sen daha çok yükselirsin; yüksek ise, övmemekle sen çok daha az övgü görürsün."[6] Övüngen kimseler bilgeler için alay, alıklar için hayranlık, asalaklar için ise tapınma konusu, kendi kurumlarının da kölesidirler.

1 Antiochus İ.Ö. 223-187 yılları arasında Suriye kralıydı. Ülkesini doğuda Hindistan'a değin genişletmiş, batıda da Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına kafa tutar olmuştu. İ.Ö. 196 yılında Hannibal onun sarayına sığınmıştı. Aitolia'lılar Roma yönetimine başkaldırmak için Antiochus'un yardımını istemişler, yardım isteğiyle gelen Aitolia'lılar kendi ordularını gerçekte olduklarından çok daha güçlü göstermişti. Buna güvenerek yardım etmeyi kabul eden Antiochus, gerçek ortaya çıkınca Romalılar karşısında büyük bir bozguna uğramıştı. Bkz. Livius, XXXVII, 48.

2 "Ünü horgörmek üstüne kitap yazanlar, baş sayfaya kendi adlarını

korlar." Cicero, *Tusculanae Disputatione* 1, 15.

3 Galenus (İ.S. 131-200), ilkçağ'ın en ünlü hekimlerindendi. Bergama'da doğmuş, Roma'da uzun süre başarıyla hekimlik yapmış, sonra kendisini çekemeyenlerce büyücü diye suçlandırılarak Roma'dan uzaklaştırılmış, İmparator Marcus Aurelius onu geri çağırtarak oğlu Commodus'un bakımıyla görevlendirmişti. Yapıtları aşağı yukarı bin yıl boyunca tıp alanında en yetkili kaynaklar olarak görülmüştü.

4 Küçük Plinius, Büyük Plinius'un yeğeniydi. İ.S. 62'de doğmuştur. Britanya Konsülü olduğu sırada, İmparator Traian için Hıristiyanlığın bir incelemesini yazmıştı.

5 "Her sözüne, her davranışına ilgiyi çekmekte pek usta bir adam." Tacitus, *Historiae,* II, 80.

6 Plinius, *Epistolae,* VI, 17.

LV

ÜN SAN ÜSTÜNE

Ün kazanmak, insanın erdemleriyle değerinin, dosdoğru ortaya çıkmasıdır. Ama kimileri gördükleri her işte ün san kazanmayı amaç tutarlar. Böyleleri kendilerinden çok söz ettirirler, ama bunlara içten bir saygı duyan olmaz. Kimileri de bunların tersine, değerlerini, göstermeye çalışırken yitirir, başkaları gözünde küçülürler. Bir kimse, daha önce hiç el sürülmemiş, girişilmiş de yüzüstü bırakılmış ya da yarım yamalak yapılmış bir işi başarıya erdirirse, başkalarını izlediği bu işte, çok büyük bir güçlüğün üstesinden tek başına gelmiş bir insandan daha çok ün kazanır. Davranışlarını her partiye, her türlü topluluğa hoş görünecek bir biçimde ayarlayan kimse, her ağızdan yükselen övgüler toplar. Başarısızlığa uğradığı zaman onuruna, başardığı zaman kazanacağı ünden çok daha büyük bir leke düşürecek işe girişen kimse, onurunu gerektiğince kollamıyor demektir. Çekişilerek, başkalarının elinden koparılmış ünler, yontulmuş elmas gibi en büyük parıltıyı saçar. Bundan dolayı, insan ün kazandıracak bir işte kendisiyle yarışanları altetmeye, elinden gelirse onların yayı ile attığı oku çok daha ileri düşürmeye çalışmalıdır. Size bağlı adamlarınızla uşaklarınızın ün konusunda büyük yararı dokunur. "Omnis fama a domesticis emanat."[1] Ünü için için kemirecek bir kurt olan çekememezliği de ortadan kaldırmanın en iyi yolu, insanın bir işten amacının, ün kazanmaktan daha çok beceri kazanmak olduğunu söylemesi, kazandığı başarıları da kendi yetenekleriyle tutumundan daha çok ulu Tanrının istemine, talihe bağlamasıdır. En yüce ün türlerini önemlerine göre şöyle sıralayabiliriz: önce "conditores imperiorum,"[2] Romulus,[3] Kyros,[4] Caesar, Sultan Osman, Şah İsmail gibi devlet kurucuları gelir. İkinci olarak "legislatores" (yasa koyucular) gelir; bunlar, koydukları yasalar kendilerinden sonra da yaşadığı için, ikinci-kurucu ya da "perpetui principes"[5] diye de anılırlar; Lykurgus,[6] Solon, Justinianus,[7] Edgar,[8]

"Siete partidas"ın yazarı Kastilya Kralı bilge Alphonsus[9] gibi. Üçüncüsü, "liberatores" ya da "salvatores" (kurtarıcılar ya da koruyucular), Augustus Caesar, Vespasianus, Aurelianus,[10] Theodoricus,[11] İngiltere Kralı VII. Henry,[12] Fransa Kralı IV. Henri[13] gibi, uzayıp giden acı iç savaşlara son vermiş ya da ülkelerini yabancı boyunduruğundan, zorbalıktan kurtarmış kimselerdir. Dördüncüsü, "propagoteres" ya da "propugnatores imperii" (ülkenin genişleticileri ile savunucuları) diyeceğimiz, ünlü savaşlarla yeni topraklar alan ya da saldırganlara karşı ülkelerini yiğitçe savunanlardır. Son olarak da ülkelerini adaletle yöneten, yaşadıkları çağı uyrukları için bir mutluluk dönemi kılan "patres patriae" (yurdun babaları) gelir. Saydığımız bu son iki türe örnek göstermek gerekmez, çünkü sayısız örnekleri vardır. Uyruklar için onur sırası ise şöyledir: önce "participes curarum" (ders ortakları) diyebileceğimiz, yönetimin en ağır yükünü omuzlarında taşıyan, kralın sağ kolu diye de andığımız kimseler. İkinci olarak "duces belli" (büyük komutanlar), kral adına katıldıkları savaşlarda büyük yararlık gösterenler gelir. Üçüncü sırada "gatiosi" (gözdeler) yer alır, ancak bunların aşırı gitmemesi, kralları güç anlarda avutmanın yanısıra halka zarar vermemesi gerekir. Dördüncüsü, "negotiis pares", kralın buyruğunda, yüksek görevleri bilgiyle yürüten yetenekli devlet adamlarıyla görevlilerdir. En yüce sayılabilecek, ama pek seyrek erişilen bir onur da, ülkesi uğruna gözünü bile kırpmadan ölüm tehlikesine atılmaktır: M. Regulus[14] ile baba oğul Decius'lar[15] gibi.

1 "Ün bütünüyle kendi adamlarınızdan yayılır." Quintus Cicero, *De petit consul*, V, 17.

2 "Devlet kurucular."

3 Romulus, mitologyaya göre Roma Devleti'nin kurucusu, ilk kralıydı. Roma kentinin de adını ondan aldığı söylenir.

4 Kyros, Pers Krallığı'nın kurucusu, ilk hükümdarıydı. Onun da adı bir sürü efsaneye karışmıştır. İ.Ö. 550'de tahta çıkmış. İ.Ö. 529'da öldürülmüştü.

5 "Sürekli önder."

6 Lykurgus, İ.Ö. dokuzuncu yüzyılda yaşadığı söylenen ünlü

Ispartalı yasa koyucudur.

7 Justinianus (İ.S. 483-565), 565'te Doğu Roma imparatoru olmuş, Roma yasalarını geliştirerek ünlü Justinianus Yasaları'nı koymuştu.

8 Edgar İ.S. 973-975 arası İngiltere krallığı yapmıştı. Kişiliği çevresinde pek çok söylenti vardır. Güvenilir tarihçilere göre barışçı, ülkesini mutlu yaşatmış bir kraldı.

9 Kastilya Kralı Alphonsus (1221-1284) Mağriplilere karşı kazandığı birçok büyük savaşla ünlüydü. Bilime büyük bir ilgisi vardı. Yasalar üzerine hazırladığı *Siete partidas* (Yedi bölüm) adlı yapıtıyla anılır. Kitabını yedi yılda bitirdiği için bu başlıkla adlandırmıştı.

10 Aurelianus, İ.S. 270 yılında Roma imparatoru seçilmişti. Beş yıllık saltanatında İtalya'yı barbarlardan temizlemiş, Palmyra Kraliçesi Zenobia'ya, İspanya'ya, Galya'ya, Britanya'ya boyun eğdirmişti.

11 Theodoricus (İ.S. 455-526) Ostrogot kralıydı. Viyana'da doğmuş, öğrenimini Bizans'ta görmüş, İtalya'da Got egemenliğini kurmuştu.

12 VII. Henry saltanatı sırasında uyrukları yararına çıkarmış olduğu yasalarla ün kazanmıştır.

13 IV. Henri 1598'de Vervins barışından sonra, ülkesinin iç işlerini düzeltmeye girişmişti, başnazırı Sully ile Fransa'nın özellikle ekonomik yasalarını yeniden düzenlemişti.

14 M. Regulus, yurtseverliğiyle, kahramanlığıyla ünlü bir Romalı komutandı. İlk Kartaca Savaşı'nda Kartacalılara tutsak düşmüş, sonra Kartacalılar onu Roma'ya barış görüşmesine göndermişler, barışı kabul ettiremezse geri döneceğine söz almışlardı. Regulus Roma'da barışın kabul edilmemesini kendisi savundu, sözünde de durarak Kartaca'ya döndü, işkenceyle öldürüldü.

15 Pubnus Decius Mus, Samnite Savaşı'nda askerlerini yüreklendirmek için düşmanın ortasına atılarak ölmüş, canı pahasına Roma'ya bir zafer kazandırmıştı (İ.Ö. 341.). Aynı addaki oğlu da İ.Ö. 295'de Galyalılara karşı savaşırken aynı yolda ölmüş, Roma'ya bir zafer de o bağışlamıştı.

LVI

YARGIÇLIK ÜSTÜNE

Yargıçlar görevlerinin "ju dicere" (hakkı söylemek) olduğunu unutmamalıdırlar, "jus dare" (hakkı vermek) değil, yasayı yorumlamaktır görevleri, yasa yapmak ya da yasa koymak değil. Yoksa yargıçlık yetkisi, *Kutsal Kitap*'ı sözümona açıklarken değiştiren, ona hiç içinde bulunmadık eklemeler yapan, eskiye bağlılık perdesi altında yenilikler ileri süren Katolik Kilisesi'nin yetkilerine döner. Bir yargıcın zeki olmaktan daha çok bilgili, alkış düşkünü değil saygıdeğer, kendine katı güvenli değil uyanık olması gerekir. En önemlisi de, yargıcın kendine özgü başlıca erdeminin, doğruluk olmasıdır. "Lanet olsun," diyor yasa, "komşusunun sınırını değiştirene."[1] Tek bir sınır taşını bile yerinden oynatan suçludur. Mal mülk davalarına bakarken doğru karar vermeyen yargıç da, sınır taşını oynatmak suçunu işler. Doğruluktan uzak tek bir yargının yüzlerce yolsuz örnekten daha çok kötülüğü dokunur, çünkü yolsuz örnekler derenin yatağına, haksız yargı da kaynağına atılmış bir ağıdır. Ne demiş Süleyman: "Fons turbatus et vena corrupta est iustus cadens in causa sua coram adversario."[2] Yargıçların işi, davacılara, avukatlara, dava vekillerine, en sonunda da baştaki hükümdar ya da devlete bağlıdır.

Önce davacılarla davalılardan başlayalım. "Hakkı pelinotuna döndürenler var,"[3] diyor *Kutsal Kitap*. Gerçekte hakkı sirkeye döndürenler de vardır, çünkü adaletsizlik yargıyı acılaştırır, geciktirme de ekşileştirir. Bir yargıcın baş görevi, zorbalık ile dolandırıcılığı sindirmektir; zorbalık uluorta yapıldığı zaman daha tehlikeli olur, dolandırıcılık da gizli gizli yapıldığı zaman. Bunlara bir de, mahkemelerin kusarcasına çıkarmak zorunda oldukları bir sürü çatışma davasını ekleyin.Tanrı, dereleri yükseltip tepeleri alçaltarak nasıl kendine bir yol hazırladıysa,[4] bir yargıç da kendisini doğru yargıya götürecek yolu hazırlamak zorundadır. İki yandan biri tepeden inme yollara, açıkgözlüğe, çıkarcı dalaverelere başvurmuş, kurnaz avukatlar bulunmuşsa, bu

dengesizliği ortadan kaldırmak, yargısını hiçbir engel dinlemeden, düzeltilmiş bir yer üzerinde duruyormuş gibi vermek, yargıca düşer. "Qui fortiter emungit, elicit sanguinem,"[5] çok sıkılan cendereden çıkan şarap da kekremsi, üzüm çekirdeği tadında olur. Bundan dolayı, yargıçlar çok sert yorumlardan, zorlama kararlardan kaçınmalıdırlar, çünkü yasaların işkencesinden daha ağır bir işkence yoktur. Hele ceza yasalarını uygularken, korku uyandırmak için konmuş bir maddeyi zorbalığa dönüştürmemek için büyük bir titizlik gösterilmelidir, yoksa halkın başına, *Kutsal Kitap*'ta "Pluet super eos laqueos"[6] diye belirtilen türden ilmikli ipten tuzaklar yağdırırlar; çünkü çok sert ceza yasaları halkın başına tuzaklar yağdırmak demektir. Bundan dolayı, uzun süre uyutulmuş, artık günün koşullarına uymaz duruma gelmiş yasalar, bilge yargıçlarca birtakım kısıtlamalarla uygulanmalıdır: "Judicis officium est, ut res, ita tempora rerum ete."[7] Ölüm kalım kararları verirken yargıçlar, yasaların elverdiği ölçüde, taşyürekli davranmamayı, işlenen suça sert, sanığa da acıyan bir gözle bakmayı unutmamalıdırlar.

Avukatlarla dava vekillerine gelince, bunların savunmalarını ağırbaşlılıkla, sabırla dinlemek yargıçların en önemli görevlerindendir,[8] çünkü çok konuşan bir yargıç, yüksek sesli bozuk bir zile benzer. Duruşmada, biraz sonra tanıkların ağzından işiteceği bir şeyi önceden bilmeye yeltenmek, savunmayı ya da tanıkların dinlenmesini kısa keserek kendi kavrayış gücünün çabukluğunu göstermek, birtakım sorunlarla tanıkların sözlerini ağızlarına tıkamak bir yargıca yakışacak davranışlar değildir. Sorgu yapan yargıcın sorumlulukları dörttür; tanıkların sorgusunu bir sıraya koymak; konuşmaların çok uzamasını, dönüp dönüp aynı noktaya gelmesini, kuru söz kalabalığını önlemek; söylenenleri toparlamak, önemli noktaları seçip karşılaştırmak, sonra da gereken yargıyı vermek. Bunun dışında her şey yersizdir, ya gösterişçilikten, ya konuşkanlıktan, ya dinleme sabrı göstermemekten, ya unutkanlıktan, ya da söylenenleri sürekli bir ilgiyle dinleyememekten ileri gelir. Birtakım kendini bilmez avukatların yargıçları etkileri altına alabilmeleri yadırganacak bir şeydir, oysa yargıçların, yeryüzünde vekili

oldukları Tanrıya benzemeleri gerekir; çünkü "Tanrı kendini bilmezlere karşı kor, alçakgönüllüleri korur."[9] Ama daha da yadırganacak bir şey, yargıçların avukatlar arasında birtakım gözdeleri olmasıdır. Böyle bir şey ancak savunma ücretinin yükselmesine, yolsuzluk kuşkularının da artmasına yarar. Yargıcın, özellikle davayı yitiren yanın avukatını, iyi savunma yapmışsa, birkaç sözle kutlaması gerekir, çünkü bu, müşterisi gözünde avukatın değerini yüceltir, davacıya da davayı açmakta haklı olmadığını gösterir. Kurnazlık eden, işi savsaklayan, eksik bilgi toplayan, mantıkdışı görüşlerde direten, aşırı bir taşkınlıkla savunmaya yeltenen avukatlara da, yargıcın kamu yararı yönünden, olgunca bir uyarıda bulunması gerekir. Savunma yerindeki avukatın, yargıçla atışmaya yeltenmesi, yargı verildikten sonra davayı yeniden tartışmak istemesi; öte yandan yargıcın da savunmayı yarıda keserek davacıya, savunmam dinlenmedi, dedirtmesi yakışık almaz.

Üçüncü olarak, yazmanlarla küçük görevliler gelir. Mahkeme kutsal bir yerdir, dolayısıyla yalnız yargıç kürsüsü değil, duruşma yeri, yanı yöresiyle bütün çevresi yolsuzluktan, kirli işlerden uzak olmalıdır. *Kutsal Kitap*'ta da çok doğru olarak belirtildiği gibi: "Çalılardan, devedikenlerinden üzüm toplanamaz."[10] Adaletin tatlı meyvesi de, yazmanlarla görevlilerdeki açgözlü yağmacı davranışların çalıları ile dikenleri arasında göğermez. Bu görevliler dört türlü kötülüğe sapma sakıncasıyla karşı karşıyadırlar. İlkin, herkesi birbirine düşürecek çatışma tohumları saçarak, mahkemeleri tıkabasa doldururken halkı yoksullaştıran görevliler gelir. İkinciler, mahkemeler arasında yetki konumunda anlaşmazlıklar çıkaran, gerçekte "amici curae" (mahkemenin dostları) değil de "parasiti curae" (mahkemenin asalakları) oldukları için kendi kırık dökük çıkarları uğruna, mahkemenin işlerini yetki alanı dışına taşıran kimselerdir. Üçüncüler, mahkemenin sol eli diye adlandırılabilecek, açıkça görülen davaları doğruluktan saptıran, adaleti çıkmazlara, dolambaçlı yollara itmekte pek usta olan açıkgözlerdir. Dördüncüler ise ondan bundan para sızdıran soyguncu takımıdır. Bunların yüzünden mahkemeler, koyunların fırtınadan korunmak için

sığındıkları, sonra da yünlerinin yarısını kaptırıp çıktıkları bir çalılığa, benzer. Öte yandan, yargı işlemlerinde iyice ustalaşmış, uyanık, işinin bütün girdisini çıktısını öğrenmiş yaşlı başlı bir yazman, mahkeme için eşi bulunmaz bir kılavuz olur, çoğu zaman yargıca bile yol gösterir.

Dördüncü nokta, hükümdar ile devleti konusudur. Yargıçların, her şeyden önce, Roma'nın on iki levha yasasındaki şu son sözü hep gözönünde tutmaları gerekir: "Salus populi suprema lex."[11] Bu amaca yönelmeyen yasalar, gelişigüzel, kötü kişilerce önerilmiş yasalardır. Dolayısıyla bir ülkede hükümdarın ya da devletin yargıçlara sık sık danışması; ya da yargıçların hükümdara, devlete danışması, eşsiz bir mutluluktur. Birinci yola, devlet işlerinde yasalar yönünden bir güçlük çıktığı zamanlar, ikinci yola da, bir yargı işleminin devleti yakından ilgilendirmesi durumunda başvurulmalıdır. Mahkemelerde çözüm isteyen sorunlar çoğunlukla "meum tuum" (benim–senin) davalarıdır ama, bunların temelleri ile sonuçları devlet işleriyle ilgili olabilir. Devlet işleri dediğim, yalnız hükümdarın egemenliğiyle ilgili sorunlar değil, büyük bir değişiklik isteği, tehlikeli bir davranış örneği gibi şeyler, ya da açıktan açığa kamu çoğunluğuna yönelmiş durumlardır. Hiç kimse, adaletli yasalarla dürüst politikanın birbirine karşıt şeyler olduğu sanısına kapılmasın, çünkü bu ikisi beyin ile kasları andırırlar: biri ötekinin yardımıyla işler. Yargıçlar, Süleyman'ın tahtının iki yanında aslanların bekçilik ettiğini unutmasınlar,[12] kendileri de aslan olsunlar, ama tahtın altında birer aslan. Hükümdarın yetkilerine ters düşmemeye, karışmamaya özen göstersinler. Ancak, yargıçlar, kendilerine yasaları bilgece uygulamaktan başka hiçbir yetki bırakılmadığını da sanmasınlar. Bu konuda, havarinin, kendilerininkinden daha üstün bir yasayla ilgili sözlerini anabilirler: "Nos scimus quia lex bona est, modo quis ea utatur legitime."[13]

1 *Kutsal Kitap,* Tesniye, XXVII, 17.

2 "Kötüler önüne düşmüş bir doğru kişi, bulandırılmış bir pınara, köreltilmiş bir kaynağa benzer." *Kutsal Kitap,* Süleymanın Meselleri, XXV, 26.

3 Amos, V, 7.

4 *Kutsal Kitap* İşaya, XI, 4.

5 "Çok sert sümküren, burnundan kan çıkarır." *Kutsal Kitap*, Süleymanın Meselleri XXX, 33.

6 "Üstlerine ilmikli ipten tuzaklar yağdıracaktır." Mezmurlar, XI, 6.

7 "Yargıcın görevi, olayın yalnız kanıtlarını değil, hangi koşullar altında geçtiğini de gözönünde tutmaktır!" Ovidius, *Tristia* 1, 1, 37.

8 Philinius, *Epistolae*, B 6, E 2.

9 *Kutsal Kitap*, Yakup, IV, 6.

10 "İnsanlar dikenlerden üzüm, devedikenlerinden incir toparlarlar mı?" Matta, VII, 16.

11 "Kamu esenliği en büyük yasadır."

12 *Kutsal Kitap*, I Krallar, X, 19-20; 2 Tarihler, IX, 18-19.

13 "Yasaların iyiliği, iyi kullanılırsa ortaya çıkar." *Kutsal Kitap*, I Timoteos, 1, 8.

LVII

ÖFKE ÜSTÜNE

Öfkeyi bütünüyle yenme çabası, Stoacıların böbürlenmesinden başka bir şey değildir. Biz daha sağlam ilkelere dayanalım: "Öfkelenin ama günah işlemeyin. Öfkenizin üzerine güneş batmasın."[1] Öfkenin hem derinliği hem de süresi yönünden sınırlandırılması gerekir. Burada ilkin, öfkelenme eğilimi ile alışkanlığının nasıl yumuşatılıp yatıştırılabileceğini; sonra birtakım öfkeli davranışların nasıl dizginlenebileceğini, hiç olmazsa nasıl zararsız kılınabileceğini, en sonunda da, başkalarında öfkenin nasıl uyandırılabileceğini, nasıl yatıştırılabileceğini anlatmaya çalışacağız.

Birinci durumda, yapılacak en iyi şey, öfkenin insan yaradılışında yol açtığı sıkıntılarla zararları enine boyuna düşünmektir. Bunun için en uygun zaman da, insanın öfkesinin bütünüyle yatıştığı, olup bitenler geride kaldığı zamandır. Seneca güzel söyler: "Öfke, çöken bir yapıya benzer, nereye düşse orayı da yıkar."[2] *Kutsal Kitap* da bizi, "ruhunuzu sabırla kazanacaksınız",[3] diye yüreklendirir. Sabrı tükenen kimse, kendi ruhuna söz geçiremez duruma gelmiştir. Oysa insanlar, iğneleriyle soktukları yere canlarını da koyan arılara benzememeli:

"*animasque in vulnere ponunt.*"[4]

Öfkenin küçültücü bir şey olduğu apaçıktır. Bunu öfkeye kapılan kimselerin güçsüzlüğünden de anlarız; çocuklar, kadınlar, yaşlılar, hastalar. Yalnız, erkekler, ödlek durumuna düşmemek için, öfkelerinin temelinde korkudan çok alaya yer vermek, böylece öfkeden doğacak zararın altında değil, çok üstünde görünmek yönünde elden gelen çabayı göstermelidirler. Kural olarak benimsenirse, yapılması çok kolay bir iştir bu.

İkinci noktaya, öfkenin nedenleri ile amaçlarına gelince, bunları başka üç kümeye ayırabiliriz. İlk neden, aşırı ölçüde alıngan olmaktır,

çünkü içerlemeyen bir kimse öfkelenmez; sinirli, güçsüz, darılgan kimseler sık sık öfkelenirler, sağlıklı yaradılışların umursamadığı bir sürü ufak tefek şey, onlara üzüntü olur. İkinci neden, gücendirici bir davranıştan ya da durumdan insanın aynı zamanda bir küçümsenme anlamı çıkarmasıdır, çünkü küçümsenme, insanın öfkesini, gücendirici durumun kendisinden daha çok körükler. Dolayısıyla, küçümsemenin neden çıktığını sezebilen kimselerin öfkesi daha bir alevlenir. Son olarak, bir kimsenin onurunu zedelenmiş duyması da öfkeyi azdıran büyüten bir şeydir. Bundan kurtulmanın yolu da Gonsalvo'nun dediği gibi: "Telam honoris crassiorem"dir[5]. Ama öfkeyi dizginlemenin en iyi yolu, insanın zaman kazanması, kendi kendini öç alma zamanının daha gelmediğine, ilerde nasıl olsa eline bir fırsat geçeceğine inandırması, bu arada yatışarak öfkesinden kurtulmasıdır.

Öfkeyi zararla kapamamak için gözönünde tutulması gereken iki nokta vardır: birincisi, karşıdakine batacak acı sözler söylememek, hele kişisel sataşmalardan iyice kaçınmaktır, çünkü "communia maledicta" (uluorta sövgüler) pek dokunmasa da, kişiye yöneltilenler büyük tepki doğurur; sonra, insan öfke anında gizli şeyleri açığa vurmaktan da kaçınmalıdır, çünkü bunu yapanın herkesle arası bozulabilir. İkincisi, öfkeli bir anda verilen bir kararla, herhangi bir işi koparıp atmamaktır; öfkeniz ne denli büyük olursa olsun, bir daha onarılamayacak şeyleri kırmaktan kaçının.

Başkalarını kızdırmak ya da yatıştırmak sorununa gelince, bir kimseyi kızdırmanın başlıca yolu, onu en ters, en canı sıkkın anında yakalamanız, ya da onu yukarda belirtildiği gibi, horgördüğünüzü göstermek için elinizden gelen hiçbir şeyi geri komamanız gerekir. Karşıdakinin öfkesini yatıştırmak için ise, bu söylediklerimin tam tersini yapmalısınız. Birincide, kendisini öfkelendirecek bir şeyi ona açacağınız zaman, en elverişli anını seçmeniz gerekir, çünkü ilk etki çok önemlidir. Sonra, horgörüldüğünü ileri sürerek gücendiği bir durumda, bunu yanlış anlamaya, korkuya, sinirliliğe ya da benzeri bir şeye bağlayarak, gücenmesini elden geldiğince önlemeniz gerekir.

1 *Kutsal Kitap,* Efesoslulara, IV, 26.

2 Luka, XX, 19.

3 Luka, XXI, 19.

4 "Açtıkları yara uğruna can veren." Vergilius, *Georgica,* IV, 238.

5 "Namusun dokusu kalın olmalı." Fernandez Gonsalvo 1453'te Kurtuba'da soylu bir aileden doğmuş. Araplara karşı savaşmış Kraliçe Isabella ile Ferdinand'ın hizmetinde çalışmış, Emevileri Granada'dan, Fransızları da Napoli'den çıkarmayı başarmış ünlü bir İspanyol komutanıydı, 1515'te öldü.

LVIII

NESNELERİN DEĞİŞKENLİĞİ ÜSTÜNE

Süleyman: "Güneş altında yeni bir şey yoktur," der.[1] Platon'un, "bilgi bir anımsamadan başka bir şey değildir" demesi gibi,[2] Süleyman da her yeniliğin ancak bir unutma olduğu sonucuna varır. Bundan da Lethe[3] ırmağının yeraltında olduğu gibi, yeryüzünde de aktığı çıkar ortaya. Çok derin bir yıldızbilimci vardır, şöyle der: "Dünyada iki sürekli şey, birbirinden hep aynı uzaklıkta kalan, ne daha çok uzaklaşan, ne de yaklaşan durağan yıldızlar, bir de güneşin hep aynı yörüngede sürüp giden günlük dönüşü olmasa, tek bir yaratık, bir an için bile varolamaz." Maddenin sürekli bir akış içinde olduğu, bu akışın hiçbir zaman durmadığı kesin bir şeydir. Bütün nesneleri unutkanlığa gömen iki büyük kefen vardır: sel baskınları, depremler. Phaeton[4] arabasını bir gün sürebildi ancak. İlyas'ın günündeki üç yıl kuraklık da belli bir yerdeydi yalnız, bu kuraklıktan sağ çıkanlar da oldu.[5] Amerika'da[6] yıldırımdan sık sık çıkan yangınlar dar bir yörede kalırlar. Oysa büyük sel baskınları ile depremlerden sağ çıkabilenler çoğunlukla bilgisiz dağlı insanlar olduklarından, her şey hiç sağ kalan olmamış gibi unutulur gider. Amerika halkını iyi inceleyecek olursanız, bunların eski dünya insanlarından daha yeni, daha dinç bir soy oldukları ortaya çıkabilir. O ülkelerin bir zamanlar batışını (Mısırlı din adamlarının Solon'a anlattıkları üzre Atlantis adasının bir depremle gömülüp gitmesi gibi)[7] depremlere değil de oralarda olmuş büyük bir sel baskınına bağlamak, olasılıklara çok daha yakın düşer; çünkü depremler çok az görülür oralarda. Ama öte yandan, öyle gürül gürül ırmakları vardır ki, Asya ile Afrika'nın ırmakları onların yanında birer derecik gibi kalır. Andları da, öbür dağları gibi, bizimkilerden kat kat daha yüksektir. Bu da ordaki insan soyundan sağ kalanların, böyle büyük bir sel baskınından kurtulmuş kimseler olduğunu doğrular. Machiavelli de din çatışmalarının kıskançlık dolayısıyla yeryüzünden birçok şeyin anısını sildiklerini söyler, bu arada Büyük

Gregorius'u[8] ilkçağın pagan dünyasından kalma bütün izlerin kökünü kazımak için elinden gelen her şeyi yapmakla suçlandırır, ama bana kalırsa böyle gelip geçici çabaların pek büyük bir etkisi yoktur, nitekim Gregorius'tan sonra papa olan Sabinianus[9] ilkçağın izlerini, anılarını yeniden canlandırmıştır.

Göklerdeki değişim ya da dönüşüm, bu konunun dışında kalır. Belki de Platon'un dediği "Büyük Yıl"ın,[10] dünya tek tek insanların değil de (çünkü gökcisimlerinin yeryüzü varlıkları üstündeki etkisini çok fazla abartan kimselerin boş bir kuruntusudur bu) bütün evrenin bir önceye dönüşü olacak. Kuyrukluyıldızların da, evrendeki her şey üzerinde toptan bir etkileri olduğu tartışma götürmez; ama biz onların geliş gidişlerini izleriz de, ayrı ayrı etkilerinin, özellikle birbirlerine oranla etkilerinin, büyüklük, renk, ışıma, gökteki yer, süre yönünden hangi tür kuyrukluyıldızların hangi etkileri yaratabileceğinin mantıklı bir incelemesine girişmeyiz.

İşittiğim biraz sudan bir görüş var, kanıtlanması biraz güç görünen; bir süre gözlemler yapılmasını gerektiren bir görüş: sözde , Aşağı Ülkeler Birleşik Devletleri'nin bilmem hangi kesiminde, gözlemlerle, her otuz beş yılda bir aynı nitelikte yılların görüldüğünü, havanın fazla don, fazla yağış, fazla kuraklık, ılık kış, serin yaz yönünden otuz beş yıl önceyi andırdığını saptamışlar, buna da "prime" (ilk-dönem) adını vermişler. Bunu burada anmadan geçmek istemedim, çünkü gerideki yıllara bir göz atarak hesaplayınca, aşağı yukarı aynı sonuca ben de vardım.

Ama biz doğayla ilgili ayrıntıları bırakalım şimdi, gene insana dönelim. İnsanlarla ilgili şeylerde en çok değişiklik din ile inanç konularında görülür, çünkü insan kafasını en çok etkileyen güçler bunlardır. Gerçek din sağlam bir kaya üzerine kurulmuştur, bütün öbür inançlar zamanın dalgaları arasında yalpalar dururlar. Dolayısıyla biz şimdi yeni dinlerin neden ortaya çıktıklarını göstermeye çalışacağız, sonra da cılız insan kavrayışının bu kocaman akımları önleyebileceği ölçüde, birkaç öğüt vereceğiz.

Önceden yerleşmiş olan bir din, çatışmalar yüzünden parçalanır, o

dinin ileri gelenleri de soysuzlaşır, düşük bir yaşayışa saplanırlarsa, üstelik içinde bulunulan çağ da bir budalalık, bilgisizlik, barbarlık dönemi ise, yeni bir din başgösterebilir, yeter ki garip ruhlu, olağanüstü bir adam da bu dinin kurucusu olarak ortaya çıkmış olsun. Muhammed dinini yaymaya başladığında bu koşulların hepsi vardı. Yeni bir din, şu iki özelliği göstermiyorsa ondan hiç korkmayın. Birincisi kurulu düzenin yetkilerine karşı koyarak onu ortadan kaldırmaktır, çünkü halk üzerinde bundan daha etkili hiçbir şey yoktur; ikincisi de gülüp eğlenmeye, şehvet dolu bir yaşayışa öncelik vermektir. Öğreti ayrılıklarına gelince (sözgelişi Arianlar,[11] şimdi de Arminionlar[12] gibi), bunlar bireylerin kafasında büyük bir etki bırakmakla birlikte, ortam kendilerine yardımcı olmadıkça, devlette büyük politik değişiklik yapamazlar. Yeni din öğretileri üç yoldan kurulur: birtakım belirtilerin, mucizelerin yardımıyla, söz ustalığı, bilgelik, kandırma gücü yardımıyla bir de kılıç zoruyla. Din uğruna şehitliği mucizeden sayıyorum ben, çünkü bu insan yaradılışını aşan bir şeydir. Öte yandan, hayranlık uyandıracak ölçüde yüce, kutsal bir din yaşayışını da mucize olarak görüyorum. Dinde yeni öğretilerle bölünmelerin ortaya çıkmasını önlemek için en iyi yol, bozuklukları gidermek, küçük görüş ayrılıklarını bağdaştırmak, kan dökücü cezalardan kaçınarak daha ılımlı bir tutum seçmek, elebaşıları baskıyla, zor kullanmakla büsbütün azdırmaktansa tatlılıkla kendi yanına kazanmaktır.

Savaş konusunda görülen değişikliklerle yenilikler pek çoktur, ama özellikle üç noktada toplanabilir: savaş alanında, bellibaşlı silahlarda, savaş yöntemi ile komutanlıkta değişme. Eski çağlarda savaşlar hep Doğu'dan Batı'ya doğru olurdu, çünkü Persler, Asurlular, Araplar, Tatarlar gibi saldırgan uluslar hep Doğuluydu. Evet Galyalılar da Batılıydı, ama tarihte onların ancak iki saldırısını görüyoruz: biri Yunanistan'a biri de Roma'ya. Bununla birlikte, Doğu ile Batı kesin noktalarla belirlenmiş yönler olmadığından, savaşların da Doğu'dan ya da Batı'dan geldiği kesin gözleme dayanılarak söylenemez. Oysa Kuzey ile Güney değişmez kesinlikte yönlerdir, en uzak güney ülkelerinden gelme ulusların kuzey ülkelere saldırdığı da hiç görülmemiş ya da pek seyrek

görülmüş bir şeydir; ama bunun tersi sık sık görülmüştür. Bundan da, dünyanın kuzey kesiminin daha savaşçı bir bölge olduğu ortaya çıkar. Belki bu o yarımküredeki yıldızların etkisinden, belki büyük anakaraların Kuzey'de bulunmasından, buna karşılık Güney'in ise, bildiğimiz kadarıyla, hemen hemen bütünüyle deniz olmasından ileri gelen; ya da (görünürlerde en akla yatkını) kuzey kesimdeki soğuğun, sıkı bir eğitimi bile gerektirmeksizin, insanı çelikleştirmesinden, yürekleri pekiştirmesinden doğan bir şeydir.

Büyük bir devletin ya da imparatorluğun çöküşünden ya da sarsılmasından sonra savaş hemen hemen kesindir. Büyük imparatorluklar ayakta oldukları günlerde ele geçirdikleri ülkelerin yerli halkını güçten keser, yok ederler, tek dayandıkları kendi koruyucu güçleridir, ama bu güç bir tükendi mi her şey sona erer, koca imparatorluk başkalarına yem olur gider. Roma İmparatorluğu'nun, Büyük Karl'ın ölümünden sonra Germen İmparatorluğu'nun çöküşünde, her gelen kendine bir şeyler koparmaya çalıştı, bugün İspanya da çökecek olsa aynı sonuçla karşılaşacaktır belki. Büyük güçbirlikleri ile ülkeler arasındaki birleşmeler de savaşı körükleyen şeylerdir, çünkü bu ülke çok üstün bir güce erişti mi, bir gün nasıl olsa taşacak olan dev bir ırmağı andırır. Roma, Osmanlı, İspanyol Devletleriyle daha başkalarında durum bu olmuştur. Dünyada barbar ulusların sayısı pek az kalsa, bugün Tatar ülkesi dışında her ülkede görüldüğü üzre, geçimini sağlama bağlamadan evlenip çoluk çocuğa karışmayan uluslar da çoğunlukta olsa, sınırdan sınıra büyük taşma tehlikeleri de ortadan kalkar. Ama bir ülkede sürüyle kalabalık, geçim kaynaklarını, yiyeceğini sağlamadan boyuna ürer durursa, nüfus fazlasını arada bir başka ülkelere aktarmak zorunda kalır. Eski çağlarda kuzey ülkelerinde bu iş kura çekilerek yapılır, kimin anayurtta kalacağı, kimin geçimini başka ülkelerde arayacağı kura sonucuna göre kararlaştırılırdı. Savaşçı bir devlet gevşer kadınlaşırsa, savaşın çıkması kesinleşir, çünkü devletler çoğunlukla bozulma sırasında zenginleşir, başkalarının göz diktiği bir av durumuna gelirler, yiğitliklerinin kalmaması da, savaşı daha yaklaştırır.

Silahlara gelince, bu konuda bir kural saptamak hemen hemen olanaksızdır, ancak bunlarda bile bir değişim, bir dönüşüm olduğu göze çarpar. Topun, Hindistan'da Oksidrakes[13] başkentinde bilinen bir silah olduğunu, Makedonyalıların ondan gökgürültüsü, şimşek, büyü diye söz ettiklerini kesinlikle biliyoruz. Çin'de ise topun iki bin yılı aşkın bir süreden beri kullanıldığı herkesçe bilinir. Silahların niteliği ile kullanışlılığı yönünden önemli noktaların birincisi, uzak yerlere atış yapabilmektir, çünkü böylece toplarla misket tüfeklerinde görüldüğü gibi, silahı kullananlar için tehlike azaltılmış olur. İkincisi vuruş gücünün yüksek olmasıdır. Bu bakımdan da top, eskiden kullanılan koçbaşlarını da, bütün öbür buluşları da kat kat geride bırakır. Üçüncüsü silahın kolayca kullanılabilmesi, sözgelişi her türlü havada işe yaraması, hafif olması, taşınabilir olması gibi özelliklerdir.

Savaşın yolu yöntemi konusuna gelince: başlangıçta insanlar ordunun sayısına gerektiğinden çok önem verirler, savaşlar da ordunun gücü ile yiğitliğe dayanır, çarpışma için belli günler kararlaştırılır, böylece eşit koşullar altında boy ölçüşülürdü. Ama birlikleri bir savaş düzenine sokmayı bilmezlerdi. Sonraları, sayıca üstünlükten daha çok, yetenekli erlerin çokluğuna önem vermeye, üslenilen yerin, kurnaz şaşırtmacaların, buna benzer yöntemlerin sağlayacağı kolaylıklardan yararlanmaya başladılar, birliklerini savaş düzenine sokmakta ustalaştılar.

Bir devletin gençliğinde ordusu, orta yaşında öğrenimi, sonra bir süre bu ikisi birden, son döneminde ise tekniği ile ticareti gelişir. Öğreniminin de başlangıçta hemen hemen çocukça bir küçüklük dönemi, sonra taşkın bir delikanlılık dönemi, onun ardından durmuş oturmuş bir olgunluk dönemi, en sonunda da kuru, tükeniş içinde bir yaşlılık dönemi vardır. Ama değişimin bu durmadan dönen tekerleklerine uzun süre bakmaya gelmez, başımız döner sonra. Bu konudaki tarihsel gözlemlere gelince, uzun uzun bir alay masal anlatırlar size, hiçbiri burada anılmaya değmez.

1 *Kutsal Kitap*, Vaiz, 1, 9. "Ne var idi ise, olacak odur; ve ne yapıldı ise, yapılacak odur, ve güneş altında yeni bir şey yok."

2 Platon, *Phaedon*, 18 dv. *Meno*, 81 D.

3 Lethe, mitologyada geçen bir yeraltı ırmağıdır. Bu dünyadan göçenler Lethe'nin suyundan içince geçmişlerini unuturlar.

4 Phaeton, Helios'un (Güneş) oğluydu. Mitologyaya göre bir gün babasının güneş arabasını sürmek için izin almış, ancak atları dizginleyememiş, dünya ateş almak üzereyken Jupiter öfkelenmiş, onu bir yıldırımla çarparak öldürmüştü.

5 *Kutsal Kitap,* Krallar, XVII, 1; XVIII, 1.

6 Bacon'ın gününde bütün Amerika kıtası Batı Hindistan diye anılıyordu. Metinde de Bacon'ın burda kullandığı söz "West Indies"dir.

7 Platon, *Timaeus*, 25.

8 Büyük Gregorius İ.S. 590 yılında papa olmuştu. Hıristiyanlığı yaymak için büyük bir çaba göstermiş. Machiavelli'den öğrendiğimize göre, paganlığı ortadan kaldırmak amacıyla ilkçağ yazarlarından kalma birçok belgeyi de yaktırmıştır.

9 Sabinianus, Gregorius'tan sonra İ.S. 604 yılında papa olmuş, ama bu görevde ancak on sekiz ay kalabilmişti.

10 "Büyük Yıl" Platon'un, dünyanın başlangıcından tam 12.954 yıl sonra gelecek yıla verdiği addır. Platon, bu yılda bütün gezegenlerin, yıldızların, evrenin yaratıldığı andaki yerlerine dönmüş olacaklarına inanır. Bkz. *Timaeos,* 38.

11 İ.S. dördüncü yüzyılda yaşamış olan İskenderiyeli Arius, İsa'nın Tanrı olmadığını, herkes gibi bir yaratık olduğunu ileri sürmüştü. Arianlar onun bu öğretisini benimseyenlerdi.

12 Arminius (1560-1609) on altıncı yüzyılda Leyden'de yaşamış bir tanrıbilim profesörüydü. Kalvincilerin kaderciliğine karşı çıkan öğretisi çevresinde toplanan kimselere Arminian denir.

13 Oksidraklar Hindistan'ın kuzeyinde Pencap'ta yaşayan bir ulustu. İskender'in doğu seferleri onların sınırlarına kadar uzanmıştı.

SÖYLENTİ ÜSTÜNE BİR DENEMEDEN PARÇA

Ozanlar söylentiyi bir canavar yaparlar. Kimi yönlerini güzel, kıvrak, kimi yönlerini de çatıkkaşlı, bilgece sözlerle çizerler onun. Bakın derler, bakın bakın kaç tüyü var, tüyünün sayısınca da gözü var altta, bir onca da dili var, sesi var, bir sürü de kulağı var, dikilmiş.

Bunlar giriş sözleri. Ardından olmadık masallar gelir: yok söylenti yol aldıkça güçlenirmiş; yok ayakları yere basarmış da başı bulutlarda gizlenirmiş, yok gündüzleri bir gözetleme kulesinde oturur, çoğunlukla geceleri uçarmış; yok olmuş şeyleri olmamış şeylerle karıştırırmış, büyük kentlere yılgı salarmış. Bütün bunları gölgede bırakan masal da, sözde Jupiter'le savaşlarında yenilip yok edilen devlerin anası Toprak, içerlemiş bu işe, o öfkeyle söylentiyi doğurmuş.[1] Kuşkusuz, Jupiter'e başkaldıran o devler, kışkırtıcı söylentilerle karaçalmalar, kardeş ile bacı, erkek ile kadın gibi birbirlerinden ayrılmaz şeylerdir. Ama şimdi bu garip canavarı evcilleştirir, elimizden yem yiyecek ölçüde kendimize alıştırır, ona her istediğimizi yaptırır, başka yırtıcı kuşları ona parçalatabilirsek, iyi bir iş olur. Yalnız, ozanca düşlere kaptırdık kendimizi biz de şimdi. Ağırbaşlı, derli toplu bir yaklaşımla söz edecek olursak, devlet biliminde üzerinde böylesine az durulmuş, işlenmeye de bundan daha çok değecek başka bir konu yoktur. Bu bakımdan şimdi şu noktalar üzerinde duracağız: yalan söylentiler nedir, gerçek söylentiler nedir, birbirlerinden nasıl ayırt edilebilir? Söylentinin tohumları nasıl saçılır, nasıl göğerir, yayılır, boy atar? Nasıl önü alınır, yok edilir? Bunların yanısıra söylentinin niteliğiyle ilgili başka şeyler üzerinde de duracağız. Söylenti öyle etkili bir şeydir ki, içinde payının bulunmadığı hiçbir büyük iş yoktur desem yalan olmaz, hele büyük savaşlar. Mucianus, Vitellius'u, onun Suriye'deki lejyonları Almanya'ya, Almanya'dakileri de Suriye'ye göndermek niyetinde olduğu yolunda bir söylenti çıkararak, bozguna uğrattı; çünkü bu söylenti üzerine Suriye'deki lejyonlar ateş püskürmeye başladılar.[2] Julius Caesar da, askerlerinin kendisini sevmedikleri, savaştan bıktıkları, Galya'daki

yağmaların yükü altında ezildikleri, İtalya'ya varır varmaz ayaklanacakları yolunda birtakım söylentileri bile bile yaymış, böylece Pompeius'u uyutarak savaş hazırlıklarına girişmesini kurnazca önlemiş, onu hazırlıksız yakalamıştı.[3] Livia da oğlu Tiberius'un tahta çıkabilmesi için gerekli ortamı, kocası Augustus'un iyileşmek üzere olduğu yolunda sürekli söylentiler yaymakla sağlamıştı.[4] Türklerde de vezirlerin, yeniçerilerle öbür savaşçılardan, İstanbul'la öbür büyük kentleri her zamanki alışkanlıklarına uyup yağmalamasınlar diye, padişahın ölümünü saklaması, hep görülen şeydir. Themistokles de, Pers Kralı Kserkses'i, Çanakkale Boğazı'na gemilerden kurduğu köprüyü Yunanlıların bozmaya hazırlandıkları yolunda bir söylenti çıkararak, Yunanistan'dan gerisingeriye kaçırttı.[5] Daha böyle binlerce örnek sıralanabilir, örnekler ne denli çoğalırsa, her yerde rastlanacakları için burada tek tek anılmaları da o denli az gerekir. Bundan dolayı, bütün bilge devlet büyükleri, söylentilerin kendi tasarladıkları işlere yarayacak nitelikte olmasını da büyük titizlikle gözetmelidirler.

1 Vergilius, *Aeneis*, IV, 175-190.
2 Tacitus, *Historiae*, II, 80.
3 Caesar, *Bellum Gallicum*, I, 6.
4 Tacitus, *Annales*, I, 5.
5 Herodotos, VIII, 108; 109.

İçindekiler

1. Giriş (Akşit Göktürk)
2. DENEMELER
    1. Gerçek Üstüne
    2. Ölüm Üstüne
    3. Dinde Birlik Üstüne
    4. Öç Üstüne
    5. Mutsuzluk Üstüne
    6. Yapmacık ile İkiyüzlülük Üstüne
    7. Ana Babalarla Çocuklar Üstüne
    8. Evlilik Bekârlık Üstüne
    9. Çekememezlik Üstüne
    10. Sevgi Üstüne
    11. Yüksek Görevler Üstüne
    12. Ataklık Üstüne
    13. İyilikle Huy Güzelliği Üstüne
    14. Soyluluk Üstüne
    15. Ayaklanmalarla Toplumsal Kargaşalıklar Üstüne
    16. Tanrıtanımazlık Üstüne
    17. Boş İnanç Üstüne
    18. Gezi Üstüne
    19. Ülke Yönetimi Üstüne
    20. Öğüt Üstüne
    21. Gecikme Üstüne
    22. Kurnazlık Üstüne
    23. Bencilin Çıkarcılığı Üstüne
    24. Yenilikler Üstüne
    25. Tezcanlılık Üstüne

26. Bilge Görünmek Üstüne
27. Dostluk Üstüne
28. Para Harcamak Üstüne
29. Krallıklar ile Devletlerin Gerçek Büyüklüğü Üstüne
30. Sağlığın Korunması Üstüne
31. Kuşku Üstüne
32. Söyleşi Üstüne
33. Sömürgeler Üstüne
34. Zenginlik Üstüne
35. Geleceği Bilmek Üstüne
36. Yükselme Tutkusu Üstüne
37. Maskeli Oyunlarla Tören Alayları Üstüne
38. İnsan Yaradılışı Üstüne
39. Alışkanlık ile Eğitim Üstüne
40. Talih Üstüne
41. Tefecilik Üstüne
42. Gençlik Yaşlılık Üstüne
43. Güzellik Üstüne
44. Çirkinlik Üstüne
45. Yapılar Üstüne
46. Bahçeler Üstüne
47. İş Görüşmeleri Üstüne
48. Dostlarla Yandaşlar Üstüne
49. Dilekçeler Üstüne
50. Öğrenim Üstüne
51. Partiler Üstüne
52. Görgü Kurallarıyla İncelik Üstüne
53. Övgü Üstüne
54. Böbürlenmek Üstüne

55. Ün San Üstüne
56. Yargıçlık Üstüne
57. Öfke Üstüne
58. Nesnelerin Değişkenliği Üstüne
59. Söylenti Üstüne Bir Denemeden Parça

Basılı kitaptaki sayfa numaraları (10. baskıya göre)

1. 9
2. 10
3. 11
4. 12
5. 13
6. 14
7. 15
8. 16
9. 17
10. 18
11. 19
12. 20
13. 21
14. 22
15. 25
16. 26
17. 27
18. 28
19. 29
20. 31

21. 32
22. 33
23. 34
24. 35
25. 36
26. 37
27. 38
28. 39
29. 40
30. 41
31. 42
32. 43
33. 44
34. 45
35. 46
36. 47
37. 49
38. 50
39. 51
40. 52
41. 53
42. 55
43. 56
44. 58
45. 59
46. 60
47. 61
48. 62
49. 63
50. 64

51. 65
52. 66
53. 67
54. 68
55. 69
56. 70
57. 71
58. 72
59. 73
60. 74
61. 75
62. 77
63. 78
64. 79
65. 81
66. 82
67. 83
68. 84
69. 85
70. 86
71. 87
72. 88
73. 89
74. 90
75. 92
76. 93
77. 94
78. 95
79. 96
80. 97

81. 98
82. 99
83. 100
84. 101
85. 102
86. 104
87. 105
88. 106
89. 107
90. 108
91. 109
92. 110
93. 111
94. 112
95. 113
96. 114
97. 115
98. 116
99. 117
100. 118
101. 120
102. 121
103. 122
104. 123
105. 124
106. 125
107. 126
108. 127
109. 128
110. 129

111. 130
112. 131
113. 132
114. 133
115. 134
116. 135
117. 136
118. 137
119. 138
120. 139
121. 140
122. 142
123. 143
124. 144
125. 145
126. 146
127. 147
128. 148
129. 149
130. 151
131. 152
132. 153
133. 154
134. 155
135. 157
136. 158
137. 159
138. 160
139. 162
140. 163

141. 165
142. 166
143. 167
144. 168
145. 169
146. 170
147. 172
148. 173
149. 174
150. 175
151. 176
152. 177
153. 178
154. 179
155. 181
156. 182
157. 183
158. 184
159. 185
160. 186
161. 187
162. 188
163. 189
164. 190
165. 191
166. 192
167. 193
168. 194
169. 195
170. 196

171. 198
172. 199
173. 200
174. 201
175. 202
176. 203
177. 205
178. 206
179. 208
180. 209
181. 210
182. 211
183. 213
184. 214
185. 215
186. 216
187. 217
188. 218
189. 219
190. 220
191. 222
192. 223